

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Aleš Dežman

UŽIVANJE PREPOVEDANIH DROG V VZGOJNIH ZAVODIH ZA
SREDNJEŠOLSKO MLADINO (MED VSAKDANJIM ŽIVLJENJEM IN
KONSTRUIRANJEM DEVIANTNIH KARIER)

Magistrsko delo

Mentor:izr. prof. dr. Vito Flaker

Ljubljana 2007

PREDGOVOR

Vzgojni zavodi pri nas so raziskani predvsem z vidika pedagoških ved. Še posebno psihološke teorije so zelo razširjene in sprejete kot veljavne v različnih ustanovah družbenega nadzora in imajo velik vpliv na "zdravljenje" deviantnosti. "Let nad kukavičjim gnezdrom" (delo Kena Keseya, po katerem je bil pozneje posnet film) dobro pokaže, kako so lahko psihološke in biološke teorije uporabljene za opravičevanje drastičnih zdravljenj problematičnih posameznikov. Glavna oseba je pacient, ki je na videz pri pameti, vendar pa povzroča probleme osebju. Nazadnje je prisiljen prestati lobotomijo, da bi ga naredila bolj pohlevnega (Haralambos in Holborn, 1999: 396-397).

Zaradi vpliva in posledic, ki ga ima vpliv psiholoških teorij na življenje stanovalcev, se mi zdi potrebno življenje v vzgojnih zavodih (s poudarkom na uživanju prepovedanih drog) raziskati tudi z vidika sociologije in socialnega dela, kar pri nas do sedaj še ni bilo opravljeno. Ker so vzgojni zavodi primer totalnih ustanov, menim, da jih je primerno raziskati iz perspektive sociologije. V zvezi s pojavom uživanja prepovedanih drog v vzgojnih zavodih obstajajo razni miti in zgodbe, pojav sam pa ni bil raziskovalno obdelan. Ker gre za specifično, umetno ustvarjeno življenjsko okolje, lahko domnevamo, da tudi pojav uživanja prepovedanih drog zavzema specifične oblike.

Odzivi zavodov na porast uživanja prepovedanih drog, ki se je zgodil v devetdesetih so bili različni. Segali so od zatiskanja oči pred pojavom do priprave programov za soočanje z njim. Nekateri zavodi so začeli vključevati zunanje strokovne sodelavce, predvsem s področja medicine, saj naj bi bila odvisnost medicinski problem. Okvirni vzgojni program ne vsebuje načrta preventivnega delovanja ali ravnanja s pojavom uživanja prepovedanih drog.

Vzgojitelji, ki se srečujejo z uporabniki prepovedanih drog, so se seveda morali odzivati nanj in so poskušali delovati preventivno in vplivati na zmanjšanje uporabe le teh. Kolikor sem lahko opazil v svojem delovnem okolju, so pri tem uporabljali elemente tradicionalnih pristopov, kot so informiranje, emocionalno izobraževanje in ponujanje alternativ. Odločitev za takšno temo magistrske naloge je seveda povezana z dejstvom, da več let delam kot vzgojitelj v vzgojnem zavodu, predvsem pa v opažanju, da tisti uživalci prepovedanih drog,

ki so od njih postali odvisni, pogosto postanejo grešni kozli vzgojnih zavodov, »krivi« za mnoge težave, ki so bolj povezane z nerealnimi deklariranimi cilji in zahtevami zavodov kot z odvisnostjo. Raziskava je potekala v kontekstu prevlade mitov in stereotipov o odvisnosti med osebjem, za katere sem bil kot strokovnjak močno v dvomih, koliko odražajo resničnost, hkrati pa so se mi skozi subjektivne izkušnje včasih kazali kot resnični.

»V družboslovju, v sociologiji in v antropologiji, že dolgo vemo, da družbe potrebujejo svoje deviante in jih pazljivo in dolgo konstruirajo. V tem kontekstu je očitno, da so nedovoljene droge in njih uživalke/ci zelo primeren sovražnik, proti kateremu se je treba bojevati... Nedovoljene droge navadno definiramo kot družbeni problem, zato se kajpada z njimi sploh ukvarjamo... In v zvezi s tem je dobro vedeti, da veliki družbeni problemi nikoli ne bodo definirani tako, da bi ogrožali najmočnejše skupine, ki so se zasidrale v središču družbe... Spoznanje, da so heroinci ljudje kot vi ali jaz, utegne biti komu neprijetno. Prijetneje je kazati na druge in njihov »problem«, sebe pa doživljati kot klene pripadnike zdrave družbe. Zdrava družba 21. stoletja je družba kompulzivnih odvisnosti, opozarjajo številni sociologi. Odvisnosti od dela, jutranjega teka, hribolazenja, hrane, spolnosti in še česa so strukturno enake odvisnosti od heroína, zato smo si podobni bolj, kakor bi radi...« (Rener v Flaker, 2002: 5-7). Strukturne izključenosti velikega dela mladih seveda ne moremo reševati. Lahko pa smo pozorni na dejstvo, da se nam tako kot v nekaterih družbah tudi v zavodih lahko zgodi, da droge postanejo sovražnik številka ena, njihovi uporabniki pa naši grešni kozli.

Da se osebja ne loti moralna panika in se pri odločitvah ne opira na mite in stereotipe o drogah v zavodih, je pomembno raziskati, kakšna je resnična slika uživanja prepovedanih drog v zavodih, kakšno vlogo imajo uporabniki, kakšni so njihovi interesi in kako oni ocenjujejo učinke racionalnega načrta ustanove, na katerega se opira osebje pri svojem ravnanju.

Za nalogo sem si, kot je razvidno iz raziskovalnih vprašanj, postavil dokaj omejene cilje. Prvi razlog za to odločitev je dejstvo, da v slovenskem jeziku ni dostopna še nobena raziskava, ki bi raziskovala pojav uživanja prepovedanih drog v specifičnem okolju vzgojnih zavodov in tako dejansko nisem imel predpostavk, če se lahko izrazim metaforično, stopnice, na katero bi stopil in z nje nadaljeval. Drugi razlog pa je v tem, da s

pomočjo metodologije, za katero sem se odločil, lahko izpeljem teorijo kratkega dosega. To seveda pomeni, da ta teorija ni univerzalna in da bi v drugačnem okolju lahko prišel do drugačnih sklepov, zaradi tega je potrebno biti previden in sklepov te raziskave ne posploševati na druga okolja in situacije. Vendar pa sem se za utemeljeno teorijo odločil, ker omogoča aplikacijo in takojšen vpliv na ravnanje v okolju v katerem sem raziskavo izvajal.

Ker sem želel predmet raziskave raziskati tudi iz perspektive stanovalcev, sem se odločil, da jih bom nekaj pritegnil k raziskavi kot sodelavce. To se je pokazalo za koristno, saj so stanovalci postavljali vprašanja, ki jih sam ne bi, kar je razširilo področje uporabnih podatkov. Nenačrtovan pozitiven učinek odločitve, da kot sodelavci sodelujejo stanovalci, je bilo njihovo zadovoljstvo, da sodelujejo pri raziskovalni nalogi, kar je bila za stanovalce pozitivna izkušnja in droben prispevek k razvijanju pozitivne samopodobe teh uporabnikov. Predvsem pa je z odločitvijo, da bo raziskava tudi integrativna, ta postala bolj akcijsko usmerjena in se je razvijala še bolj v smeri reševanja konkretnih problemov, kot je bil tudi sicer moj namen.

Utemeljena teorija se danes opisuje kot prizadevanje usmerjeno v reševanje problema, ki se zavzema za razumevanje dogajanja iz perspektive človeškega dejavnika (Haig, 1995). Omejitve, ki sem si jih postavil in zaradi katerih je domet te naloge morda manjši kot bi lahko bil, so mi po drugi strani, še posebej upoštevajoč participativno in akcijsko komponento raziskovanja, omogočile, da sem raziskavo usmeril v reševanje konkretnih problemov, kot je na primer stigmatizacija stanovalcev odvisnih od prepovedanih drog s strani osebja. Ozaveščanje osebja o stigmatizaciji nekaterih stanovalcev in spreminjanje le tega v instituciji ali dveh, se morda na prvi pogled zdi skromen domet raziskave, ima pa lahko pomemben vpliv na nekaj človeških življenj, kar pa ni zanemarljivo.

Osnovna ideja utemeljene teorije je, da beremo tekst in odkrijemo oziroma označimo variable in njihove medsebojne odnose. Sposobnost, da prepoznamo variable in odnose med njimi, označujejo s terminom teoretična senzitiviteta in nanjo vpliva več dejavnikov, med drugim predhodno poznavanje literature (glej Borgatti, 2005). To je v veliki meri vplivalo na samo strukturo naloge, kjer v prvem delu navajam literaturo in svoje teoretično predrazumevanje problema. V tem teoretičnem okvirju sem predstavil avtorje in teorije s področij, ki so neposredno povezana s temo magistrske naloge, to so vzgojni zavod, totalna

ustanova, mladina in prepovedane droge. Pristop utemeljene teorije, še posebej kot ga je razvijal Strauss, je sestavljen iz večih korakov, katerih natančno izvajanje naj bi kot rezultat zagotovilo dobro teorijo. Po Straussu lahko kvaliteto teorije ocenimo glede na proces, s katerim je bila teorija konstruirana. Pri izvedbi teh korakov se nisem pomembno oddaljeval od postopka, kot ga za utemeljeno teorijo navaja Mesec (glej Mesec, 1998). Dodal sem le element integrativnega raziskovanja, s tem je postala raziskava tudi akcijska.

Zahvaljujem se vsem mojim učiteljem, še posebej dr. Vitu Flakerju in Zoranu Milivojeviću, stanovalcem VIZ Višnja Gora, ki so sodelovali pri raziskavi, Saši za lektoriranje in Iris ter Kristjanu za pomoč pri tipkanju.

KAZALO

1. PREDRAZUMEVANJE – TEORETIČNI OKVIR

1.1. Vzgojni zavod

1.1.1. Vzgojni sistemi v vzgojnih zavodih

1.2. Totalna ustanova

1.2.1. Zgodovina totalnih ustanov

1.2.1.1. Rojstvo totalnih ustanov

1.2.1.2. Specializacija in razvoj

1.2.1.3. Dez institucionalizacija

1.2.2. Totalna ustanova kot racionalni stroj

1.2.2.1. Komponente

1.2.2.2. Atributi

1.2.2.3. Značilnosti totalnih ustanov

1.2.2.4. Vzgojni zavod kot primer totalne ustanove

1.3. Mladina

1.3.1. Motnje vedenja in osebnosti pri mladostnikih – psihološke teorije

1.3.2. Mladinske subkulture

1.3.3. Socialna ranljivost mladih

1.4. Prepovedane droge

1.4.1. Prepovedane droge in mladostniki

1.4.2. Preventiva na področju prepovedanih drog

1.4.2.1. Tradicionalni pristopi

1.4.2.2. Psihosocialni pristop

1.4.2.3. Kritika preventivne dejavnosti

1.4.2.4. Preventiva v vzgojnih zavodih

2. RAZISKAVA

2.1. Namen raziskave

2.1.1. Cilji

2.1.2. Raziskovalna vprašanja

2.1.3. Problem

2.2. Metodologija

- 2.2.1. Vrsta raziskave
- 2.2.2. Zbiranje podatkov
 - 2.2.2.1. Priprava stanovalcev–sodelavcev pri raziskavi
 - 2.2.2.2. Spremljanja dogajanja v skupini stanovalcev–sodelavcev pri raziskavi in izvedba
- 2.2.3. Metoda obdelave podatkov
- 2.3. Rezultati
 - 2.3.1. Pripisovanje pojmov
 - 2.3.2. Kategoriziranje
 - 2.3.3. Relevantni pojmi oziroma kategorije
 - 2.3.4. Definiranje pojmov
 - 2.3.4.1. Totalna ustanova
 - 2.3.4.2. Prepovedane droge
 - 2.3.4.3. Stigmatizacija
 - 2.3.4.4. Odvisnost
 - 2.3.4.5. Kontaminacija
 - 2.3.4.6. Prilagoditev
 - 2.3.4.7. Interesi stanovalcev
 - 2.3.4.8. Prikrivanje
 - 2.3.4.9. Vnos prepovedanih drog
 - 2.3.4.10. Odstranitvena dejavnost
 - 2.3.4.11. Stanovalci
 - 2.3.4.12. Osebe
 - 2.3.4.13. Uživanje prepovedanih drog
 - 2.3.5. Odnosno kodiranje

3. FORMULIRANJE TEORIJE

- 3.1. Raba drog v vzgojnem zavodu
- 3.2. Podoba uživanja prepovedanih drog v vzgojnem zavodu
 - 3.2.1. Prikrivanje
 - 3.2.2. Nabavljanje
 - 3.2.3. Socialna mreža – vrstniški vpliv
 - 3.2.4. Pomoč drugih in vpliv osebja
 - 3.2.5. Uživanje prepovedanih drog kot odstranitvena dejavnost

3.2.6. Interesi stanovalcev

3.3. Racionalni stroj

3.4. Mit o kontaminaciji

3.5. Ustreznost storitev

3.6. Stigmatizacija uživalcev prepovedanih drog s strani osebja in ostalih stanovalcev

3.7. Povezava med uživanjem in preprodajo drog ter socialnim statusom stanovalca in njegovo vlogo v skupini

4. RAZPRAVA IN SKLEPI

5. LITERATURA

1. PREDRAZUMEVANJE - TEORETIČNI OKVIR

Glede na to, da je osnovna ideja utemeljene teorije, da beremo tekst in odkrijemo oziroma označimo variable (pojme, kategorije, značilnosti) in njihove medsebojne odnose, za kar je potrebna sposobnost, da prepoznamo variable in odnose med njimi, kar Borgatti označuje s terminom teoretična senzitiviteta, in da je eden ključnih dejavnikov pri tem predhodno poznavanje literature (glej Borgatti, 2005), je potrebno najprej opisati teoretični okvir te raziskave. V tem teoretičnem okvirju bom predstavil ključne avtorje in teorije s področij, ki so neposredno povezana s temo magistrske naloge, to so vzgojni zavod, totalna ustanova, mladina in prepovedane droge. Pri tem navajam literaturo, ki je vplivala na moje predrazumevanje problema, kot tudi literaturo, ki je vplivala na delovanje osebja in funkcioniranje vzgojnih zavodov.

1.1. Vzgojni zavod

Vzgojni zavodi sprejemajo otroke in mladostnike, ki so vedenjsko moteni. V vzgojni zavod lahko napotijo otroke in mladostnike centri za socialno delo; v tem primeru gre za vzgojno varstveni in preprečevalni ukrep. V vzgojni zavod lahko pošlje mladostnika tudi mladinsko sodišče; v tem primeru gre za sodni vzgojni ukrep oddaje v vzgojni zavod. Zavodi za šoloobvezne sprejemajo otroke od 7. leta dalje, v zavodu pa lahko ostanejo do 17. leta. Pošolski zavodi za adolescente sprejemajo mladostnike od 14. do 18. leta starosti, s tem, da lahko ostanejo mladostniki v zavodu do dopolnjenega 21. leta. (Skalar, 1995: 5)

V Sloveniji so vzgojni zavodi pod upravo in torej tudi nadzorom ministrstva za šolstvo in šport. Vzgojni zavod je institucija internatskega tipa, ki sprejema t.i. disocialne otroke in mladostnike oz. otroke in mladostnike s t.i. motnjami vedenja in osebnosti preko sodišč za mladoletnike in Centrov za socialno delo. (glej Skalar, 1987)

Vzgojni zavod je torej le ena (običajno zadnja) od institucij v sistemu celotne splošne in tudi specifične obravnave otrok in mladostnikov z motnjami v vedenju in osebnosti.

Kljub razvoju sodobnejših oblik in metod dela, uvajanju sodobnih postopkov Wilfert ugotavlja, da namestitev otrok in mladostnikov v vzgojne zavode predstavlja zadnje sredstvo, po katerem se poseže, ko vsi ostali ukrepi niso pomagali oziroma če po drugih ukrepih več ne moremo poseči. Trdi, da obstaja skupina mladih, za katere je namestitev v zavod nujna. V to skupino spadajo posamezniki, pri katerih ni možno sanirati domačih razmer, pa tudi tisti, za katere je ambulantni pristop prognostično neučinkovit, če bi ostali v neustreznem družinskem okolju. Vzgojni zavodi bodo torej še naprej ostali nujni element znotraj množice različnih ukrepov pri obravnavi otrok in mladostnikov, vendar nove okoliščine obenem narekujejo tudi novo orientacijo v vzgojnih zavodih (Wilfert v Horvat, 1997).

Ta Wilfertova argumentacija pa danes ne zdrži več kritične presoje, saj v njegovem času ni bilo stanovanjskih skupin. Danes, ko imamo stanovanjske skupine, argumenta nemožnosti sanirati domače razmere in prognostično neučinkovit ambulantni prestop ne moreta veljati kot argumenta za namestitev v vzgojni zavod.

Postavljanje zavodov v položaj zadnjega, skrajnega sredstva pa je tako zavode kot tudi obravnavano populacijo negativno determiniral. Otroci in mladostniki so ukrep oddaje v zavod doživeli kot sankcijo, saj sami niso čutili potrebe, da bi kaj spremenili. Zavode pa je določitev v tak položaj silila v uresničevanje zastavljenih ciljev za vsako ceno (glej Horvat, 1997).

1.1.1. Vzgojni sistemi v vzgojnih zavodih

Vzgojni zavodi kot visoko specializirane totalne ustanove so razvili več tehnologij upravljanja z ljudmi. Metode in tehnike je razvijala socialna pedagogika, razvili so se različni sistemi, kot so progresivni, homogeni in heterogeni vzgojni sistem.

Progresivni sistem temelji na skupinah z različnimi stopnjami ugodnosti, ki se jih doseže v določenem časovnem obdobju z ustreznim vedenjem in delom. Pri tristopenjskem progresivnem sistemu se čas trajanja ukrepa razdeli na tri stopnje. Če je vedenje in delo posameznika brez pripomb, se po preteku določenega časa (npr. ene tretjine) premesti v

naslednjo stopnjo, v kateri pridobi dodatne ugodnosti, ki so vnaprej točno določene. Če je pri delu izredno prizadeven in je vedenje vzorno, se lahko čas do prehoda na višjo stopnjo skrajša, v primeru neugodnega vedenja pa se čas podaljša. V primeru težjih prekrškov pa se posameznika lahko premesti v skupino nižje stopnje. Tak sistem je bil še pred 20. ali 30. leti pogosto uporabljan tudi v vzgojnih zavodih. Kasnejše ostre kritike so na osnovi ugotovljenih prednosti in pomanjkljivosti progresivni sistem ovrgle. Prednosti progresivnega sistema so predvsem v vzpodbujanju dobrega vedenja in dela, v natančno vnaprej določenih stopnjah ugodnosti, ki se jih doseže po dosledno postavljenih kriterijih. Vzpodbude za boljše delo in vzorno vedenje so v samem bistvu sistema, dajanje ugodnosti ni v pristojnosti osebja. Osebe zgolj meri opravljeno delo in vrednoti vedenje po natančnem sistemu točkovanja, ki jih varuje pred subjektivnostjo. Progresivni sistem razbremenjuje osebe, obenem pa zmanjšuje nevarnost, da bi nastale močne in trajnejše »podtalne« skupine, saj prehod v višjo stopnjo pomeni tudi menjanje vzgojne skupine, na ta način pa se razbije njihova neformalna povezanost. Pomanjkljivosti so pomembne zlasti za vzgojni zavod, manj pa morda za tradicionalen kazenski zavod (zapor). S preходом v skupino višje stopnje namreč mladoletnik zamenja vzgojno skupino, s tem pa se prekinajo tudi pozitivne zveze tako med člani skupine kot tudi z vzgojiteljem. Glede na to, da pedagogi smatrajo vzpostavljanje stabilnih odnosov v skupini in s skupino za pomembno vrednoto, je progresivni sistem v nasprotju s pomembnim pedagoškim ciljem. Že s tem je pomanjkljivost sistema večja od prej naštetih prednosti. Nadaljnja pomanjkljivost progresivnega sistema je v tem, da se upošteva zunanji, manifestni del vedenja. Vzgojitelju preostaja malo možnosti presoje, ali je vedenje tudi posledica spremenjenih osebnostnih stališč, ali le zgolj navidezna prilagojenost. V progresivnem sistemu zlasti dobro shajajo »zavodski veterani«, ki z navideznim prilagojenim vedenjem dosežejo ugodnosti, mladostniki pa lahko v takem sistemu pridejo v notranji konflikt, saj bi za ceno večjih ugodnosti morali zapustiti skupino, kjer se dobro počutijo in prekiniti vzpostavljene odnose z vzgojiteljem. Progresivni sistem sicer omogoča tudi oblikovanje vzgojnih skupin mladostnikov z različnimi stopnjami ugodnosti, vendar se v takem primeru težje realizira skupinske vzgojne programe, obstaja pa tudi nevarnost oblikovanja neformalne skupine gojencev z manj ugodnostmi, ki je zaradi tega nastrojena proti zavodu in vzgojiteljem, obenem pa nestrpna do vrstnikov z ugodnimi privilegiji. V taki skupini pa bi progresivni sistem lahko dobro izvajal le vzgojitelj z močnim vplivom, ki bi imel uvid v skupinske procese in bi preprečeval dominantno vlogo opozicije. Vendar, če sklepamo, da bi vzgojitelj imel uvid in dovolj vpliva, da bi lahko združil v skupini

mladostnike z različnimi privilegiji oziroma bi jih lahko sam postavljaj, se lahko vprašamo ali je sploh potreben (in komu) tak rigidni progresivni sistem (Wilfert v Horvat, 1999).

Pri homogenem vzgojnem sistemu se nameščanje v zavod izvede na osnovi iste telesne in anatomske strukture ali na osnovi podobnih osebnostnih značilnosti, poleg tega pa naj tudi vzgojitelj pripada podobnemu tipu. Sistem je izpeljan iz teorije enakosti in ni podoben družinski skupnosti. Ne olajša prilagajanja večji skupnosti. Pod izrazom »teorija enakosti« je treba razumeti tendenco, da bi z grupiranjem podobnih mladih ljudi ob predpostavki po enakih principih izbranega vzgojitelja ustvarili ugodnejše možnosti v procesu obravnave, saj se pričakuje manj izrazitih in raznovrstnih težav v skupnem življenju, obenem pa boljše medsebojno razumevanje. Takih prizadevanj v zavodski vzgoji sicer ni treba načelno zavračati, vprašanje je le, do katere meje je potrebno vztrajati pri »ustvarjanju« homogene skupine. Predvsem pa je potrebno upoštevati, da v vsakdanjem življenju obstajajo predvsem heterogene skupine. Če tako v zavodski situaciji načelno oblikujemo homogene skupine, bomo sicer olajšali adaptacijske procese v skupini, morda bomo celo izboljšali učinkovitost obravnave, vendar bomo po drugi strani ustvarili nenaravne situacije, ki bodo oteževale prilagoditev vsakdanjemu življenju po odpustu. Kljub pomanjkljivosti principa homogenosti obstajajo v zavodski vzgoji številne možnosti za oblikovanje homogenih skupin (Wilfert v Horvat, 1999).

Pri heterogenem sistemu se ne skuša ustvariti boljših možnosti za vzgojo in razvoj posameznika z vključevanjem v skupino enakih, temveč se prav s pomočjo skupnega življenja različnih osebnosti želi ustvariti pogoje za procese prilagajanja na realne življenjske situacije. Raznolikost članov skupine naj bi v procesu medsebojnega odzivanja izzvala probleme prilagajanja, ki nato služijo kot izhodišča za pedagoške intervencije in pomoč. Poleg tega se posameznik v heterogeni skupnosti pojavlja v različnih vlogah in funkcijah. Funkcije in naloge v skupini bodo torej različne glede na specifične lastnosti posameznika. Tako bodo tisti s športnimi ali ročnimi spretnostmi dobili in opravili drugačne zadolžitve kot intelektualno sposobni, pri vsakdanjih opravilih bodo deklice dobile drugačne zadolžitve kot dečki, mlajši spet drugačne od starejših članov skupine. V skupino, ki bo dosledno sestavljena po principu heterogenosti, bodo tako vključeni otroci in mladostniki različne starosti obeh spolov in z različnimi osebnostnimi potezami (Wilfert v Horvat, 1999).

V zgodovini slovenskih vzgojnih zavodov so bili prisotni vsi trije vzgojni sistemi. Čeprav vzgojni sistemi danes večjo heterogenost vsaj deklarirajo kot cilj, je v vseh zavodih prisotna težnja po homogenosti. Stopenjski sistem je manj prisoten, njegova zgodovinska prisotnost se deloma kaže v sistemu privilegijev in sankcij v naših zavodih. Za vse sisteme pa je značilna neučinkovitost. Bajer in Kljajić sta leta 1990 v analizi uspešnosti vzgojnih ukrepov ugotovila, da je bila od izrečenih ukrepov mladoletnikom najmanj uspešna oddaja v vzgojni zavod (Bajer in Kljajić v Zalokar, 2005: 105). Ni verjetno, da bi se uspešnost do danes izboljšala, še posebej ob dejstvu, da praktiki iz leta v leto spoznavajo, da se zaradi stopnjevanja težavnosti in novih oblik motenj, ki jih zaznavamo pri otrocih in mladostnikih, ki jih preko odločb centrov in sodišč sprejemajo v zavod, deklarirana in predpisana zakonska določila ter cilji v veliki meri ne uresničujejo (Zalokar, 2005: 105).

1.2. Totalna ustanova

1.2.1. Zgodovina totalnih ustanov

1.2.1.1. Rojstvo totalnih ustanov

Ko iščemo predhodnike totalnih ustanov, najdemo v srednjem veku ustanove, ki z današnjimi nimajo skoraj nobenih skupnih lastnosti. Kot piše Flaker (1998: 238): “Skoraj vse totalne ustanove so se oblikovale v 19. stoletju ali pa celo pozneje (npr. koncentracijska in begunska taborišča).” Neposredni prednik ustanov, katerih namen je odstranitev marginalnih in deviantnih skupin iz okolice, je splošni špital (hopital general). Ta ni bil medicinska ustanova, temveč napol sodne struktura, ki je sama odločala, sodila in izvrševala (Foucault, 1998: 44-45). Samostan je obstajal že zelo dolgo preden so se pojavile druge totalne ustanove, vendar so bile šele protestantske ločine tiste, ki so ga do neke mere vzele za zgled pri svojem oblikovanju totalnih ustanov, predvsem na področju psihiatrije (Foucault, 1984: 123).

Trije najpomembnejši predniki moderne totalne ustanove, ki izhajajo iz srednjega veka, so torej srednjeveški špital, samostan in gobavišče. Te ustanove so se od modernih razlikovale

po tem, da so bile stopljene s takratno družbo, niso imele javnega mandata in specializiranosti. Nobena teh ustanov ni preživela srednjega veka, niti samostan ne, saj se je povsem spremenila njegova družbena funkcija. Totalna ustanova se je pojavila v času velikega zapiranja, kot je Foucault poimenoval proces, ki je v 17. stoletju potekal v Evropi. V splošne zaprte ustanove so zapirali več skupin prebivalcev, predvsem brezdomce, ostarele, brezumne, invalide, sirote, prostitutke... To veliko zapiranje se je dogajalo takrat, ko se je prej zaprta fevdalna družba začela odpirati s krizo fevdalizma in začetkom prehoda v kapitalizem. Začele so se trgati vezi, značilne za samozadostna gospodarstva, obenem pa so začeli izžemati podložnike. Veliko zapiranje je imelo več nalog; predvsem nevtralizirati nevarnost uporov, veliko pospravljanje (kot ga imenuje Foucault) vedno hitreje rastočih mest. "Mesto je hotelo vzpostaviti varno javnost, kjer se meščanom ni treba bati, da bi jih presenetilo kar koli neprijetnega ali nemoralnega" (Flaker, 1998: 69-74).

V teh ustanovah je vladal razum, norost je bila iztrgana imaginarni svobodi, ki ji je omogočila, da se je razcvetela na renesančnem nebu. Ni minilo dolgo od časa, ko se je norost lahko gibala zunaj pri belem dnevu, kot v Kralju Learu in Don Kihotu. Toda v manj kot pol stoletja so jo osamili in jo v trdnjavi povezali z razumom in moralnimi pravili (Foucault, 1998: 64). Totalna ustanova pa je bila hkrati tudi pomoč (kot naj bi bila še danes). Ne samo beračenje, tudi dajanje miloščine je bilo v nasprotju z meščansko etiko (Weber:1988, 102-105). S tem, ko je bila dobrodelnost institucionalizirana, se je meščan osvobodil neposrednega dobrodelništva. Če se je poklicno ali prostovoljno ukvarjal z dobrodelnostjo, mu je prostorska razdelitev omogočala, da je to počel, ko je hotel in zmogel. Ključni pojem meščanskega izključevanja je vrednost, nevredni ostanejo v mestu, vendar izključeni iz skupnosti, ki je ne bogatijo s svojim delom. Razlika med vzroki za revščino naj bi bila temelj upravičenosti do pomoči.

Racionalizacija revščine - Deklarativno vzročno posledični model:

RAZUMEVANJE ————— UPRAVIČENOST

VZROK ————— REVŠČINA ————— UKREP

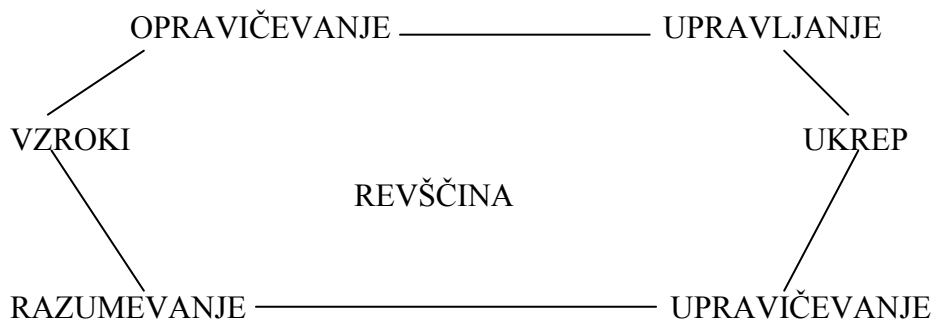
(vir: Flaker, 1998: 80)

Flaker (1998: 80) je mnenja, da je ta logika v resnici dosti bolj krožna. Pomoč, ki jo prejmejo vredni in nevredni, je v bistvu enaka in temelji na zapiranju. Toda okvir ustanove deli ljudi na dobre in slabe glede na prilagodljivost, neobogljivost in pripravljenost za delo. Racionalizacija upravljanja pa zahteva racionalizacijo vsakega ukrepa in razumevanje geneze nekega statusa (npr. revščine ali vedenjske motenosti), ki je podrejen racionalizaciji upravljanja.

Obravnava, ki jo je posameznik deležen v instituciji, torej ni povezana s samo motnjo ali stanjem, ampak z upravljanjem institucije, posameznikovo prilagodljivostjo in vedenjem v instituciji. Še posebno psihološke teorije so zelo razširjene in sprejete kot veljavne v različnih ustanovah družbenega nadzora in imajo velik vpliv na »zdravljenje« deviantnosti (Haralambos in Holborn, 1999: 396-397).

Racionalizacija revščine - Dejanski krožni model:

V tem krogu je dominantni del upravljanje, saj se z njim krog začne in konča.

(Flaker, 1998: 80)

Veliko zapiranje je potekalo v dobi racionalizma. V dobi razuma norost dobi podobo animaličnosti (Foucault, 1998: 74). Temu primerna je bila tudi obravnava norosti in stanje v totalnih ustanovah. To stanje se je s specializacijo izboljšalo. Kot bomo videli kasneje pa je racionalnost še danes del značilnosti modernih totalnih ustanov, saj za njihovim delovanjem stoji enoten racionalni načrt, ki zadovoljuje uradne cilje ustanove.

1.2.1.2. Specializacija in razvoj

Protototalne ustanove niso imele jasnega mandata niti učinkovitih tehnik. Ko se je vzpostavil meščanski družbeni red, se je začela specializacija totalnih ustanov (Goffman v Flaker, 1988: 76-77).

Obenem s tem se je razčistil pravni položaj varovancev, kakšen je mandat osebja, vzpostavila se je učinkovitejša tehnologija upravljanja z ljudmi. Flaker (1998: 102) ugotavlja: "Totalna ustanova se je reducirala, a je preživela... Prevladalo je stališče, ki se je pojavilo po robu dezinstitucionalizacijskemu radikalizmu, da je beda, ki jo totalne ustanove povzročajo, problem slabega upravljanja, tehnični problem z moralnimi implikacijami."

Preživela totalna ustanova je po obdobju industrijske revolucije zajemala skoraj celotni proletarski razred. Delavci so bili v tovarni, šoli, vojski ali zaporu, norišnici, na prisilnem delu. Nekatere od naštetih ustanov sicer nimajo pomembne značilnosti totalnih ustanov "totalno zajetje", vendar so v tistem času v njih preživeli bistveno več časa, kot je to danes (npr. 16-urni delavnik v tovarni). Obrnil se je predznak zapiranja. Na začetku je bil predznak zapiranja namreč negativen, zapirali so tiste, ki niso imeli kaj početi ali niso koristili družbi, s specializacijo pa se je začelo ljudi zapirati v totalne ustanove vseh vrst s točno določenim ciljem, kaj naj tam počnejo. Taka zapora velja tudi za odprte ustanove. Ko je pacient, zapornik, gojenec na izhodu, so za njegovo vedenje in morebitne prestopke odgovorne oblasti v ustanovi, saj so ga one začasno izpustile iz svojega kroga. S specializacijo se je razvilo tudi nadzorovanje dejavnosti in časa. Pomemben je urnik, ki da institucionalni ureditvi potrebno trdnost. Hkrati je tudi načelno demokratičen, saj velja za vse enako. Razvija se tudi normalizacija in sankcija. Obravnava posameznika se individualizira in obenem se ustvarja disciplinirani posameznik. Medtem ko je bila prej vidna oblast, postane zdaj viden subjekt. Tak posameznik ostaja podrejen ravno zato, ker je nenehno viden. Hkrati se razvija dokumentacija, ki spremeni varovanca neke specifične ustanove v primer, ki gre v promet. Virtualni dvojnik, ki živi v dokumentaciji, je negativna odslikava dejanske osebe. Pomembna postane vpetost oseb v dejavnosti, delo, zdravljenje ali vzgojne dejavnosti. Telo je instrument teh dejavnosti in ta instrumentalnost je povezana z instrumentalnostjo same ustanove, četudi je fiktivna in jo varovanci pogosto doživljajo kot absurdno (Flaker, 1998: 115-156).

Del dokumentacije so pri nas tudi poročila sodiščem in centrom za socialno delo. Zakon zelo na široko opredeljuje, kaj naj poročilo sodišču pojasni o mladoletniku. Sestavljalec iz zbranih podatkov izbere tiste, ki jih bo posredoval, in jih opremi s svojim mnenjem in razlago. Pri tem je problematično mešanje objektivnih podatkov in subjektivnih ocen. Sestavljalci poročil pogosto ocenjujejo tudi mladostnikovo osebnost, večkrat kot npr. težko vodljiv, lažniv ipd. Slaba ocena osebnosti pa ima hujši prizvok socialnega prezira kot slaba ocena dejanja. Taka zaznamba sama po sebi vsebuje slabo prognozo in zvišuje trajanje ukrepa tudi pri manj pomembnih kaznivih dejanjih (Javornik, 2001: 155).

Čeprav so totalne ustanove, kot jih poznamo danes, svoj vrhunec dočakale v 20 stoletju, je bil ravno čas vrha njihovega razvoja tudi čas začetka drugega procesa - dezinstitutionalizacije. Ta proces se je ponekod začel, ko je drugje potekal nadaljnji razvoj totalnih ustanov.

1.2.1.3. Dezinstitutionalizacija

Dezinstitutionalizacija poteka na veliko različnih ravneh: politični, strokovni, ekonomski... V zahodni Evropi je šel ta proces najdlje na področju psihiatrije. Tu lahko postavimo dva mejnika, prvi je radikalno zmanjšanje bolnišničnih kapacitet, drugi spremenjena zakonodaja, ki je odpravila bolnišnice kot temeljno obliko pomoči ljudem v duševni stiski. Prvi tak zakon je bil sprejet leta 1963 v ZDA in v šestdesetih ter sedemdesetih so v Zahodni Evropi sprejemali podobno zakonodajo, ki je v nekaterih državah (najbolj radikalno v Italiji) vodila v ukinitvev psihiatričnih bolnišnic (Flaker, 1998: 157-159).

Institucije kot so na primer bolnišnice, zapori, vzgojni zavodi, domovi za stare so bile v 60-ih letih izpostavljene hudim kritikam. Kritike je sprožilo antipsihiatrično gibanje, ki je po letu 1968 preraslo v boj proti nadzoru in indoktrinaciji, na čemer je po mnenju kritikov temeljila institucionalna obravnava. Posebej pomembno vlogo pri kritiki institucij sta imela kot kritika Goffman in Foucault. Če bi strnili različne ugotovitve strokovnjakov in raziskovalcev, bi lahko ugotovili, da povzročča zavodska obravnava pri mladostnikih številne negativne učinke, med katerimi so gotovo najpomembnejši kriminalizacija, alienacija in

stigmatizacija. V začetku 70-ih let je bila razširjena misel, da ustvari institucija pri vseh, ki so vanjo oddani, več patologije, kot je prinašajo posamezniki s seboj (glej Skalar: 152-163, v Šelih, 2000).

Pod vplivom takšnih kritik so v 70-ih letih nekatere države ukinile vzgojne zavode (npr. Italija) ali pa so močno zmanjšale njihove zmogljivosti (npr. Nemčija, Nizozemska). Tiste države, ki so vzgojne zavode ukinile, so jih v večini primerov znova ustanovile, vendar z obsežnimi reorganizacijami in konceptualnimi popravki, pa tudi z manjšimi kapacitetami kot so bile pred tem. V 70-ih letih je postala popularna majhna institucija, saj so bile kritike deležne predvsem velike institucije, značilne za industrijsko obdobje v vsem razvitem svetu. Tudi ko se je pri nas država v 80-ih odločila za prenavo vzgojnih zavodov, se je stroka zavzemala za izgradnjo majhnih institucij. Ta prizadevanja so v nekaterih primerih uspela, ne pa v vseh.

Razen zmanjševanja zavodskih zmogljivosti pa so se začele v razvitem svetu in tudi pri nas v 70-ih in 80-ih letih uveljavljati alternative vzgojnemu zavodom. Strokovnjaki so se zavzemali za širšo, kakovostnejšo mrežo rejniških družin, tudi za bolj odprte možnosti posvojitve, nadalje za kratka obravnavanja, za poldnevna obravnavanja, za obravnavanja v družinah vzgojiteljev, za nameščanje socialno ogroženih in delinkventnih otrok v dijaške domove, predvsem pa za ustanavljanje stanovanjskih skupin. Prav stanovanjske skupine so se kot alternativa vzgojnemu zavodom najbolj uveljavile. Pri nas je bila leta 1981 ustanovljena prva stanovanjska skupina. Po letu 1986, ko se je začela prenova zavodov za usposabljanje in je stroka v procesu prenove predvidela tudi stanovanjske skupine, so nastajale nove dokaj hitro. Ne le pri vzgojnih zavodih, pač pa tudi pri drugih zavodih za usposabljanje. Stanovanjske skupine kot alternativa vzgojnemu zavodom so priljubljene tudi v drugih evropskih državah, npr. v Nemčiji, Italiji, Švici, Avstriji. Nastajati so začele po letu 1968 (Skalar: 152-163, v Šelih, 2000).

Medtem ko pri nas ta proces na področju psihiatrije ni bil uspešen, naj bi šla dezinstitutionalizacija v Sloveniji najdlje ravno pri obravnavanju mladostnikov. Vse skupaj naj bi se začelo z Logaškim eksperimentom, proces pa naj se ne bi ustavil pri demokratizaciji vzgojnega procesa, temveč naj bi se nadaljeval v zamenjavo zavodov s stanovanjskimi skupinami in s krepitvijo vloge skupnostnih služb, zlasti socialnega dela in

socialne pedagogike (Flaker, 1998: 11). S tem se ne morem strinjati. Res je ravno nasprotno, ta proces se je ustavil pri demokratizaciji vzgojnih vsebin, stanovanjske skupine niso zamenjale zavodov, ampak so jih le dopolnile, jim dodale legitimnost in dodaten videz naprednosti.

V zadnjem času se zaradi posameznih hudih kaznivih dejanj mladostnikov, ki so bili vključeni v vzgojne zavode, v javnosti postavlja vprašanje, ali se ni demokratizacija odnosov v zavodih izkazala za neuspešno. Dokler se takšna mnenja pojavljajo predvsem v rumenem tisku se nam mogoče ne zdijo problematična, vendar pa nas nekateri dogodki v ZDA in Veliki Britaniji opozarjajo, da medijska in javna gonja proti mladoletnim prestopnikom pomembno vpliva na bolj represiven in maščevalen odnos države do njih. Tako smo v britanskem tisku lahko spremljali pravi lov na čarovnice v primeru otrok, storilcev hudih kaznivih dejanj proti drugim otrokom. To je svojevrsten cinizem, če vemo, da so redka huda kazniva dejanja, kjer so storilci otroci, na drugi strani pa imamo kulturo teh istih medijev, ki povečujejo nasilje kot sestavni del (filmske) zabave. Sam menim, da demokratizacija vzgojnih procesov v okviru totalnih ustanov ne prinaša samo pozitivnih učinkov. Tako obstaja nevarnost, da se zaradi pritiskov javnosti lahko proces dezinstitutionalizacije in demokratizacije celo obrne v nasprotno smer.

Mogoče je še najslabša možnost, da se zgodi to, kar se po mojem mnenju dogaja v vzgojnih zavodih: da nam ostanejo totalne ustanove, ki pa navzven delujejo kot da to niso in zato niso sposobne izvajati racionalnih načrtov, zaradi katerih naj bi sploh obstajale; obenem pa se počasneje razvijajo skupnostne službe in druge oblike obravnave mladostnikov, saj naj bi te naloge opravljali že reformirani (z integracijo, koedukacijo in kar je še podobnih terminov) zavodi, česar pa kot totalne ustanove ne morejo učinkovito početi (saj mladostnikov ne učijo živeti v sodobni družbi, ampak preživeti v zavodu).

1.2.2. Totalna ustanova kot racionalni stroj

1.2.2.1. Komponente

Goffmanovo delo nam omogoča, da totalne ustanove ne vidimo le kot teoretično abstrakcijo, temveč kot družbeno dejstvo. Ko stopi v totalno ustanovo, jo ne le analizira in na podlagi pokazateljev sklepa, da je to totalna ustanova, temveč tudi začuti, kako učinkuje. Diagram tega učinkovanja je sestavljen iz komponent, ki v različnih sestavitvah, z različnimi oblikami ter vsebinami in oblikami izraza podobno učinkujejo (Flaker: 1998, 234).

Zapora prostora. Z njo ustanova loči svoje varovance od skupnosti, omogoči nadzor nad njimi in ustvari dialektiko med zunaj in znotraj. To razmerje je glavno gibalno v življenju totalne ustanove. Ograja med svetom ustanove in zunanjim svetom je zaslona, na katerem se odčitavajo želje varovancev in bojzani okolja; prav ta ograja ustvarja bojzani in želje. V tem smislu totalna ustanova proizvaja želje svojih varovancev. Totalna ustanova tudi na ravni želja varovancev, ki so si pred vstopom želeli nekaj po družbenih merilih nesprejemljivega, prav s tem, da varovance oropa za samoumevne stvari, ustvarja želje po povsem navadnih zadevah: revija pri zajtrku, pobožati mačka itd. Ta zunaj je utvara, kajti družba varovancev ne izključuje zares, temveč jih le postavi na rob.

Kolektivnost. Osnovna naloga totalne ustanove je zadrževati večje število ljudi na istem kraju. Kolektivnost je tudi simbolna enotnost, identifikacija, ki ni kolektivna kot plemenska ali pa posamična; je birokratsko določena identiteta, ki pripada skupini.

Ideologija, ki reducira. Življenje je poenostavljeno, kar omogoča enotna interpretativna shema. Ta režim nadkodira vse druge prakse, ki jih tako ni mogoče označevati drugače kot sekundarno prilagoditev. V tem je totalna ustanova zelo radikalna, tako da besede nimajo več učinka v dejanjih. Besede so zelo pomembne na ravni ideologije in povsem brez teže na ravni prakse.

Razcep na osebje in varovance. Ta dva razreda sta jasno razmejena, odnosi so natančno urejeni. Osebje upravlja z varovanci, varovanci pa so ubogljivi. Razcep označujejo zunanji znaki, kot so uniforme ali ključi, obstaja pa tudi na ravni jezika.

Skrbniška oblast. Kljub različnim formalnim ureditvam varovanci pripadajo osebju in so mu na voljo. Po drugi strani pa je osebje odgovorno za varovance. Oblast oziroma moč je podeljena vnaprej in je brezprizivna.

Procesiranje ljudi. Totalna ustanova deluje kot stroj procesiranja in ima svoj vhodni in izhodni del, med katerima naj bi prišlo do spremembe ljudi.

Načrt. Pravila so podrobno izdelana in obvladujejo mnoge podrobnosti življenja v totalni ustanovi. Načrt je heteronomen, udeleženci ga le udejanjajo. (Flaker, 1998: 235-236)

1.2.2.2. Atributi

Komponente, ki smo jih opisovali zgoraj, se sestavljajo v konkretne totalne ustanove. Te sestavljanke se med seboj zelo razlikujejo, kar je odvisno od konkretne družbene funkcije in okolja, v katerem so. Ob konkretnih posebnostih pa imajo totalne ustanove tudi značilnosti, po katerih organizirajo svoj material. To so njihovi atributi.

Totalnost. Z zaporo in ideologijo, ki reducira vse vidike življenja na uradni vidik ustanove, ta izkušnja ljudi, ki v njej živijo ali delajo, povsem prevzame. Totalna ustanova poskrbi za vse varovančeve potrebe in dejavnosti.

Negospodinjskost. Ustanova preprečuje neodvisna gospodinjstva, življenje v njej pa je izrazito negospodinjsko. Organizacija bivanja je tovarniška, gospodinjska opravila so uvrščena v racionalno delitev dela in gospodinjstvo ne deluje ad hoc, ni utemeljeno na liku gospodinje. Spolnost in prehranjevanje, ki sicer potekata v okolju gospodinjstva, sta izstopajoči temi totalne ustanove.

Homogenost. Totalna ustanova negira civilne vloge in z redukcijo na en sam vidik bivanja iz množice proizvede homogeno skupino.

Artificielnost. Totalna ustanova je umetna tvorba, vzorci, ki se v njej oblikujejo, niso naravni

in ljudje niso rojeni v skupnost, ki jo ustanova tvori.

Nebesednost. Besede in ideologija so pomembna sestavina totalne ustanove, vendar pa je učinek predvsem nebeseden. Pomembne so stvarne ureditve in premiki po lestvicah. Zlasti nepomembne so besede varovancev, ki nimajo praktičnega učinka in se interpretirajo kot simptom.

Kaznovanost. Temelj uravnavanja in način upravljanja z ljudmi v totalni ustanovi sta kazen in nagrada. Uvid in samoidentifikacija sta pomembna, z njima naj bi se posameznik priključil pogodbenemu družbenemu redu, vendar je to ravno presežek temeljnega načina delovanja totalne ustanove (Flaker, 1998: 237-240).

1.2.2.3. Značilnosti totalnih ustanov

Goffmanova analiza totalnih ustanov temelji na terenskem delu, opazovanju z udeležbo v večji duševni bolnišnici, hkrati pa je avtor uporabljal raznorodna gradiva, sociološka in leposlovna poročila o bivanju in delovanju drugih totalnih ustanov. Še zlasti dragocena je njegova analiza zato, ker je poskušal delovanje ustanov analizirati s stališča njihovih varovancev (Flaker, 1998: 18).

Osnovne značilnosti totalnih ustanov so, da se vsi vidiki življenja odvijajo na istem kraju in pod isto oblastjo; vsaka faza dnevne dejavnosti se odvija vpričo velikega števila drugih ljudi, ki so enako obravnavani in od katerih zahtevajo, da delajo isto stvar, skupaj; za vse dejavnosti obstaja urnik, ki je vsiljen od zgoraj, s sistemom eksplicitnih formalnih pravil in telesom uradnikov; različne vsiljene dejavnosti sestavljajo enotni racionalni načrt z namenom, da se zadovolji uradni cilj ustanove (Goffman v Flaker, 1988: 20).

Te značilnosti so povezane z zahtevo, da na večje število potreb odgovorimo z birokratsko organizacijo večjih blokov ljudi. Zato imajo totalne ustanove nadzorovalno osebje. Varovanci v ustanovi živijo in imajo omejen stik z zunanjim svetom.

Osebje se počuti superiorno in krepostno, varovanci pa manjvredne in pokvarjene.

Posredovanje informacij je omejeno še zlasti glede načrtov, ki jih ima osebje glede varovancev. V nekaterih ustanovah teče delo počasi, v ozračju dolgočasje, ponekod dolgčas celo motivira za delo. V drugih ustanovah je spet dela preveč.

Življenje po pravilih in zapovedih je v zunanjem civilnem življenju omejeno na prostor, v totalni ustanovi pa sega na vsa področja življenja. Tako se totalna ustanova razhaja z dvema temeljnima sodobne družbe: s plačanim delom in družino. V razmerah skupinskega življenja in dela je pač nemogoče ustvariti domače družinsko okolje (Goffman v Flaker, 1988: 22).

Druge pomembne značilnosti so še:

Razlastitev vloge: označeno je uvodno obdobje, ko varovanec ne sme ven. Izgubijo različne pravice (do razpolaganja z denarjem ipd.), osebje se lahko vtakne v vse podrobnosti.

Kontaminacija: meje, ki si jih posameznik zunaj postavi, da zavaruje predmete samoobčutenja, so često prekoračene. Zabeležijo se socialna in emocionalna dejstva, kartoteka je vedno na voljo osebju. Obstajajo različne oblike individualnih ali skupinskih spovedi, kjer naj varovanec odkrije svoje misli, dejstva in čustva. Pogosta je fizična kontaminacija, ni običajne ureditve v okolju, ki bi služila izolaciji posameznikove intimne. Življenje v mešani skupini je kontimirajoče, saj se lahko človek znajde v skupini, kjer mu nekateri niso prav nič všeč, pa so prisiljeni biti z njimi.

Regimentacija: posameznik v civilni družbi se glede mnogih dejavnosti razmeroma avtonomno odloča o preferencah in npr. sklene, da odloži kosilo, ker bi rad nekaj dokončal. V totalni ustanovi so podrobnosti določene s sankcijami, urnikom, pravili. En vidik je regimentacija, s katero se regulirane oblike vedenja množijo zaradi skladnega delovanja večjih blokov ljudi.

Sistem privilegijev: ta sistem ima tri osnovne elemente; hišna pravila, majhno število jasno določenih nagrad in privilegijev in kazni, ki se pojavlja predvsem v obliki odtegnitve privilegijev

Dominantne teme varovančeve kulture: Zakaj si notri? Vsak razvije svojo zgodbo, žalostno

in opravičujočo. Čas v ustanovi je zgubljen. To je močan občutek, ki ga imajo v takih ustanovah.

Svet osebja: njihov predmet dela so varovanci. Osebje dojema svoje delo kot težavno, izpostavljeni naj bi bili posebnim pogojem. Pojavlja se klasična dilema upravljanja z ljudmi in osebje mora pogosto tehtati med tistim, kar je dobro za varovanca in med žrtvovanjem drugih standardov (Goffman v Flaker, 1988: 67).

Institucionalne ceremonije: da bi se premostil prepad med varovanci in osebjem, ustanova razvije cel kup ceremonij, s katerimi si pridejo dovolj blizu, da dobijo ugodnejšo podobo drug o drugem (npr. časopis). Druga oblika sproščanja vlog so različne oblike varovancev v procesih odločanja (skupinska terapija, domska skupnost). Ceremonije posebne vrste so še obiski. Funkcija je, da ustanova predstavi videz, ki ustreza predstavi v javnosti (Flaker, 1998: 42).

Vsebina obredov pritrjuje taki funkcionalistični interpretaciji. V vlogah, ki jih v teh ceremonijah prevzamejo varovanci, je denimo sled upornosti, saj je prav toleranca te navihanosti znamenje moči ustanove. Pri teh ceremonijah osebje nima zgolj nadzorovalne vloge, pomemben je še zlasti nastop višjega uradnika. Ta je ob tej priložnosti še posebno skrbno oblečen, ganjen nad dogodkom, do varovancev dobrodušen, oni pa pred njim v zadregi in spoštljivi (Goffman, 1961; v Flaker, 1988: 102).

1.2.2.4. Vzgojni zavod kot primer totalne ustanove

V teoretskem uvodu izčrpno navajam literaturo o totalnih ustanovah, saj sem raziskavo opravljal v vzgojnih zavodih, ki so primer takšne ustanove. V letu 2002 sem za potrebe strokovnega članka opravil raziskavo na primeru vzgojnega zavoda, katere rezultati potrjujejo to trditev. Z anketo med stanovalci vzgojno-izobraževalnega zavoda Višnja Gora sem preverjal, koliko stanovalci zaznavajo posamezne komponente, attribute in osnovne značilnosti totalnih ustanov.

Če pogledamo po posameznih komponentah, vidimo, da najbolj zaznavajo skrbniško oblast,

ostale komponente so dobile srednjo vrednost. Najmanj prisotna komponenta je razcep na osebje in varovance, kar kaže na demokratične odnose znotraj zavoda. To je pomembno tudi z vidika učinkovitosti, če jo presojava z zadovoljstvom uporabnikov. Atributa, ki sta najmočneje izražena, sta totalnost in kaznovalnost. Glede na permisivno naravnost zavoda je to morda nekoliko presenetljivo, vendar je iz odgovorov razvidno, da sta pri atributu kaznovalnosti najbolj izražena nagrajevanje in uvid, medtem ko je kazen dobila nižjo vrednost, ki pa je še vedno visoka. To potrjuje, da se racionalne cilje ustanove dosega predvsem z uvidom in samoidentifikacijo z uradnim ciljem ustanove, sicer presežkom temeljnega načina upravljanja z ljudmi v totalnih ustanovah. Totalnost kaže na to, da se gojence v veliki meri pasivizira, saj vzgojitelji in zavod poskrbijo za večino njihovih potreb in dejavnosti. Najmanj je izražen atribut negospodinjnost. Glede na to, da zavod funkcionira v gradu in je prehranjevanje organizirano, je to ugodno. Razložiti si je mogoče s tem, da del gospodinjskih del (pranje, likanje) opravljajo gojenci sami. Pri prehranjevanju pa jim vzgojitelji dopuščajo občasno pripravo enostavnejših jedi na kuhalnikih za kavo. To je zanimivo tudi z vidika načrtovane nove gradnje zavoda, ki naj bi omogočila več gospodinjnosti, ki očitno ni najbolj problematična, sama arhitekturna sprememba pa ne bo odpravila tistih atributov in komponent (skrbniška oblast, totalnost), ki so najbolj izražene. Zato bi bila potrebna sprememba v organizaciji zavoda. Trditve, ki so dobile najvišje vrednosti (*Za vse dejavnosti obstaja urnik... ,Dnevne dejavnosti moram opravljati skupaj z drugimi... , Odkar sem v zavodu moram prositi za dovoljenje o stvareh, o katerih sem se zunaj odločal sam*), potrjujejo moje opažanje o množici pravil in zapovedi ter birokratizaciji življenja v zavodu; to so obenem osnovne značilnosti totalnih ustanov. Ravno ta birokratizacija in težnja po urejanju življenja v zavodu z vedno novimi pravili, običajno dogovorjenimi na vzgojiteljskih sestankih brez prisotnosti gojencev, je značilnost, ki VIZ pomembno opredeljuje kot totalno ustanovo (Dežman, 2002: 6-34).

1.3. Mladina

1.3.1. Motnje vedenja in osebnosti pri mladostnikih – psihološke teorije

Pojem motnje vedenja in osebnosti se je v slovenskem prostoru dokončno uveljavil v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Z njim se označuje populacijo, ki je deležna

institucionalne obravnave v vzgojnih zavodih, in je nadgradil pojem disocialnosti, ki je predvsem simptomatsko usmerjen, kot oznaka, ki je bolj etiološko naravnana in se nanaša na tisti del disocialnosti, ki je posledica motenega čustvenega razvoja (Bečaj v Horvat, 1997: 37).

V Sloveniji je največji vpliv na obravnavo stanovalcev v zavodu zagotovo imela Bregantova (1987) klasifikacija disocialnih motenj. Disocialne motnje deli na situacijske motnje, to je reaktivno povzročene motnje kot posledica izjemne obremenitve pri normalni osebnostni strukturi; sekundarne peristatične motnje kot posledica motenega čustvenega razvoja. Te motnje deli še naprej glede na nevrotično ali disocialno osebnostno strukturo. Pri nevrotični osebnostni strukturi so pojavne oblike: zmanjšana sposobnost odpovedovanja in čakanja na zadovoljitev potreb, težave pri upoštevanju interesov drugih, socialne bojazni in nestvarna pričakovanja. Motivi so: občutki krivde, potreba po priznanju, nezmožnost normalnega socialnega komuniciranja, nadomestno zadovoljevanje naravnih potreb. Posebne značilnosti so: želijo biti uspešni, iščejo stike, motnje so posledica neuspehov, direktno ne težijo k disocialnim dejanjem. Pri disocialni osebnostni strukturi so pojavne oblike praktično vse oblike asocialnega vedenja. Motivi so notranja potreba po disocialnem vedenju, naravnost zoper norme in neupoštevanje oz. nerazumevanje vrednot. Posebne značilnosti so: ne znajo se odpovedovati, nimajo idealov, hočejo takoj zadovoljiti svoje potrebe, so brez občutka krivde, čustveno niso odzivni, se ne vežejo, surovi, sovražni, agresivni, disocialna dejanja jih notranje zadovoljijo, pomirijo. Med disocialne motnje uvršča tudi primarno peristatične motnje kot posledica direktne okoljske okvarjenosti in zavajanja in primarno biološko povzročene motnje kot posledica okvar centralnega živčnega sistema in psihoz.

To klasifikacijo je Bregant (1987) kasneje dopolnil še s simptomatsko klasifikacijo. V tej klasifikaciji našteva motnje v odnosu do vrstnikov (posiljuje s svojo voljo, prepirljiv, išče družbo z negativnimi vzorci, spletkari); motnje v odnosu do odraslih (predrzen, taji in laže, nevodljiv, čustveno neodziven); motnje pri delu (odklanjanje učenja, odklanjanje fizičnega dela, izostajanje iz šole, izostajanje z delovnega mesta); tatvine (v družini, izven družine, sošolcem-vrstnikom, prilaščanje motornih vozil, vlomi, tatvine); pohajkovanje in beganje (avanturizem, izostajanje od doma in pohajkovanje, beganje od doma, beganje iz zavoda); nasilnost (izzivalen, grozi, fizično napadalen do vrstnikov, fizično napadalen do odraslih, uničuje predmete, muči živali); nastopaštvo (se pretvarja zaradi uveljavljanja, se poslužuje

prevar); seksualna neprilagojenost (pretirano išče stik z drugim spolom, prezgodnji, neprimerni in pogosti spolni odnosi, spolni odnosi za materialne koristi).

Pogosto se je postavljalo vprašanje, ali obstajajo osebnostne razlike med delinkventi in nedelinkventi. Singer in Mikšaj-Todorović menita, da se iz izoliranega dejstva, da mladoletni delinkventi izkazujejo nižje rezultate v vseh kognitivnih variablah v primerjavi z vrstniki, ki niso delinkventi, ne da sklepati, da so delinkventi vedno manj inteligentni. Pri rezultatih mlajših polnoletnih delikventov se vse variable ne razlikujejo od povprečja. Na osnovi tega sklejata, da so potrebovali več časa za kognitivni razvoj, kar povezujeta z neugodnimi socialno kulturnimi dejavniki. (Singer, Mikšaj-Todorović, 1993: 11).

Mikšaj-Todorović in Singer navajata več psiholoških značilnosti mladih delinkventov. Navajata stenično disociativni sindrom, katerega značilnost naj bi bila povečana stopnja napetosti (impulzivno in agresivno vedenje), vendar z zmanjšano sposobnostjo kontrole. Ker je delinkventno vedenje manj stabilno v skupini mladoletnih, kot v skupini polnoletnih delinkventov, in je tudi psihična struktura mladoletnih delinkventov drugačna od nedelikventov, domnevata, da se splošna struktura osebnosti delinkventov (še posebno mladoletnih) razlikuje od nedelinkventov (Singer, Mikšaj-Todorović, 1993: 12).

Matić navaja, da se z ozirom na nekatere psihične značilnosti posameznika lahko govori o ugodnih pogojih in določenih tendencah za kriminalno vedenje, se pravi, da so nekatere značilnosti osebe takšne, da se na njih lahko cepi kriminalno vedenje. Drugače povedano, raznovrstne oblike delinkventnega vedenja se ne razvijejo na temelju kakršnekoli strukture osebnosti. Raznovrstnim strukturam verjetno odgovarjajo raznovrstne oblike asocialnega ali antisocialnega vedenja. Osebnost sprejema tiste oblike vedenja, ki ustrezajo njeni že oblikovani strukturi ali strukturi, ki se še oblikuje, kar naj bi imelo za posledico bolj nestalno obliko delinkventne aktivnosti pri mladoletnikih (Matić v Singer, Mikšaj-Todorović, 1993:13). Mladoletni prestopniki, vključeni v raziskave, razloge za svoje delinkventno vedenje iščejo v nekaterih svojih lastnostih in zelo redko menijo, da so pasivni produkt nesrečnih okoliščin v družini (Singer, Mikšaj-Todorović, 1993: 19). Na tej osnovi avtorja iščeta dodaten argument o prevladujočem vplivu psiholoških dejavnikov.

1.3.2. Mladinske subkulture

Definiranje in identificiranje vrstniške skupine kot nosilca kolektivne kulture je problematično, saj je iz literature razvidno, da raziskovalci mladinskih socialnih skupin lahko uporabljajo termin, npr. ko govorijo o vzorcih interakcij, ki se manifestirajo v določenem trenutku, ali pa tudi ko gre za mladostnikove trajnejše odnose z določenimi vrstniki ali pa ko se odnos nanaša kar do celotne generacije (Lightfoot, 1997: 133-134).

Bili so poskusi sistematiziranja uporabe termina z razlikovanjem npr. strukturalnih značilnosti skupine (relativna velikost, relativna raznolikost v starosti in spolu) in odnosnimi značilnostmi (Lightfoot po Lodd, 1997: 134).

Cohen kot pogoj za nastanek nove kulturne oblike navaja obstoj skupine med seboj povezanih akterjev s podobnimi težavami. Nekateri izmed akterjev skupine lahko razvijejo nove načine reševanja problemov in če se te inovacije izkažejo kot učinkovite, jih bo skupina sprejela (Cohen v Poštrak, 2002: 162).

Tudi Lea in Young obravnavata subkulture kot kolektivno rešitev za probleme skupine. Če je skupini posameznikov skupen občutek neke prikrajšanosti, bodo razvili takšne življenjske sloge, ki jim bodo omogočali soočenje z njo. Kljub temu pa to ni avtomatičen in neizbežen odziv na situacijo, saj posamezne skupine (npr. rasne manjšine) lahko razvijejo tudi druge strategije (Lea in Young v Haralambos in Holborn, 1999: 437).

»Tovrstno ravnanje lahko označimo kot »kulturno« zato, ker vsi udeleženci delujejo v podobnem simbolnem in normativnem sistemu. Kot »subkulturno« pa ga označimo, ker so norme skupne le tem udeležencem. Takšno subkulturno obnašanje je lahko razmeroma obstojno, vendar ne po inerciji, temveč le tako dolgo, dokler uspeva služiti potrebam tistih, ki sledijo njenim ustvarjalcem (Cohen v Poštrak, 2002: 162).«

Z nakazanim pristopom je Cohen poskušal razložiti prestopniško subkulturo. Posamezniki, ki imajo težave s pridobivanjem zelenega družbenega statusa, lahko skupaj vzpostavijo nov

vrednostni sistem. Spoštovane postanejo tiste oblike vedenja in lastnosti, ki so jih akterji sposobni oz. jih imajo. Ni pomembno, ali se takšen vrednostni sistem razlikuje od splošno sprejetega. Skupina posamezniku ponuja oporo in sprejetost, ki je sicer ne bi mogel dobiti. Tako se vzpostavijo subkulturne vrednote (Cohen v Poštrak, 2002: 162).

Tomc kot ključne dejavnike mladinskega doživljanja sveta od petdesetih let prejšnjega stoletja naprej navaja ekspanzijo množičnih medijev, podaljšano šolanje, urbanizacijo, prosti čas, vrednostno distanciranje od sveta odraslih, dvig materialnega standarda in dejavnike kulturne industrije. Del mladih je te dejavnike doživljal kot dejavnike lastne kulturne usode. Tako naj bi se oblikovala kategorija ljudi, ki so si podobni po kulturnih vsebinah v duševnosti. Dokler se te podobnosti ne zaveda, gre za mladinsko kategorijo; ko pa se neko število mladih vzajemno identificira, imamo opraviti z mladimi, ki se zavedajo svoje posebnosti in nastane mladina kot skupina. Šele ko se pojavi skupina mladih ustvarjalcev, ki doživlja kulturno usodo na podoben način in jo izrazi skozi estetiko, lahko pride do prepoznavanja tega estetskega občutenja kot občutenja sebe. Šele na tej ravni lahko govorimo o mladinski subkulturi (Tomc, 1999: 11).

Teoretiki subkultur razlikujejo med skupinami delavskega razreda in boemskimi skupinami (bitniki v petdesetih letih, hipiji v šestdesetih letih). Boemska mladinska kultura se osredotoča na brezdelje, ker so njeni pripadniki namerno zavrnili povračila, ki izhajajo iz dela, medtem ko se prestopniška mladinska kultura osredotoča na brezdelje, ker so njeni pripadniki na obrobju tržišča delovne sile (Frith, 1986: 218).

Cohen loči tri ravni analize subkultur: zgodovinsko, strukturno in fenomenološko. Pojem strukture se nanaša na tiste vidike, ki so izven nadzora posameznika, še posebej tiste, ki izhajajo iz distribucije družbene moči. V širšem smislu se pojem »kultura« nanaša na tradicije, pomenske mape in ideologije, ki so vzorčni odgovori na strukturne pogoje. V ožjem smislu je »subkultura« posebna simbolična oblika, s katero se podrejena družbena skupina spopada s svojim položajem (Cohen v Poštrak, 2002: 170-171).

Tomc opozarja na nekaj pomembnih razlik med današnjimi subkulturami. Moderne kulturne skupnosti se odlikujejo po tem, da se skuša brisati meja med mladostjo in odraslostjo, za neke vrste kult mladosti. Pomembno razliko Tomc vidi v razločevanju pripadnosti mladinski

subkulturi in individualne estetske privrženosti. Glasba je res tista, skozi katero se najpogosteje izraža specifično občutenje sveta v odnosu do odraslih, vendar se lahko vzpostavlja tudi z ustvarjalno uporabo drugih pojavov (specifično razumevanje spola, pri skinheadih interpretacija razredne starševske kulture), smiselno razlikovanje je tudi na sodobne in nostalgичne mladinske pojave (Tomc, 1999:11-12).

1.3.3. Socialna ranljivost mladih

V vzgojnih zavodih bivajo stanovalci, pri katerih je socialna ranljivost izrazito poudarjena. Schuyt (1995 v Ule, 2000: 44) ugotavlja naslednje kazalce socialne ranljivosti: neopravičeno izostajanje iz šole, zgodnje in redno uživanje alkohola, milejše oblike mladinskega kriminala, eksperimentiranje z drogami in spolnostjo, slaba disciplina pri delu, odpor do avtoritet. Za ta kazalec je tipično agresivno reševanje tako umišljenih kot dejanskih problemov, ki jih imajo posamezniki s sabo in starši. Običajno gre za nezavedno pretirano reagiranje na problem. Naslednji kazalec socialne ranljivosti je umik iz vrstniških skupin in iz šolskih aktivnosti, izogibanje iniciativam in aktivnostim, slabšanje šolskega uspeha, splošna neaktivnost. Včasih je to vedenje posledica strogih norm staršev, ki sovpadajo z zahtevami šole. Ti učenci hitro postanejo tarče draženja in zasmehovanja, kar še okrepi težnje po umiku. Tipična lastnost tega znaka je povsem pasiven odziv na probleme, neke vrste paraliza. Naslednji pomemben kazalec je iskanje močnih skupinskih povezav zunaj družine, iskanje alternativnih avtoritet, vključevanje v religiozne skupine oziroma sekte ali v mladostniške tolpe, ki zahtevajo izjemno pokorščino močnim voditeljem. Upoštevanje skupinskih norm daje posameznikom občutek varnosti in priznanja s strani skupine. Potrebo po močni povezanosti z drugimi lahko zadovolji tudi aktivno članstvo v športnih klubih. Ta vrsta aktivnega sodelovanja v skupinah, za razliko od prve skupine znakov ne zahteva posameznikove osebne iniciative. Oblikovanje identitete v pretežni meri temelji na identiteti, ki jo daje skupina. Zadnji kazalec socialne ranljivosti so strahovi in nazadovne oblike vedenja, močna težnja po ostajanju doma, psihosomatske težave in drugi znaki slabega zdravja. V tej skupini so najbolj ekstremne manifestacije problemov, ki jih imajo mladi sami s seboj, starši in učitelji. Največkrat je potrebna strokovna obravnava.

Sodobna literatura o mladini in mladinskem delu navaja potrebo po prenovljenem

definiranju mladih, njihovega položaja in pomena v družbi, še posebej pa njihovih perspektiv v procesu odraščanja. Mnenje o mladih v družbi je povezano z negativnimi predstavami. Mladi so ali vir težav ali so v težavah (Ule, 1999 v Mrgole, 2003: 35).

Mladi odraščajo v novih družbenih pogojih. Na eni strani se kaže okupiranost z delom, pomembnost dela in vse več časa namenjenega delu, na drugi pa vrednotni obrat k svetu prostega časa, potrošnje in zabave. Mladi, ki so v učenju za življenje neaktivni ali celo družbeno izključeni, temeljno zamujajo. Proces poteka kot posredovanje ob identifikaciji s pomembnimi drugimi, kjer so se tradicionalne vloge vplivanja bistveno spremenile. Socializacijski agensi, predvsem starši, povečini svoje vloge opore zaradi prezaposlenosti ne zmorejo ali ne znajo odigrati. Mladi tudi s predstavniki drugih instanc, kot so šola in druge ustanove, večinoma ne morejo navezati pristnega in zaupljivega odnosa. Mladi so prepuščeni lastnim izbiram največkrat v začaranem krogu iskanj na ravni trenutnih prijateljstev med vrstniki ali pod vplivom medijsko posredovanih vrednot in vedenjskih slogov. Zadnji izraz neugodnih strukturnih dejavnikov in simptom družbene neprilagojenosti se kaže v družbeno odklonskem vedenju. Na področju projektov družbene integracije mladoletnih prestopnikov prevladuje načelo zapiranja v ustanove (Mrgole, 2003: 38- 40).

Tesna povezanost identitete posameznika s pripadniki iste generacije se najbolj kaže v mladostniškem obdobju. Pripadnost in sprejetost med vrstnike je zato za mladostnike zelo pomembna. Mladostnik, ki je v svojem razvoju prikrajšan za to in ono ter mu je družba zdravih, dejavnih in uspešnih nedosegljiva, se lahko pridruži skupini manj zahtevnih vrstnikov, ki so mu enaki in ob katerih se ne čuti manjvrednega. Takšnim vrstnikom pa je lahko droga glavni skupni interes. Mladostniki iz teh skupin niso obremenjeni z ucnim uspehom, odnosi med njimi so površni, sleherni lahko neskajljeno goji iluzijo o samem sebi. Edini pogoj za vstop v takšno skupino je uživanje drog. Marsikomu je mnogo lažje stopiti na to pot, kot pa premagovati morebitno odklanjanje pri zahtevnejših prijateljih ter s tem povezane zadrege in bojazni (Kastelic in Mikulan, 1999:50).

1.4. Prepovedane droge

Definicije drog so se skozi zgodovino spreminjale. Droge so snovi, ki vplivajo na spremembo vedenja, počutja in mišljenja (Kastelic, 1999: 15), prepovedane droge pa so tovrstne snovi, ki jih zakonodaja prepoveduje. Seveda bi lahko navajali še druge definicije, vendar ta zadošča za potrebe te raziskave. V tem podpoglavju bom na kratko predstavil prepovedane droge, ki se pri nas pogosteje pojavljajo, in sicer predvsem tako, kot jih opisuje medicina, saj je ta pogled prevladujoč v vzgojnih zavodih in je pomembno vplival tudi na moje predrazumevanje problema.

Konoplja: (*cannabis sativa*) je enoletna dvodomna rastlina, ki zelo dobro raste tudi pri nas. Vsebuje številne psihoaktivne snovi (kanabinoide), od katerih je najpomembnejši tetrahidrokanabinol (THC) in tega je največ v vršičkih in listih ženskih rastlin, ki jih posušene imenujemo marihuana, ganja, trava, dope, najmanj pa v steblih, koreninah in semenih. Rastlinska smola se imenuje hašiš. Marihuana in hašiš se lahko uživata v različnih oblikah, kadita primešana tobaku ali sama kot joint, kuhana v čaju, pomešana v sladice, potresena po pici ipd. Seveda je učinek najlaže nadzirati pri kajenju. Učinki so težko predvidljivi in odvisni od pričakovanj. Ob slabem telesnem in psihičnem počutju se lahko pojavi tesnoba ali potrtost, ob dobrem počutju ali pa občasno zaužitje manjših količin lahko povzroči odmaknjeno sanjarjenje, zadovoljno blaženost, boljši občutek zaznavanja in mišljenja. Psihična odvisnost se pri občasnem kajenju ne pojavi, lahko pa se pojavi pri rednem uživanju, ko opazamo tudi rahlo telesno odvisnost. Pogosto je okrnjen kratkotrajni spomin, ko si mladostnik težko zapomni ali pa hitro pozabi nove stvari, kar je posebno moteče pri učencih, dijakih in študentih. Pri dobri desetini se pojavi amotivacijski sindrom, torej izguba volje in ambicij. Gre za neposreden učinek droge na mrežasto strukturo v možganskem deblu, čeprav je pri nekaterih res tudi, da postanejo brezvoljni zaradi teh ali onih težav in morda kadijo travo ravno zato, ker jim navidezno olajšuje težave (Kastelic in Mikulan, 1999: 120-122).

V Ameriki kot droga srednjega razreda dolgo ni predstavljala nevarnosti, odnos se je začel spreminjati po letu 1870. Uživanje se je razširilo in se začelo v javnosti povezovati s temnopoltimi, revnimi in Mehičani. Do dvajsetih let 20. stoletja je Amerika že uveljavila prohibicijo alkohola, tako ne preseneča, da je bila marihuana naslednja droga, ki so jo

prepovedali puritanci. Od takrat nenaklonjenost javnosti in politike do marihuane niha od manj represivnega odnosa v 70-ih do ponovno bolj represivnega v odnosu v času predsednika Reagana. V svetu je zakonodaja različna; na Nizozemskem je marihuana dekriminlizirana, v Kanadi legalizirana za medicinsko uporabo, na Poljskem je dovoljena manjša posest za osebno uporabo, v večini držav pa je posest marihuane še vedno prepovedana (Brownlee, 2002).

LSD: je psihadelična droga, kar pomeni, da spreminja zaznavanje ali doživljanje okolice. Nastane v kemičnem laboratoriju, ko iz rženega rožička izločijo črn glivični izrastek, ki se pojavlja kot škodljivec na žitu in je osnova za pridobivanje ergotamina in dietilamida lisergiene kisline. Učinkovit je že v zelo majhnih količinah. Na trgu se pojavlja v obliki raznobarnih tabletk in pivnikov. Učinki delovanja LSD-ja so: vegetativni pojavi (slinjenje, siljenje k bruhanju, potenje, vrtoglavica), motnje čustvovanja in razpoloženja ter motnje zaznavanja, predstavljanja in mišljenja. Posledica delovanja LSD-ja so: kratkotrajno stanje paničnosti in blodnje, potrto in dlje časa trajajoče stanje depresivne naveličanosti in razmišljanja o smrti (Kastelic in Mikulan, 1999: 122-123).

Kokain: je najstarejše znano poživilo. Najdemo ga v listih grma *Erythroxylon coca*, ki raste v državah Latinske Amerike. Uživanje te droge je bilo med domorodci povezano z verovanji. Zelo zgodaj so ga začeli uporabljati tudi v medicini. Njegova zloraba se je v Evropi začela že zelo zgodaj, ob koncu 19. stoletja. Kokain spada med stimulanse, ki jih delimo na naravne (kokain, kofein, nikotin) in sintetične (amfetamin, metamfetamin, njune derivate, npr. ecstasy in fenetilin). Kokain je bel prah, ki ga uživalci večinoma vdihavajo skozi nos ali pa ga raztopijo v vodi in si ga vbrizgajo v žilo. Najpogosteje se pojavlja v stekleničkah za zdravila, raznih vrečkah ali zaviti v folijo. Učinki delovanja so: stanje evforije in povečane telesne dejavnosti (človek je sproščen, brez zavor, počuti se gotov, postane energičen ali agresiven, samozadovoljen), stanje opojnosti (razpoloženje je zadržano in tesnobno, pogosto se pojavijo razni občutki v koži, kot da bi na primer po njej gomazele drobne živalce) in stanje depresivnosti (utrujenost, brezvoljnost, motorična zavrtost). Uživanje kokaina lahko povzroči manjšo telesno in zelo hudo psihično odvisnost. Pri uživanju se razvije toleranca. Ob prenehanju jemanja kokaina se pojavijo naslednje težave: razdraženost, nemirnost, motnje v delovanju žlez in krvnem obtoku, motnje v prebavi, agresivnost, depresija in utrujenost (Kastelic in Mikulan, 1999: 123-124).

Heroin: je najpogosteje v obliki belega ali rjavega praška, z dodanimi drugimi primesmi. Lahko se vdihava, njuha, segreva na kovinski foliji ali žlički in vdihava dim ali vbrizgava. Osnovna sestavina je opij, ki ga pridobivajo iz posušenega soka nezrelih glavic vrtnega maka. Iz surovega opija izločijo morfin, ki ga v medicini uporabljajo za lajšanje močnih bolečin. Z zelo preprostim kemijskim postopkom pa lahko iz morfina dobimo heroin. Pogosto so heroinu primešane mnoge druge snovi, ki lahko posredno ali neposredno povzročijo številne bolezni, zastrupitve ali celo smrt. Heroinu primešane snovi so lahko mlečni sladkor, vitamin C, puder v prahu, čistila, kofein, uspavala, strihnin, anestetiki, amfetamini. Čim več je preprodajalcev, tem manjša je čistost heroina. Ker uživalci ne vedo, kaj heroin vsebuje, je tveganje, da pride do nevarnega ali prevelikega odmerka še večje. Največ smrtnih primerov je ravno zaradi prevelikega odmerka. Učinki heroina so: zoženje zenic, zaprtost, znižanje krvnega tlaka, zadržanost požiralnega refleksa, pridušeno dihanje, doživljanje blaženosti, občutek toplote po telesu, sprostitvev, popustitev bolečin, okrepitev občutka varnosti in moči, občutek neodvisnosti, nezanimanje zasvojenca za okolje, arogantnost in nenehno ukvarjanje z nabavo heroina. Heroin povzroča močno zasvojenost, odvisnost se razvije izredno hitro, včasih že po nekaj vbrizgih. Znaki uživanja heroina so: ozke zenice, splošna upočasnenost, kinkanje in zaspanost, globok in slaboten glas ter zmanjšana občutljivost za bolečino. Znaki, kadar uživalec ni pod vplivom droge, so: izrazito široke zenice, nemirnost, solzenje oči, bolečine in krči, mrazenje, potrto, bruhanje in driska. Najpogostejše uživanje je intravenozno.

Opijati v nasprotju s prepričanjem večinoma sami po sebi ne povzročajo škode telesnim tkivom, saj so izredno podobni endorfinom, ki jih izdeluje telo. Vendar pa se pri jemanju pojavijo kronično zaprtje in motnje v menstruacijskem ciklu. Večina uživalcev večkrat preneha jemati drogo sama od sebe, ker se tako odločijo, ker nimajo denarja ali pa do droge preprosto ne morejo priti. Pri nekaterih je najhujša ovira ravno strah pred abstinenčnimi težavami, čeprav je pri tem redko potrebna zdravniška pomoč. Kakorkoli že, abstinenčni sindrom izzveni dokaj hitro in normalno telesno počutje se povrne v nekaj tednih ali celo prej. Bivši uživalec pa se bo občasno potil, slabo spal ali sanjal o uživanju drog še mesece in leta po vzpostavitvi abstinence. Zavedati se moramo, da nekateri z drogo pač še ne želijo nehati. Tiste pa naučimo vsaj, da jo jemljejo varneje. Za vbrizgavanje naj uporabljajo svoj pribor, tega naj čistijo ali pa vedno uporabijo novega, drogo naj kadijo namesto da si jo

vbrižgavajo, in če res ne zmorejo nehati, naj dobivajo metadon (Kastelic in Mikulan, 1999: 130- 134).

Ekstazi: sodi med poživila. Je droga, ki jo zaradi njenih učinkov imenujejo tudi plesna droga, ker jo mladi pogosto uživajo na rave zabavah. Izdelana je v laboratorijih kot sintetična droga. Na tržišču se pojavlja v obliki tabletk z različnimi motivi ali pa v obliki prahu. Tabletke vsebujejo različne primesi, ki so lahko tudi strupene. Prvič so to drogo sintetizirali leta 1913 in jo patentirali kot sredstvo za zmanjšanje apetita, vendar je zaradi stranskih učinkov niso smeli začeti proizvajati. Leta 1986 so MDMA zaradi škodljivega delovanja na možgane prepovedali. Danes je ta droga povezana z določeno zvrstjo glasbe, kot so rave, techno in house. Uživalec se po njem počuti budnega in polnega energije. V tridesetih do šestdesetih minutah po zaužitju ima naslednje učinke: občutek euforije, ljubezni in sreče, zmanjšano notranjo napetost in tesnobo, izginjanje strahu, olajšanje sporazumevanja, dvignjeno samozavest in dobro razpoloženje (Kastelic in Mikulan, 1999: 136- 139).

Ekstazi ne ubija. Najbolj moteče pri posnetkih umrlih najstnikov v tabloidih je kontraproduktivnost tega početja. Nekatere stvari povezane z ekstazijem lahko včasih povzročijo smrt, sama droga pa ne ubija. Pri uživanju ekstazija se uniči veliko serotonina v možganih. Samo povečanje serotonina je tisto ki daje občutek privzdignjenosti. Rezultat znižanja količine serotonina je tesnoba in depresija po uporabi ekstazija pri nekaterih posameznikih. Če je uporabljena velika doza, je lahko zaloga serotonina v možganih popolnoma uničena. Ker je nastajanje serotonina počasen proces, lahko traja več tednov, da se serotonin obnovi (Thomas, 2002: 100-104). Danes prevladuje razlaga, da gre pri teh smrtih za sindrom, ki je podoben vročinskemu udaru in ki obsega dehidracijo, motnje v regulaciji telesne temperature, odpoved ledvic in jeter. Sindrom in njegova etiologija še nista povsem pojasnjena, sedanje dejavnosti zmanjševanja škode in preprečevanja pa gredo v smeri opozarjanja uporabnikov, da vnašajo v telo dovolj tekočine in se med plesom občasno ohlajajo (Dekleva, 1999b: 18).

Thomas navaja, da ekstazi ne povzroča odvisnosti kot opijati niti hlepenja po drogi kot kokain. Nihče ne ve, ali povzroča zapoznele učinke na možgane, saj ni dokazano, da povzroča kakšno nevrolško škodo, in tovrstne trditve imajo več opraviti s politiko kot z

znanostjo (Thomas, 2002). Glede zasvojenosti velja, da se med uporabo MDMA razvije specifična vrsta tolerance, vendar ne pride do fizične zasvojenosti, to je do hlepenja po drogi, ki bi ga lahko utolažil samo nov odmerek droge. Prav tako ni znakov abstinenčne krize po prenehanju jemanja droge. Specifična vrsta tolerance se nanaša predvsem na prav specifične empatogene in entaktogene učinke ekstazija, zaradi katerih je droga priljubljena na plesni sceni. Toleranca do teh učinkov se razvije tako hitro, da že učinki druge in naslednjih uporab niso več taki, kot je učinek prve uporabe. Uporabniki zato velikokrat poskušajo iste učinke doseči z uporaba več droge, pri čemer pa se pogosto zgodita dve stvari: večje doze ekstazija povzročijo vedno bolj stimulativen, amfetaminskem podobnen učinek in vedno manj »tripovskega«, »nežno halucinogenega« in empatogenega učinka; hitro se začnejo povečevati negativni učinki, hkrati pa se pozitivni zmanjšujejo. Temeljna spoznanja o dolgoročnih učinkih ekstazija obsegajo ugotovitve, da se pri nekaterih živalih, ko jim dajejo precej večje doze kot so sicer značilne za večino uporabe pri ljudeh, raven serotonina v možganih dolgoročno zniža, domnevno zaradi distrofije tistih nevronskih končičev, ki so odgovorni za proizvodnjo serotonina. Relevantnost teh spoznanj za humano uporabo ekstazija je nejasna (Dekleva, 1999b: 18-19).

Speed: (metamfetamin, amfetamin, kristal...) je prepovedana stimulirajoča droga, ki deluje na osrednji živčni sistem in povzroča povečan srčni ritem, zvečan krvni tlak in hitrejše dihanje. Najpogosteje se prodaja amfetamin sulfat v obliki praška in dostikrat so mu primešane razne druge snovi. Zvečine ga uživajo tako, da ga mešajo v vroče pijače. Njuhanje je neprijetno, prav tako vbrižgavanje. Učinki so: hitrejše dihanje in srčni utrip, občutek povečane energije, občutek nemirnosti, razširjene zenice, znojenje, suha usta, izguba apetita in vznesenost, vzbujenost, moč in zaupnost. Pri vsakodnevnem jemanju se pojavijo resne motnje spanja in prehranjevanja, kar vodi v izčrpanost. Četudi ne povzroča telesne odvisnosti, se nanj privadijo, nekateri uživalci se počutijo odvisni. Dopamin je kemijska snov zadovoljstva v možganih in prav nanjo deluje speed. Najprej olajša sproščanje dopamina in uživalec se počuti »high«. Naravna receptorska mesta v možganih zato nehalo proizvajati dopamin in uživalec potrebuje speed, da se počuti dobro. Zaradi takšnega učinkovanja uživalec verjame, da telo ne potrebuje ne hrane, ne pijače in ne spanja. Potrebno je potemtakem redno prehranjevanje in pitje tekočin, da se prepreči dehidracija (Kastelic in Mikulan, 1999: 140-141).

1.4.1. Prepovedane droge in mladostniki

Pojav odvisnosti je prezapleten, da bi ga lahko pojasnila sociologija, genetika ali psihologija sama. Ni naključje, da celo medicina definira odvisnost kot bio-psiho-socialno bolezen. Očitno je veliko vzrokov in vplivov, ki vodijo posameznika v uporabo drog. Okolje, izobraževanje, vrstniki, tip osebnosti in dostopnost droge so bolj očitni izmed dejavnikov. Ashton (2002: 93) navaja študije, ki dokazujejo, da so nekateri posamezniki bolj nagnjeni k uporabi drog in posledično tudi k odvisnosti. Kljub temu poudarja, da ni standardnega profila odvisnika, saj pripadajo različnim tipom osebnosti in imajo različne socialno ekonomske statuse in družinska ozadja. So pa študije, ki jih navaja, identificirale vrsto zaščitnih dejavnikov in dejavnikov tveganja. Navaja naslednje dejavnike tveganja in varovalne dejavnike za odvisnost od heroina:

Tabela: dejavniki tveganja in varovalni dejavniki za odvisnost od heroina (vir: Ashton, 2002)

Področje	Dejavniki tveganja	Varovalni dejavniki
Okolje	Dostopnost droge Nizki dohodki gospodinjstva Delinkventni vrstniki	Odgovorni vrstniki Visoki dohodki gospodinjstva Dobri odrasli mentorji
Družina	Majhen starševski nadzor Starši uporabljajo psihoaktivne snovi Ločitev staršev nezaposlenost	Starševski nadzor Veliko podpore s strani staršev Brez zgodovine uporabe drog
Osebnost	Stres Depresivnost Agresivnost Impulzivnost Antisocialnost	Visoka samopodoba Samozavest Nizek temperament
Izobraževanje	Nizka uspešnost	Dobri odnosi z učitelji

	Nizka pričakovanja Odsotnost od pouka	Visoka pričakovanja Dobre kvalifikacije
Drugo	Zgodnje deviantno vedenje (vključno s kajenjem in uživanjem alkohola) Zgodnje spolne izkušnje Zgodnja uporaba drugih drog	Brez deviantnega vedenja Verske aktivnosti Negativno pričakovanje o uporabi drog

Kastelic in Mikulan navajata naslednje dejavnike tveganja: pozitivno družinsko anamnezo glede uživanja kakršnihkoli psihoaktivnih snovi; uživanje oziroma neustrezen odnos do uživanja drog; družbo vrstnikov, ki uživajo droge; konflikte v družini; nesposobnost reševanja slednjih; vedenjske motnje; osamljenost, uporništvu; izjemne socialne težave, izvirajoče iz siromaštva; izostajanje iz šole; šolsko neuspešnost; pogosto spreminjanje stalnega bivališča (Kastelic in Mikulan, 1999: 84).

Parker kritizira pretirano usmerjenost v pojasnjevanje uporabe drog pri mladih z dejavniki tveganja. Takšno usmerjenost povezuje s tistim delom razvojne psihologije, ki uporabo označuje kot zlorabo in jo razume kot znak individualne patologije. Meni, da je takšno povezovanje uporabe drog in individualne ali družinske patologije lahko zdržalo pred dvajsetimi leti, nikakor pa ne danes, ko se življenjska prevalenca uporabe marihuane med 15- in 16- letniki v EU približuje 40%. Po teh podatkih bi imel velik del mladih v EU »psihosocialne motnje«, vzgajali pa bi jih starši alkoholiki, ki tudi sami jemljejo droge (Parker in drugi v Sande, 2004: 68).

Tudi v raziskavi Missouri School Survey (Greene in Rachal v Sande, 2004: 62-64) se je eno izmed raziskovalnih vprašanj nanašalo na varovalne dejavnike in dejavnike tveganja povezane z uporabo drog. Varovalne dejavnike in dejavnike tveganja so preverjali z lestvicami in variablami, ki so jih razvrstili v štiri podpodročja (Greene in Rachal v Sande, 2004: 62-64).

Skupnostno področje: nizka povezanost s sosesko, lestvica preverja, do kakšne mere se anketiranci počutijo del soseske, v kateri živijo; dezorganizacija skupnosti, lestvica meri mnenja anketirancev o tem, ali v svoji soseski (skupnosti) lahko sodelujejo pri odločitvah in

v procesih, ki vplivajo na njihovo življenje v skupnosti; individualna mobilnost, lestvica preverja, ali so anketiranci pogosto menjavali bivališča in šole; mobilnost v skupnosti, lestvica meri mnenja anketirancev o tem, ali se jim zdi, da se ljudje pogosto selijo v njihovo sosesko (in iz nje); norme, ki so naklonjene uporabi drog, lestvica meri, kako anketiranci dojemajo norme, ki v skupnosti veljajo za uporabo drog.; zakoni, ki so naklonjeni uporabi drog: lestvica meri, kako anketiranci dojemajo pravila, ki se nanašajo na uporabo drog in drugo problematično vedenje; ocena dostopnosti drog, lestvica meri ocene anketirancev, kako dostopni so alkohol in prepovedane droge; možnosti za vključevanje v skupnost, lestvica meri ocene anketirancev o tem, koliko možnosti imajo za vključevanje v skupnost; nagrade za sodelovanje v skupnosti, lestvica meri ocene anketirancev o tem, koliko so za svoje pozitivno sodelovanje v skupnosti nagrajeni

Šolsko področje: šolska neuspešnost, lestvica meri šolsko (ne)uspešnost dijakov (šolske ocene, primerjalno ovrednotenje šolskih ocen dijakov glede na ocene njihovih vrstnikov); pomembnost šole, lestvica meri ocene dijakov, koliko je šola za njih pomembna in kakšen vpliv ima nanje; odsotnost od pouka, lestvica meri odsotnost dijakov od pouka; možnosti za vključevanje v šolske aktivnosti, lestvica meri ocene anketirancev o tem, koliko možnosti imajo za vključevanje v šolske aktivnosti; nagrade za sodelovanje v šolskih aktivnostih, lestvica meri ocene anketirancev o tem, koliko so za svoje pozitivno sodelovanje v šolskih aktivnostih nagrajeni.

Družinsko področje: nadzor v družini, lestvica meri ocene dijakov, kako močni so nadzor in pravila v njihovi družini; skromna disciplina, lestvica meri ocene dijakov o tem, ali bi jih starši odkrili, če bi se neprimerno vedli; konflikti: lestvica ocenjuje mnenja dijakov o tem, ali so v njihovih družinah prisotni konflikti; predzgodovina antisocialnega vedenja, lestvica meri mnenje dijakov o uporabi drog in antisocialnem vedenju v njihovi družini (sorojencev, staršev); naklonjenost staršev do uporabe drog: lestvica meri mnenja dijakov o tem, do kakšne mere njihovi starši odobravajo njihovo uporabo drog; naklonjenost staršev do antisocialnega vedenja, lestvica meri ocene anketirancev o tem, do kakšne mere njihovi starši odobravajo njihovo antisocialno vedenje; nagrade za sodelovanje v družinskih aktivnostih, lestvica meri ocene anketirancev o tem, koliko so za svoje pozitivno sodelovanje v družinskih aktivnostih nagrajeni.

Vrstniško in individualno področje: uporništvu, lestvica ocenjuje stopnjo uporništvu pri dijakih; zgodnji začetek uporabe drog, lestvica ocenjuje, do kakšne mere se dijaki začeli z zgodnjo uporabo drog; zgodnji začetek antisocialnega vedenja, lestvica ocenjuje, do kakšne mere so dijaki zgodaj začeli s problematičnim vedenjem; impulzivnost, lestvica ocenjuje stopnjo impulzivnosti pri dijakih (npr. premislek pred ukrepanjem, pogosto menjavanje aktivnosti itd.); antisocialno vedenje, lestvica pri dijakih ocenjuje, do kakšne mere so že bili vpleteni v antisocialno vedenje, kot so npr. kraje, pretepi ali izključitev iz šole; naklonjenost do antisocialnega vedenja: lestvica ocenjuje, do kakšne mere dijaki ocenjujejo sodelovanje v antisocialnih aktivnostih kot sprejemljivo; naklonjenost do uporabe drog, lestvica ocenjuje, do kakšne mere dijaki ocenjujejo uporabo drog kot sprejemljivo; ocene škodljivih posledic drog, lestvica meri ocene dijakov o tveganjih, ki so povezana z uporabo posameznih drog; druženje z antisocialnimi vrstniki, lestvica meri ocene dijakov o tem, koliko njihovi prijatelji sodelujejo v antisocialnih aktivnostih; uporaba drog pri prijateljih, lestvica meri ocene dijakov o uporabi drog njihovih prijateljev; iskanje stimulacije, lestvica meri ocene dijakov o tem, kaj (tveganega, razburljivega) bi si upali narediti, ali kaj (tveganega, razburljivega) so že naredili; nagrade za sodelovanje v antisocialnih aktivnostih, lestvica meri ocene anketirancev o tem, koliko so bili za sodelovanje v antisocialnih aktivnostih nagrajeni s strani njihovih vrstnikov; socialne veščine, lestvica meri, do kakšne mere dijaki izražajo svoje socialne veščine, npr. sposobnost, da rečejo »ne« vrstnikom ali da poslušajo starše; zaupanje (vera) v moralne norme, lestvica meri, do kakšne mere dijaki verjamejo v moralne norme, npr. da povejo po pravici, čeprav jih bo to spravilo težave.

1.4.2. Preventiva na področju prepovedanih drog

Opredelimo lahko več tipov preventive (primarna, sekundarna, terciarna). Podrobneje se bom posvetil primarni preventivi, ki jo v ožjem smislu pojmuje kot zajetje vseh aktivnosti, ki težijo k zmanjševanju povpraševanja po drogah. Primarno preventivo pojmuje kot prevencijo odvisnosti. Poznamo tudi sekundarno prevencijo, kot omejevanje trajanja in težavnosti motenj, ki nastajajo zaradi uživanja drog, in terciarno prevencijo kot omejevanje stranskih, zdravstvenih in družbenih posledic zasvojenosti (Hočevar, 2001: 94).

1.4.2.1. Tradicionalni pristopi

Informiranje in edukacija je najobičajnejši in v preteklosti zelo razširjen pristop preprečitve zlorabe drog. Zgrajen je okoli resničnih informacij o naravi, farmakologiji in posledicah uporabe drog. Ti programi temeljijo na prepričanju, da bo posameznik, ko se bo zavedel nevarnosti uporabe tobaka, alkohola ali prepovedanih drog, razvil do njih negativen odnos in se racionalno odločil, da jih ne bo uporabljal.

Informativno-izobraževalni programi so se začeli izvajati v ZDA v obliki javnih informativnih kampanj (kakršno pri nas trenutno izvaja ministrstvo za zdravje) in v šolskih programih. V ZDA so vladne agencije, lokalne skupnosti in nevladne organizacije, kot American Cancer Society, izdale nešteto pamfletov, posterjev in oglasov. S približno dvajsetletnim zamikom se podobne akcije pojavijo tudi v Sloveniji. Šolski programi so bili sestavljeni iz predavanj z edukativno vsebino, gostov, ki so predstavljali lastne izkušnje in filmov s tovrstno vsebino.

V nasprotju s pristopi, ki posredujejo samo objektivne informacije, nekateri pristopi poskušajo dramatično povečati nevarnosti povezane z drogami. Ti pristopi grede dlje od tradicionalnih informativnih pristopov, saj posredujejo jasno sporočilo, da so droge nevarne in da bodo tisti posamezniki, ki so dovolj neumni, da jih uporabljajo, utrpeli hude posledice. Klasičen primer so filmi, ki so jih prikazovali dijakom in reklamna sporočila po televiziji, ki nazorno prikazujejo usodo tistih, ki vozijo pod vplivom alkohola.

Ashton (2002: 135-139) navaja primer zelo odmevne kampanje »Heroin screws you up«, ki jo je leta 1984 sprožila britanska konzervativna vlada. Ta kampanja je bila medijsko zelo odmevna, z ogromnimi posterji in reklamnimi panoji, ki so prikazovali fotografije mladih džankijev z velikimi zastraševalnimi napisi in dokumentiranimi resničnimi posledicami uživanja heroina, kot so infekcije kože in zapleti na jetrih. Ta program je potekal v času, ko so cene heroina zelo padle. Uporaba heroina se je v času akcije povečala, mnogi strokovnjaki pa so izrazili mnenje, da je imela akcija ravno nasprotno učinke, kot so bili deklarirani cilji akcije. Najbolj so oglaševanje kritizirali ulični delavci, saj naj bi bile

uporniške podobe subkulturnih mladostnikov na plakatih za mlade ljudi privlačne, namesto da bi jih odvrčale.

Naslednji pristop k problemu je umestitev uživanja drog v etični okvir. Ta pristop se je izvajal predvsem s predavanji učencem o zlu, ki ga prinaša kajenje, uživanje alkohola in prepovedanih drog, in o moralni neprimernosti takšnega vedenja. Mnogi zgodnji poskusi preprečitve so temeljili na tem pristopu samem ali v kombinaciji z informiranjem in zastraševanjem. Ta pristop je bil v ZDA popularen predvsem zaradi svoje direktnosti, enostavnosti in ker ne zahteva zapletenih postopkov pri intervencijah. Vendar je učinek tega pristopa zelo omejen. Nekatere raziskave so sicer pokazale, da posamezniki, ki so močno religiozni, redkeje zlorablajo psihoaktivne snovi, vendar ni jasno, ali je moralistični pristop učinkovit pri posameznikih, ki niso verni, in tistih, ki nimajo takšnega vrednostnega sistema, da bi se odzvali na religiozne ali moralne pozive. Sredi 70-ih let je v ZDA izobraževanje naredilo premik od posredovanja informacij k večjemu poudarku na osebno in družbeno rast. Osnovna predpostavka pristopa emocionalnega izobraževanja je, da se zlorabo drog lahko prepreči z intervencijami, ki povečajo sposobnost mladih za zadovoljevanje svojih potreb s pomočjo obstoječih družbenih ustanov. Ti programi vključujejo izbirne vsebine, katerih namen je povečevanje samozavesti, komunikacijskih spretnosti, vpliv na vrednostni sistem in sposobnost odločanja. Del programa je tudi posredovanje trenutno znanih dejstev o prepovedanih drogah in alkoholu, vendar ima v programu le majhen delež (Schinke in drugi, 1991: 14-22).

Temelji na pričakovanju, da tiči vzrok zlorabe drog v pomanjkanju samospoštovanja mladih, nezmožnosti sprejemanja racionalnih odločitev, nezmožnosti izražanja čustev in neadekvatno razvitih zmožnostih reševanja problemov. Izhaja iz humanistične psihologije, temelji pa na pričakovanju, da bo, ko bo mladostnik rešil svoje interpersonalne probleme, nevarnost zlorabe drog manjša (Buisman v Hočevar, 2001: 100).

Ta pristop k preprečitvi, ki je postal v ZDA popularen v 70-ih, je mladostnikom ponudil aktivnosti načrtovane tako, da naj bi služile kot alternativa uporabi drog. Te aktivnosti naj bi služile kot nadomestilo za uporabo drog in so mladostniku ponudile priložnosti za izziv, vznemirjenje in osebno rast. Pristopi k preprečitvi uporabe drog, zasnovani na ideji alternativ, so vključevali množico rekreativnih, edukativnih in skupnostnih aktivnosti.

Veliko mladinskih centrov je spodbujalo aktivnosti kot so umetnost, glasba in šport. Nekateri programi so potekali v divjini in ponujali mladostniku okrepitev samozavesti in priložnost za naravno doseganje mejnih izkušenj. Nekateri tovrstni pristopi so hoteli poiskati točno določene alternativne dejavnosti, ki bi ustrezale posameznikovi določeni nezadovoljeni potrebi. Na primer željo po telesni sprostitvi ali več energije naj bi zadovoljili z alternativnimi aktivnostmi kot so atletika, telovadba ali sprehodi. Željo po stimulaciji čutov naj bi zadovoljili z glasbo ali slikanjem (Schinke in drugi, 1991: 14-22).

Ko tehtamo možnost uporabe ponujanja alternativ kot preventivno strategijo, Swiser in Hu (Swiser in Hu v Schinke in drugi, 1991: 22), ki sta raziskovala ta pristop, svetujeta previdnost. Čeprav so bile nekatere aktivnosti, npr. nekateri religiozni, šolski in atletski programi, povezane z zmanjšanjem uporabe drog, so bile nekatere druge aktivnosti, npr. zabavne in izbirne vsebine, povečane s povečanjem uporabe drog.

1.4.2.2. Psihosocialni pristop

Psihosocialni pristop vsebuje trening odpornosti na negativne vplive okolja, psihološko inokulacijo (medicina, botanika: inoculation, cepljenje) in trening socialnih spretnosti. Ta pristop bi bil lahko zelo uporaben v vzgojnih zavodih, čeravno ne z vsemi pa z večino tehnik, ki jih uporablja.

Psihologška inokulacija: Koncept psihologške inokulacije je enak tistemu, ki se uporablja v medicini. Če se pričakuje, da bo posameznik izpostavljen psihosocialnemu »virusu« (socialni pritisk, da sprejme za zdravje škodljivo vedenje) se lahko »infekcija« prepreči tako, da se posameznika izpostavi nizki dozi »virusa« na način, ki omogoči razvoj »protiteles« (spretnosti, s katerimi se lahko upre takšnemu pritisku). Če npr. nekoga vrstniki zbadajo s strahopetcem, ker ne želi kaditi z njimi, se ga lahko nauči, da odgovori: »Če bom kadil, da vam dokažem, kako nisem strahopetec, bom v resnici pokazal, da se bojim narediti drugače kot vi hočete. Nočem kaditi in zato tudi ne bom.« Ko mladostnik vidi starejše mladostnike, kako se postavljajo s kajenjem, se ga uči razmišljati: »Če bi bili res frajerji, jim ne bi bilo treba kaditi, da bi to dokazali.« Sčasoma je bilo preizkušenih več variant

psihološke inokulacije. Najbolj učinkovite so bile tiste, ki so vsebovale elemente treninga socialne odpornosti (Schinke in drugi, 1991: 26-35).

Trening socialne odpornosti: Tovrstni treningi poudarjajo pomen socialnih vplivov na mladostnika. Ti vplivi prihajajo iz družine, medijev in s strani vrstnikov ter oblikujejo mladostnikovo percepcijo tega, kaj vzpostavlja normalno, sprejemljivo ali celo želeno vedenje. Ti treningi učijo mladostnike, kako naj prepoznavajo, se jim izognejo ali ravnajo v situacijah, v katerih bodo verjetno izpostavljeni vrstniškemu pritisku, da uživajo droge. Trening uči vsebino zavrnitvenega sporočila in kako ga najbolj učinkovito izraziti. Mladostniki igrajo vloge in vadijo te spretnosti. Mnogi programi uporabljajo vplivne vrstnike kot izvajalce, saj imajo vrstniki pri adolescentih večjo kredibilnost kot odrasli. Največji uspeh kot izvajalci dosegajo mladostniki, ki so odgovorni, vendar nekonvencionalni. Mladostniki, ki imajo največji ugled pri odraslih, praviloma dosegajo slabše rezultate. Evaluacija tovrstnih treningov je pokazala, da lahko zmanjšajo uporabo alkohola in drog pri mladostnikih za 35-45% (Schinke in drugi, 1991: 26-35).

Trening socialnih spretnosti: Korenine tega treninga so v teorijah socialnega učenja. Poudarek je na učenju različnih socialnih spretnosti, uporabnih v situacijah, ki imajo malo ali nič opraviti z zlorabo drog. Vsebujejo komponente:

- Splošnega reševanja problemov in odločanja
- Splošne kognitivne spretnosti za odpornost na medosebne in medijske vplive
- Spretnosti, ki povečujejo samokontrolo in samozavest
- Učenje strategij za zmanjševanje stresa in tesnobe z uporabo spretnosti soočanja ali sprostitev tehnik, splošne komunikacijske spretnosti
- Trening asertivnosti (reči ne, izraziti zahteve, čustva in mnenja)

Te spretnosti se učijo s kombinacijo navodil, demonstracije, povratnih sporočil, ojačanja in vedenjskih vaj. Več študij je pokazalo, da je tovrstni trening dolgotrajnejši, vendar tudi učinkovitejši kot trening razvijanja socialne odpornosti (Schinke in drugi, 1991: 26-35).

1.4.2.3. Kritika preventivne dejavnosti

Empirični dokazi opozarjajo na neučinkovitost tradicionalnih pristopov (Schinke in drugi, 1991: 22-26). Raziskovalci so ugotovili, da programi, katerih osnovna strategija je podajanje resničnih dejstev, lahko povečajo znanje in vplivajo na spremembo odnosa do uživanja drog, vendar ne zmanjšujejo uživanja drog in ne delujejo preventivno. Pravzaprav so nekateri dokazi kazali na to, da lahko ta pristop vodi k povečani uporabi drog, verjetno ker spodbuja radovednost adolescentov.

Tu lahko opozorimo na potrebno skrbno načrtovanje preventivnih programov. Če se izobraževalni program usmerja na populacijo, ki se z drogami šele srečuje, npr. osnovnošolsko, ima lahko nasproten učinek in lahko vodi v povečano eksperimentiranje z drogami, da bi se preizkusilo možne učinke in snovi, o katerih so dobili mladostniki informacije. Isto izobraževanje pa ima lahko pozitiven učinek na populacijo, ki uporablja droge, saj lahko vodi v varnejšo uporabo drog.

Ashton (2002: 132) navaja, da ima izobraževanje o drogah omejen vpliv na vedenje in verjetno ne odvrača najstnikov od eksperimentiranja z drogami. Ugotavlja pa tudi, da izobraževanje lahko pripomore k večji varnosti.

Ker se zastraševanje in moralni pozivi kot pristopa običajno pojavljata skupaj z izobraževalno-informativnimi programi, ni nobenih dokazov o njunem neodvisnem učinku na rabo drog. Glede na to, da praktično vse študije uporabe teh pristopov kombinirano niso našle nobenih dokazov, ki bi potrdili njihov varovalni učinek, ni verjetno, da bi ta pristopa učinkovala, če bi bila uporabljena samostojno (Schinke in drugi, 1991: 22-26).

Ashton (2002: 132) trdi, da zastraševalne taktike niso le neučinkovite ampak celo kontraproduktivne. Ashton (2002: 135-139) navaja kritike strokovnjakov do programa »heroin screws you up«, da odvrača od uživanja drog predvsem ljudi, ki drog tudi sicer ne bi uživali, nima pa vpliva na rizične skupine in uporabnike drog. Uporniške podobe subkulturnih mladostnikov na plakatih so za mlade ljudi privlačne, namesto, da bi jih odvračale. Kljub temu pa ima ta program tako kot drugi univerzalni programi prednost, da namreč ne stigmatizira posameznika in lahko ustvarja podlago za bolj ciljno usmerjene

programe. Tudi za ta program pa ni nobenih znanstvenih dokazov, da ima kakšne učinke na vedenje povezano z drogami.

Očitno so pristopi, usmerjeni v posredovanje informacij, neustrezni, saj so preozko usmerjeni in zasnovani na nepopolnem razumevanju dejavnikov, ki spodbujajo uporabo drog. Čeprav je znanje o negativnih posledicah njihove uporabe pomembno, je le eden od mnogih dejavnikov, ki jih je potrebno upoštevati pri pripravi preventivnih programov za mladostnike.

Rezultati evaluacij učinkovitosti afektivnega izobraževanja in spodbujanja alternativ so ravno tako nespodbudni. Čeprav so nekatere raziskave potrdile več vedenja o drogah in njihovih posledicah, povečano samozavest in sposobnost odločanja, pa ni bilo zaznati vpliva na zmanjšanje uporabe drog. Možna razlaga za neučinkovitost afektivnega izobraževanja je uporaba netestiranih in neprimernih učnih metod. Čeprav je med cilji takšnega pristopa tudi razvoj socialnih spretnosti, metode, ki jih uporabljajo za doseganje tega cilja (igre in eksperimentalne naloge), niso dobro premišljene in učinkovite (Schinke in drugi, 1991: 22-26).

Večina strokovnjakov s tega področja priznava, da dokler preventivni modeli ne bodo postali bolj kompleksni in ustrezali socialnim dejavnikom, s katerimi se soočajo uporabniki heroina, ne bodo imeli uspeha. Zgodovina podpira to stališče, saj preventivne metode niso imele vpliva ali pa so imele le zanemarljiv vpliv na porast uporabe heroina v svetu (Ashton, 2002: 132).

Analize so pokazale, da so programi, ki temeljijo zgolj na znanju oz. posredovanju informacij, neučinkoviti. Še več, lahko povzročijo še večjo verjetnost eksperimentiranja z drogami. Programi, ki mladim ponudijo znanje o zdravstvenih tveganjih v kombinaciji z drugimi preventivnimi programi, so lahko zelo učinkoviti, če dajejo informacije o kratkoročnih učinkih rabe drog. Programi, ki temeljijo na modelu razvijanja življenjskih spretnosti, ki naj bi posamezniku omogočile, da bi se upravljal rabi drog, niso pokazali kakega bistvenega vpliva na odločitve posameznikov o rabi drog in niso povzročili znižanja ali spremembe v uživanju drog. Enako velja za programe, ki se naslavljajo na nezadovoljene socialne in psihološke potrebe mladih (Hočevar, 2001: 101).

1.4.2.4. Preventiva v vzgojnih zavodih

Kot sem že nakazal v uvodu, so bili odzivi zavodov na porast uživanja prepovedanih drog, ki se je zgodil v devetdesetih, različni. Lahko rečemo, da so do začetka tega stoletja vzgojni zavodi pripravili različne načrte obravnave tega pojava. Nekateri zavodi so začeli vključevati zunanje strokovne sodelavce, predvsem s področja medicine, saj naj bi bila odvisnost medicinski problem. Okvirni vzgojni program ne vsebuje načrta preventivnega delovanja ali ravnanja s pojavom uživanja prepovedanih drog. Vzgojitelji, ki se srečujejo z uporabniki prepovedanih drog, so se seveda morali odzivati nanj in so poskušali delovati preventivno in vplivati na zmanjšanje uporabe le teh. Kolikor sem lahko opazil v svojem delovnem okolju, so (smo) pri tem uporabljali elemente tradicionalnih pristopov, kot so informiranje, afektivna edukacija in ponujanje alternativ.

Tako kot je pri prevenciji z alternativami eden izmed ciljev zadovoljitev mladostnikovih osnovnih potreb, je eden izmed osnovnih principov doživljajske pedagogike naravnost na potrebe mladih. Hitra rast prinaša posebej pri mladih moških večjo potrebo po gibanju in aktivnostih. Preizkusi poguma in različna »ravsanja« se prirejajo za testiranje moči in spretnosti. Doživljajsko, pedagoško skupinsko delo daje zakonite možnosti, da se te potrebe zadovoljijo v atraktivnih področjih kot so plezanje, rafting ali kaj podobnega (Kranjčan, 1995: 42).

Glede na to, da doživljajska pedagogika ponuja zakonite možnosti zadovoljevanja potreb, (kar naj bi v naivni razlagi pomenilo manj nezakonitih) ne preseneča, da se je to prepričanje prenašalo tudi na prevencijo zlorabe drog. Kmalu se je pokazalo, da mladi, ki kolesarijo, smučajo ali se udeležujejo napornih preizkušenj v naravi, zaradi tega ne uživajo nič manj drog. Tako smo izkustveno ugotovili isto, kot so empirično ugotovili pred dvema desetletjema v ZDA.

Vendar iz tega ne moremo kar zaključiti, da so alternativni programi nekoristni. Upoštevati moramo, da v vzgojnih zavodih biva z vidika rabe drog rizična populacija. S tem mislim populacija, ki ima veliko dejavnikov tveganja in malo varovalnih dejavnikov. Toblerjeva ugotavlja, da ravno na visokorizične mladostnike najbolj delujejo tisti alternativni programi, ki zelo vplivajo na razvoj njihovih spretnosti in na spremembo vedenja (Tobler v Hočevar,

2001: 101). Upoštevati moramo tudi, da večina evaluacij kot merilo uspešnosti upošteva abstinenco, ne pa tudi zmanjšanja rabe in manj tvegano rabo drog.

Če za pristope, ki vsebujejo elemente ponujanja alternativ kot prevecije, velja, da uresničujejo druge cilje (na socialnem, motoričnem in drugih področjih), pa je pri pristopih, ki predvsem informirajo o posledicah, potrebna večja previdnost, saj dokazano niso učinkoviti in obstaja več dokazov, da so celo škodljivi, saj vzbujajo radovednost pri mladostnikih (Schinke in drugi, 1991: 22-26).

Pri zgoraj navedenih metodah je cilj abstinence, težijo k temu da do rabe drog ne pride. Model minimaliziranja škode ali model zmanjševanja škode pa predpostavlja, da bodo mladi ob zagotavljanju natančnih informacij in skozi možnost naučiti se primerne spretnosti imeli boljši uvid v njihovo rabo drog, kar bo vodilo do minimalizacije škode, ki jo povzročajo droge (Hawthorne v Hočevnar, 2001: 100). Izobraževanje o drogah ima omejen vpliv na vedenje in verjetno ne odvrača najstnikov od eksperimentiranja z drogami, lahko pa pripomore k večji varnosti (Ashton 2002: 132). To kaže na potrebno previdnost in natančnost pri izvajanju preventive. Če si za cilj postavimo abstinenco in mladostnike, ki še ne uživajo drog, informiramo o rabi drog; ciljev ne samo ne bomo dosegli, lahko bomo celo kontraproduktivni. Če pa je cilj preventivnega programa zmanjševanje škode in educiramo mladostnike, ki se srečujejo z drogo in jo tudi uporabljajo, so cilji uresničljivi in realni.

Kastelic trdi, da so najobetavnejši preprečevalni programi tisti, pri katerih sodelujejo starši, učenci, šole in lokalne skupnosti (Kastelic in Mikulan, 1999: 52). Mladim morajo jasno sporočiti, da ne bodo popuščali glede drog, da pa so jim pripravljene pomagati v stiski, še zlasti, če so začeli uživati droge.

Preventivno delovanje v vzgojnih zavodih je neuspešno, kar je ugotovitev, ki tudi sicer velja za izobraževalne ustanove. Hočevnarjeva (2001: 104) poudarja, da ocene in evaluacije preventivnih programov v šolah kažejo na to, da so njihovi učinki minimalni, pogosto celo ničelni. Vendar je predpostavka, da mladostniki ne bodo eksperimentirali z drogami, nerealna, še posebno v družbi, kjer so nekatere oblike rabe drog skorajda univerzalne in integralni del te družbe. Prevladuje tudi predpostavka, da je raba drog enaka zlorabi, mladi pa občasne rabe ne pojmujejo kot zlorabo, temveč zgolj kot rabo.

Hawthorne meni, da je javna retorika, ki podpira edukacijo na področju drog, v protislovju z izidi le te. Toda tako retoriko potrebujemo, ker potrebujemo nadaljnje financiranje programov. Pozablja pa se, da so vzroki za uživanje drog različni. Predikatorji rabe drog v adolescenci so socialne in individualne narave in šola lahko le malo vpliva nanje. Socialni dejavniki vključujejo neharmonične družine in rabo drog (legalnih) pri starših, pripadnost socialni skupini, kjer so vzorci rabe drog sprejemljiv način življenja in izpostavljenost promociji drog, ki odraža socialna pričakovanja glede rabe drog. Individualni dejavniki vključujejo socialno konformnost in eksperimentiranje z vlogo odraslostim ter razvojno obdobje, v katerem je mladostnik. In kar je najpomembneje, nobeden izmed teh dejavnikov ni na dosegu šole same. Ne glede na to, koliko mostov zgradimo s starši, lahko šola le malo naredi v zvezi s socialnimi ali individualnimi dejavniki rabe drog (Hawthorne v Hočevar, 2001: 105).

Tako tradicionalni kot psihosocialni pristopi k preventivi temeljijo na paradigmi zmanjševanja povpraševanja. Kritike te paradigme so naslovljene predvsem na njene napačne predpostavke, saj izhajajo iz prepričanj, da je popolna abstinenca realen cilj preventive, da raba prepovedanih drog nujno vodi v odvisnost in da posamezniki niso zmožni sprejemati odgovornih odločitev glede rabe drog (Hočevar, 2001: 96).

Ker so te predpostavke nerealne in jih zavrača vsaka resna analiza, se zavzemam za oblikovanje preventivnih programov, ki izhajajo iz paradigme zmanjševanja škode. Ta pristop vodi avstralska vlada, kjer imajo šole nalogo, da edukacija o drogah zagotovi učencem dostop do informacij, razumevanje malo in visoko tveganih praks in možnost diskusije o teh vsebinah z odraslimi in vrstniki (Hočevar, 2001).

2. RAZISKAVA

2.1. Namen raziskave

V raziskavi me je zanimalo uživanje prepovedanih drog v zavodih. Pri oblikovanju področij, ki jih nameravam raziskati, sem imel pomislek, da bo dejstvo, da sem hkrati tudi del osebja, negativno vplivalo na objektivnost pridobljenih podatkov. Zaradi tega bi bila realna možnost, da bi bili podatki pridobljeni zgolj iz ene perspektive. Ker sem želel predmet raziskave raziskati tudi iz perspektive stanovalcev, sem se odločil, da jih bom nekaj pritegnil k raziskavi kot sodelavce. Z njimi sem sicer skupaj opredelil temo raziskave, oblikovanje vprašanj pa sem prepustil njim. To se je pokazalo za koristno, saj so stanovalci postavljali vprašanja, ki jih sam ne bi, kar je razširilo področje uporabnih podatkov.

Drugi razlog, da sem kot raziskovalce pomočnike, kot sem jih poimenoval, vključil tudi stanovalce, je bil pomislek, koliko bodo stanovalci pripravljene dati informacij povezanih s subkulturo, ki so jo navajeni prikrivati. Realna se mi je zdela možnost, da bodo stanovalci pripravljene dati več informacij vrstnikom kot odrasli osebi. Menim, da je bil ta namen dosežen, saj so bili ravno stanovalci, ki so sodelovali z mano pri raziskavi, tisti, ki so razbili določeno zadržanost in nezaupljivost prisotno na začetku intervjujev. Domnevam, da je do tega prišlo tudi zato, ker so stanovalci, ki so sodelovali kot sodelavci, pri raziskavi imeli več in drugačne informacije o predmetu raziskave.

2.1.1. Cilji

Kot del osebja vzgojnega zavoda sem opazil, da se zavodi srečujejo s pojavom uživanja prepovedanih drog in odvisnostjo in pri tem iščejo različne strategije ravnanja s tem pojavom, z namenom izpolnjevanja racionalnih ciljev, ki jih imajo deklarirane. Pri tem pa so se pri oblikovanju strategij zanašali na izkustveno doživljanje pojava s strani osebja in na nekatere zunanje strokovnjake, ki so ponujali modele izhajajoč iz ene stroke, predvsem iz perspektive medicine in psihoterapije, pri tem pa ti zunanji strokovnjaki niso imeli

objektivnih informacij o pojavu uživanja prepovedanih drog v vzgojnih zavodih. Tako sem si za cilj raziskave postavil:

- dobiti več informacij o uživanju prepovedanih drog v vzgojnih zavodih iz več perspektiv, tudi perspektive stanovalcev
- ugotoviti ali so nekatere predpostavke, ki se jih je do sedaj pri oblikovanju strategij upoštevalo kot dejstva, resnične, predvsem tako imenovana kontaminacija in vpliv vloge uživalca prepovedanih drog na vlogo stanovalca.

2.1.2. Raziskovalna vprašanja

Postavil sem naslednja raziskovalna vprašanja:

Raziskovalno vprašanje 1: Ali se odvisnost s kontaminacijo prenaša s stanovalca na stanovalca?

Raziskovalno vprašanje 2: Ali stanovalci odvisni od prepovedanih drog dobijo ustrezne storitve?

Raziskovalno vprašanje 3: Ali so uživalci prepovedanih drog stigmatizirani s strani osebja in ostalih stanovalcev?

Raziskovalno vprašanje 4: Ali je uživanje in preprodaja prepovedanih drog povezana s socialnim statusom stanovalca in njegovo vlogo v skupini?

Končni namen raziskave pa je bil s pomočjo odgovorov na ta vprašanja prispevati k oblikovanju strategije, ki bo ustrezala interesom stanovalcev in potrebam stanovalcev odvisnih od prepovedanih drog.

2.1.3. Problem

V raziskavi me je zanimalo, ali se uživanje prepovedanih drog v vzgojnih zavodih, ki poteka v specifičnem, umetno ustvarjenem okolju, pojavlja v drugačnih pojavnih oblikah in kako vpliva na življenje stanovalcev. Da bi bolje usmeril vprašanja in pridobil uporabno gradivo sem se osredotočil na naslednja področja: prikrivanje uživanja prepovedanih drog, nabava prepovedanih drog, socialna mreža, kontaminacija, pomoč drugih in vpliv osebja na stanovalce, interesi stanovalcev povezani s prepovedanimi drogami, vpliv drog na odnose med stanovalci.

2.2. Metodologija

2.2.1. Vrsta raziskave

Raziskavo sem opravljal v skladu z utemeljeno teorijo, kakor prevajamo termin »grounded theory« (glej Mesec, 1998). Ta termin se nanaša na teorijo, ki se razvija induktivno iz korpusa podatkov. Če je ta postopek dobro opravljen, pomeni, da rezultat popolnoma ustreza vsaj delu podatkov. To je v nasprotju s teorijo, ki jo postavimo deduktivno, kjer lahko pride do tega, da se teorija ne ujema s podatki, torej lahko hipotezo potrdimo ali ovržemo.

Pristop utemeljene teorije, še posebej kot ga je razvijal Strauss, je sestavljen iz večih korakov, katerih natančno izvajanje naj bi kot rezultat zagotovilo dobro teorijo. Po Straussu lahko kvaliteto teorije ocenimo glede na proces, s katerim je bila teorija konstruirana. To je v nasprotju z znanstveno perspektivo, da ni pomembno, kako postaviš teorijo, bodisi s sanjami, analogijo ali naključjem, kvaliteta teorije je odvisna od njene sposobnosti razložiti podatke.

Osnovna ideja utemeljene teorije je, da beremo tekst in odkrijemo oziroma označimo variable (pojme, kategorije, značilnosti) in njihove medsebojne odnose. Sposobnost, da prepoznamo variable in odnose med njimi, označujejo s terminom teoretična senzitiviteta in

nanjo vpliva več dejavnikov, med drugim predhodno poznavanje literature (glej Borgatti, 2005).

Od svojega nastanka se je utemeljena teorija razvijala konsistentno z osnovno formulacijo tako, da je danes najbolj vsestranska kvalitativna metodologija, ki je na voljo. Svojo teoretično osnovo je izpeljala iz sorodnih gibanj ameriškega pragmatizma in simboličnega interakcionizma in se danes opisuje kot prizadevanje usmerjeno v reševanje problema, ki se zavzema za razumevanje dogajanja iz perspektive človeškega dejavnika. (Haig, 1995)

2.2.2. Zbiranje podatkov

Obliko in vsebino delno strukturiranih intervjujev sem pripravil sam v sodelovanju s stanovalci-sodelavci pri raziskavi. Intervju se je osredotočal na več različnih področij življenja v vzgojnih zavodih, zanimalo me je predvsem dogajanje povezano s prepovedanimi drogami. Za izvedbo prvega intervjuja v vzgojno izobraževalnem zavodu Višnja Gora sem pridobil dovoljenje ravnatelja, zadostovala je ustna privolitev. Vzorec sem izbral priložnostno, izločil pa sem skupino, v kateri sem sam del osebja. Dva dni pred izvedbo intervjuja sem za privolitev zaprosil stanovalce priložnostno izbrane skupine in se z osebjem dogovoril za čas izvedbe.

Za intervju v Slivnici sem se dogovoril z ravnateljem te ustanove. V prvem telefonskem klicu sem mu razložil namen in metodologijo raziskave in takoj je podal privoljenje. Dogovorila sva se, da pošljem še pisno prošnjo. Z drugim telefonskim klicem sva se dogovorila za datum, kontaktno osebo in izbiro vzorca. Vzorec je moral biti priložnosten, edini kriterij je bila privolitev v sodelovanje.

V prvem telefonskem pogovoru z ravnateljem Zavoda za vzgojo in izobraževanje Logatec sva se dogovorila, da mu pošljem prošnjo za izvedbo ter podroben opis metodologije in ciljev raziskave. Dogovorila sva se, da nadaljnje podrobnosti urejam z njihovim svetovalnim delavcem. Poslali so mi dopis, v katerem so zahtevali še pisno zahtevo za »zaposilo mentorja magistrske naloge za dovoljenje za izvedbo intervjuja v njihovi ustanovi« in pisno dovoljenje staršev za sodelovanje stanovalcev pri raziskavi. Ko sem pridobil pisna dovoljenja staršev stanovalcev, ki so izvajali intervjuje, in zavodu v Logatcu poslal obrazce

(za dovoljenja staršev) za stanovalce njihovega zavoda, so pristali, da dovolijo izvedbo intervjuja, vendar ne v njihovi ustanovi. To so utemeljevali s tem, da pri njih stanujejo izključno fantje, intervjuje pa izvajajo tudi dekleta in to naj bi bilo potencialno moteče za vsakdanje življenje v njihovi ustanovi. Na koncu smo se dogovorili, da bomo intervju izvedli v prostorih VIZ Višnja Gora, s tem da mora izbira vzorca ostati priložnostna. Na dan izvedbe intervjuja je prišlo v Višnjo Goro osem gojencev iz dveh (od treh) vzgojnih skupin.

2.2.2.1. Priprava stanovalcev–sodelavcev pri raziskavi

Vse intervjuje sem izvajal s pomočjo stanovalcev vzgojnega zavoda, ki so se prostovoljno javili za to nalogo. Priprava na izvedbo delno strukturiranih intervjujev je bila usmerjena v usposabljanje, da bodo intervjuji izvedeni zanesljivo in na etično primeren način. Osredotočili smo se na praktične spretnosti, potrebne za izvedbo intervjujev in se pogovarjali o etičnih vprašanjih, povezanih s tem.

Ko sem povprašal stanovalce, kdo bi želel sodelovati pri raziskavi kot sodelavec pri izvedbi intervjujev, se je javilo več zainteresiranih. Prvi sestanek smo imeli 5. maja 2005 v vzgojni skupini, kjer sem zaposlen kot vzgojitelj. Sestanka sta se udeležila stanovalec in stanovalka iz te vzgojne skupine in stanovalka iz druge vzgojne skupine. Sestali smo se v kabinetu vzgojitelja. Na začetku je stanovalce najbolj zanimalo več podrobnosti o temi in cilju same raziskave. Po moji obrazložitvi smo prešli na temo vprašanja anonimnosti in zaupnosti vsebine skupinskega intervjuja. Izrazili so nekaj pomislekov o objektivnosti pridobljenih podatkov, skrbelo jih je, da intervjuvanci ne bodo povedali vsega, kar vedo. Pogovarjali smo se o pomenu zagotoviti primerno okolje in vzdušje za izvedbo intervjuja, večkrat smo se vrnili k pomenu zaupnosti dobljenih podatkov. Po slabi uri smo sestanek zaključili, stanovalci so delovali zadovoljni in ponosni nase. Dogovorili smo se, da razmislijo o temah in možnih vprašanjih. V naslednjih dnevih so me večkrat povprašali (tudi po telefonu), kdaj bo že ta intervju, delovali so nestrpno, kot da komaj čakajo. Ob tem sem se počutil kar malo nelagodno, saj sam kakšnega posebnega navdušenja nisem občutil, bolj strah, da svoje motivacijske veščine nisem preveč učinkovito izrabljaj in da ne bi bili kasneje razočarani.

Naslednji sestanek smo imeli 19. maja, dva dni pred izvedbo intervjuja. Sestanka sta se udeležili stanovalki, saj je bil fant v tistem času na t.i. begu. Obnovili smo vsebino prejšnjega dogovora, se na njuno prošnjo dogovorili, da jaz naredim uvod in prvi vprašam, oni pa mi potem sledita z drugimi vprašanju. Izbrali smo teme, ki nas posebej zanimajo, in vsak je dobil natisnjene na listu kot opomnik za vprašanja. Ta sestanek smo zaključili v času ene šolske ure.

2.2.2.2. Spremljanje dogajanja v skupini stanovalcev–sodelavcev pri raziskavi in izvedba

Spremljal in beležil sem, koliko stanovalcev–sodelavcev pri raziskavi se je udeleževalo priprav, njihovo aktivnost, kakšen je odziv anketirancev, kakšna je kakovost zbranih podatkov, zadovoljstvo raziskovalcev, morebitne spremembe stališč in dinamiko interakcij v skupini.

Prvega sestanka so se udeležili trije stanovalci, drugega dva, saj je bil eden izmed njih odsoten. Tudi pri izvedbi prvega intervjuja v Višnji Gori sta bili udeleženi dve stanovalki. Na samih pripravah so bili stanovalci zelo aktivni, postavljali so vprašanja in podvprašanja, zanimale so jih podrobnosti o načinu in namenu raziskave.

Prvi skupinski intervju smo izvedli 21. 5. 2005 v tretji vzgojni skupini VIZ Višnja Gora. To skupino sem izbral, ker se je v njej nahajalo največ mladostnikov. Predhodno smo se dogovorili za termin in dovoljenje z njihovimi vzgojitelji. Intervju je po sprejemu potekal brez prisotnosti osebja. Po začetnem uvodu, v katerem smo izpostavili anonimnost pridobljenih podatkov in dogovor o zaupnosti intervjuja, sem prvi postavil vprašanje. Potem je začela spraševati še prva stanovalka-sodelavka pri raziskavi, druga pa se ni najbolje znašla in je kar, kot se je kasneje sama izrazila, otrpnila. Šele proti koncu intervjuja je postavila dve vprašanji. Sam pogovor je stekel počasi, z nezaupanjem, vrh je doživel po približno pol ure, po 45 minutah pa so nekateri postali že nekoliko nestrpni. Eden izmed stanovalcev je odgovarjal le, če je bil direktno pozvan, ostali so sodelovali v debati, ena izmed stanovalk-raziskovalk pa je dvakrat prešla iz vloge spraševalca v vlogo intervjuvanca, drugi se je to zgodilo enkrat. Po eni uri smo pogovor zaključili.

S kakovostjo zbranih podatkov sem bil le delno zadovoljen, saj odgovori večinoma niso izčrpni, opaziti je bilo, da na nekatera vprašanja odgovarjajo zadržano, z nezaupanjem. Mislim, da je pomoč dveh stanovalk pri izvedbi intervjujev pripomogla k boljši kakovosti podatkov, saj je bilo opaziti bolj sproščene reakcije intervjuvancev na njuna vprašanja. Kljub temu sem večino dela pri intervjuju opravil sam, tudi med intervjujem sem spodbujal stanovalki, naj še kaj vprašata, če ju zanima. Kot sem že omenil je bilo opaziti tudi občasno prehajanje stanovalk-sodelavk pri raziskavi iz vloge raziskovalca v vlogo intervjuvanca, saj sta odgovorili na nekatera vprašanja tudi oni sami, s tem sta pripomogli, da se je vsaj do neke mere razvila debata. Raziskovalki sta bili zadovoljni, celo bolj kot jaz, morebitnih sprememb stališč v odnosu do drog pa ni bilo zaznati, kvečjemu željo po tem, da bi osebje videlo realno (v njunih očeh) sliko o tem pojavu.

Pred izvedbo intervjuja v Slivnici sem se dogovoril za sestanek, ki sta se ga udeležila stanovalec in stanovalka. Izrazila sta željo po tem, da bi imela že pripravljene vprašalnike. Sam sem menil, da bi bil intervju preveč strukturiran, zato smo se ponovno dogovorili za pet področij, ki nas najbolj zanimajo (nabavljanje, prikrievanje, odnosi z osebjem in stanovalci, uživanje prepovedanih drog, interesi stanovalcev), sama pa lahko že prej pripravita vprašanja s teh področij.

Intervju v Slivnici smo izvedli stanovalec, stanovalka in jaz 8. 6. 2005. Ena stanovalka se intervjuja ni udeležila, ker je v tistem času ni bilo v zavodu. Po prihodu v Slivnico ob dogovorjeni uri smo se srečali s kontaktno osebo, enim izmed vzgojiteljev. Dogovorili smo se za prostor in ponovno za način izbire vzorca. Ob našem prihodu je imela čas ena vzgojna skupina in pripravljenost na sodelovanje je izrazilo pet stanovalcev te skupine. Željo za sodelovanje sta izrazila še dva stanovalca iz t. i. delovno terapevtske skupine. Skupinski intervju je trajal petinštirideset minut. Po začetni zadržanosti, predvsem zaradi snemanja, in uvoda, v katerem smo govorili o zagotavljanju anonimnosti in dogovoru o zaupnosti, se je najprej razvil sproščen pogovor med izvajalci intervjuja in stanovalci, potem pa sem prvi začel postavljati vprašanja s področja, ki nas zanima, nadaljevala sta stanovalca-sodelavca pri raziskavi.

Intervju s stanovalci Logaškega zavoda sem izvajal s pomočjo dveh stanovalk. Z vzgojiteljem in vzgojiteljico, ki sta pripeljala stanovalce logaškega zavoda, smo se

dogovorili da jih pokličemo, ko bo intervju končan. Stanovalce smo sprejeli v dnevnem prostoru pete vzgojne skupine Vzgojno izobraževalnega zavoda Višnja Gora, po začetnem klepetu ob soku in piškotih; predvsem jih je zanimalo kakšno je bivanje v Vzgojno izobraževalnem zavodu Višnja Gora, nekaj vprašanj pa je bilo o namenih intervjuja; smo po desetih minutah začeli postavljati vprašanja s področja uživanja prepovedanih drog v vzgojnih zavodih. Pogovor je tekel sproščeno, nekateri (trije) stanovalci so govorili več, drugi (predvsem dva) bolj malo. Imel sem subjektivni občutek, da bi radi na nas naredili dober vtis. Nekateri odgovori so si nasprotovali. Stanovalki-raziskovalki sta postavljali vprašanja brez treme. Pogovor smo zaključili v eni uri. S pridobljenimi podatki smo bili zadovoljni.

Naj dodam, da je odločitev, da bo raziskava integrativna, se pravi da kot raziskovalce vključim tudi stanovalce imela več pozitivnih učinkov. Povsem nehoten in nepričakovan učinek je bil pozitiven vpliv na uporabnike, saj so izražali zadovoljstvo in ponos, da so raziskovalci. Seveda je težko oceniti dolgotrajne učinke na te mlade uporabnike, saj vsi, ki so kdaj delali z mladimi vedo, da je vzgoja dolgotrajen proces z nešteto interakcijami. Viden vpliv na te mlade je bil pogled na droge z novega vidika in izkušnja nastopiti v drugačni vlogi. Pomemben je bil tudi vpliv na sam proces raziskovanja in name kot raziskovalca, opazil sem, da me je manj abstraktno in bolj v konkretno usmerjeno razmišljanje mladih sodelavcev usmerilo v razmišljanje, kako zagotoviti uporabnost pridobljenih podatkov in sklepov.

2.2.3. Metoda obdelave podatkov

Uporabil sem kvalitativno analizo podatkov. Delno strukturirane intervjuje sem uredil in določil enote kodiranja, nato sem izvedel odprto kodiranje. V naslednjem koraku sem izvedel definiranje relevantnih kategorij. Odločilni kriterij pri izboru bo relevantnost pojma glede na problem raziskave. Tako dobljene kategorije bom s postopkom selektivnega kodiranja (Glasser in Strauss v Mesec, 1998) razporedil v domnevne odnose. Identificiral bom osrednjo temo (pojav), ključne pojme in jih razvrstil v zaporedje glede na različne razsežnosti, posledice pojava. Na koncu sem formuliral teorijo o tem, kaj smo spoznali, gre za teorijo kratkega dosega, pojasnitev in opis sestavljenih odnosov med pojmi in kategorijami (Mesec, 1998: 126).

2.3. Rezultati

2.3.1. Pripisovanje pojmov

Intervju Višnja Gora, 21.5.2005

št		Pojem
1	<i>Na prejšnji šoli je bilo več droge.</i>	Institucionalne izkušnje
2	<i>Tu bistvu več takih, ki jemljejo droge, ampak ne prodajajo tega.</i>	Uživanje prepovedanih drog
3	<i>Tisti, ki se drogirajo, so na črni piki in nočejo imeti problemov, zato jo imajo rajši zase.</i>	Prikrivanje Stigmatizacija
4	<i>Ko sem prišel v zavod, sem začel jemati več droge kot prej.</i>	Pogostost uživanja
5	<i>Tu v zavodu so zaprti taki ljudje, ki ne zdržiš z njimi, pa moraš biti z njimi v enem prostoru in potem vzameš drogo.</i>	Gostota teles Umik
6	<i>Drogo vzameš, da pozabiš.</i>	Uživanje prepovedanih drog
7	<i>Tukaj v zavodu je itak največ trave.</i>	„Mehke“ droge
8	<i>Heroina je manj, se ga zadevajo zunaj.</i>	„Trde“ droge
9	<i>Ali pa za vikende, ko samo kakšna dva ostaneta in si prinese spide, da lažje preživi in ga boli k...</i>	Dolgčas Manjši nadzor Umik
10	<i>Prej sem kdaj probala, ko sem prišla v zavod, sem prvi letnik vsak dan kadila.</i>	Pogostejše uživanje PD
11	<i>Drugi letnik pa nisem kadila (trave), samo dvakrat, trikrat.</i>	Zmanjšanje uživanja PD
12	<i>Problem je v tem, da sem pridejo ljudje, ki imajo druge</i>	

	<i>probleme in taki, ki imajo probleme z drogo, in se pomešajo tukaj in tako ljudje začnejo tukaj.</i>	Različne težave gojencev
13	<i>Jaz sem se pomešala bolj s takim folkom, ki kadi, ker sem bolj tak karakter in sem kadila.</i>	Negativni vrstniški vzgledi
14	<i>Moški se ukvarjajo malo več s trdo drogo.</i>	Moški gojenci
15	<i>To je tako, pride en tak, ki je na heroinu, in reče ti boš probala, in jih povleče 10 za sabo.</i>	Širjenje kroga uživalcev Odisnost
16	<i>Eden povleče dva za sabo in ta dva še dva in tako naprej.</i>	Širjenje kroga uživalcev Odisnost
17	<i>Tiste, ki pridejo zaradi šolskih problemov, naj jih dajo posebej, tiste zaradi droge pa posebej.</i>	Ločevanje Težnja po homogenosti
18	<i>Nima smisla ločevati, skupine se itak pomešajo med sabo.</i>	Nasprotovanje ločevanju
19	<i>Najbrž bi v tisti skupini, kjer bi bili samo taki zaradi droge, potem jemali še več droge.</i>	Negativni vrstniški vzgledi
20	<i>Jaz ne vidim tu nobene rešitve, da bi se sploh dalo prekiniti zdaj heroin.</i>	Pesimizem
21	<i>Saj se trudijo vzgojitelji, pogledajo torbe, samo tega se ne da preprečiti.</i>	Nadzor
22	<i>Ko pride v zavod, pusti zunaj; ko gre v šolo, pa vzame. Ni težko.</i>	Prikrivanje
23	<i>V bistvu proti travi nimam nič, ampak proti heroinu pa.</i>	„Trde/mehke“ droge
24	<i>Preveč se ubadamo s tem, še posebej na sestankih.</i>	Želje uporabnikov Moralna panika
25	<i>Tiste, ki so na heroinu, bi morali dati ven.</i>	Iskanje grešnega kozla Nizek prag
26	<i>Trava je normalna.</i>	Sprejemanje uživanja PD
27	<i>Preden prideš, pričakuješ, da tega ne bo v zavodu, potem pa</i>	Pričakovanja

	<i>prideš pa je droge veliko.</i>	
28	<i>Po moje so v zavodu glede trde droge preveč popustljivi.</i>	Težnja po redu
29	<i>Za travo pa si takoj ob vikende, vse, kot da je to zdaj hujši problem.</i>	Kaznovanje
30	<i>Vzgojitelji vedo, kdo se drogira po testih.</i>	Detekcija
31	<i>Eni bolj opazijo, drugi pa sploh ne.</i>	Detekcija
32	<i>Včasih te kar na blef obtožijo, da si zadet.</i>	Krivica
33	<i>Zadevanje prikriti ni težko. To so že tako prostori določeni.</i>	Prikrivanje
34	<i>Tisti, ki kupujejo, največ v šoli nabavljajo, iz šole prinesejo.</i>	Nabavljanje
35	<i>Če imaš veliko prodaj, če imaš komaj zase, pa ne.</i>	Prodaja
36	<i>Vzgojitelji imajo nekaj vpliva, ne morejo pa imeti glavnega vpliva.</i>	Vpliv osebja
37	<i>Isto jemlješ drogo kot prej. Samo da se bolj paziš zaradi vzgojiteljev.</i>	Prikrivanje
38	<i>Moja mama misli, da je tukaj vse v redu.</i>	Družina
39	<i>Ko sem jaz prišla, sem veliko droge jemala, zdaj sem zmanjšala.</i>	Uživanje PD
40	<i>Drugačno okolje je, nisi tako napet, tudi z vzgojitelji se lahko pogovoriš, če te kaj muči, s starši pa ne moreš.</i>	Odnosi z osebjem
41	<i>Letos v primerjavi z lani je droge več kot polovico manj.</i>	Pogostost uživanja PD
42	<i>Koliko je droge, je odvisno od ljudi, ki so notri, to je prvo.</i>	Gojenci

Intervju Slivnica, 8.6.2005

št.		Pojem
43	<i>Včasih je tu več droge, včasih zunaj.</i>	Uživanje p.d.
44	<i>Normalno, da je v Mariboru več droge kot tu.</i>	Uživanje p.d.
45	<i>Zaradi trave te zapiše, zdaj pa, če si zaradi sodišča tukaj, to sigurno ne pomeni nič dobrega. Če je hors ali koka je pa že hujše.</i>	Kaznovanje

46	<i>Tukaj ni toliko kazni za vikend. Naj bi bili bolj samostojni.</i>	Kaznovanje
47	<i>Isto sem jemal (droge), ko sem prišel notri.</i>	Pogostost uživanja p.d.
48	<i>Jaz nič.</i>	Abstinenca
49	<i>Ni težko skriti. Če bi hoteli večjo količino, bi jo zunaj skrili.</i>	Prikrivanje
50	<i>Če imaš ti travo, če pol zavoda kadi, seveda bodo vsi hodili za tabo kot cucki.</i>	Socialna mreža v zavodu
51	<i>Če ne kadiš trave, nimaš nobenih problemov zaradi tega .</i>	Socialna mreža v zavodu
52	<i>Legalizirali bi.</i>	Želje gojencev
53	<i>Če bi legalizirali, ne bi bilo dilerjev.</i>	Želje gojencev
54	<i>Jaz se z njim normalno družim, čeprav ne kadi. Sva v redu kolega in to.</i>	Socialna mreža v zavodu
55	<i>Vzgojitelji vedo kdo jemlje droge.</i>	Nadzor
56	<i>Saj so tudi testi.</i>	Nadzor
57	<i>Drugače dela s tabo, kot s tistim, ki ne kadi, nisi pa dežurni krivec.</i>	Odnosi z vzgojitelji
58	<i>Ko se navadiš, ni težko skriti, na začetku pa seveda imaš problem, se moraš kam skriti, ne kot doma, kjer si kot ti je pasalo.</i>	Prikrivanje
59	<i>Moraš iti nekam, da te ne vidi.</i>	Prikrivanje
60	<i>Pri nas ni tako, da bi ponoči ali za vikend več kadili. Če je več denarja, je več droge.</i>	Pogostost uživanja
61	<i>Na začetku te pregledajo, da vidijo, na čem si. Potem pa če samo travo kadiš, te samo občasno testirajo, da vidijo da kaj drugega ne kadiš.</i>	Nadzor Detekcija Odnosi z vzgojitelji
62	<i>Največ je trave, kar se heroína tiče, se najde kateri, samo to je že izjema.</i>	Uživanje p.d.
63	<i>Ampak tistega, ki je na heroinu, imajo potem redno na testih.</i>	Nadzor
64	<i>Se že najde kakšen, ki ima kaj več, potem pa hoče prodati, da pride do malo denarja.</i>	Prodaja
65	<i>Enkrat na teden imamo sestanek in se pogovarjamo tudi o</i>	Rituali

	<i>tem.</i>	
66	<i>O drogi bi se pogovarjal s takim, ki to ve kako je to, ki je to dal skozi.</i>	Medsebojna pomoč
67	<i>Nihče ne bo šel k ta starim, k vzgojiteljem pa tudi ne.</i>	Odnosi z vzgojitelji
68	<i>Verjetno hočeš bolj kot ne vse prikriti.</i>	Prikrivanje
69	<i>Jaz jih ne bi tako ven spuščal, lahko gre v Maribor v šolo pa prinese kar hoče.</i>	Težnja po redu Želje gojencev
70	<i>Kaj se naučiš od vzgojiteljev, je od vsakega posameznika odvisno. Jaz sem se dosti.</i>	Odnosi z vzgojitelji
71	<i>Taki, ki komaj pridejo, jim je itak vseeno, saj še nič ne razumejo.</i>	Različni gojenci
72	<i>Nikogar od nas ne moti, da je droga v zavodu.</i>	Sprejemanje uživanja p.d.
73	<i>Ko imamo oni sestanek, pa če si kaj narobe naredil, potem te vsi gledajo kot kako črno ovco.</i>	Iskanje grešnega kozla Kritika vedenja
74	<i>Če si delaš dolgčas, ti je dolgčas. Tu imaš drugače dosti stvari, ki jih lahko greš delat.</i>	Dolgčas Interesne aktivnosti
75	<i>Koliko je droge v zavodu, je odvisno od tistih, kateri so v zavodu.</i>	Gojenci
76	<i>Če bodo hoteli, bodo vseeno prinesli. Če je prepovedano, jim je to izziv.</i>	Nabavljanje
77	<i>Če bodo hoteli kaditi, bodo, pa nima veze, če jim dajo kazen, vzamejo izhode, karkoli.</i>	Uživanje p. d. Kaznovanje
78	<i>Če boš skadil joint in boš šel z zvezkom na uro, potem se sigurno ne boš učil.</i>	Učinek p. d.
79	<i>Isto drog je v skupini, ki je delovno terapevtska in tam kjer so starejši.</i>	Uživanje p. d.
80	<i>Če bi bilo po moje, bi bilo tu vse, in droge in denar.</i>	Želje gojencev
81	<i>Vzgojitelji tu različno težijo. Oni starejši te gnjavijo, mlajši pa ne toliko.</i>	Odnosi z vzgojitelji

Št.		Pojem
82	<i>Povsod je isto droge.</i>	Uživanje p. d.
83	<i>Pri nas je samo eden, ki ne uživa nobene droge.</i>	Pogostost uživanja p. d.
84	<i>Noben problem ni, ker ne kadim.</i>	Abstinenca
85	<i>Dol mi visi za njega ali se drogira ali ne.</i>	Socialna mreža v zavodu Sprejemanje uživanja p. d.
86	<i>Pri nas je samo trava.</i>	Mehke droge/trde droge
87	<i>Večinoma smo že prej uživali droge.</i>	Uživanje p. d.
88	<i>V zavodu manj kadim.</i>	Zmanjšanje uživanja p. d.
89	<i>V zavodu je manj droge.</i>	Razširjenost uživanja p. d.
90	<i>Ves čas špijonirajo. Ves čas hodijo za tabo.</i>	Nadzor
91	<i>Ve da hočeš joint skadit, pa hodi za tabo. Pa ve, kaj bom naredil, itak ga bom zvil.</i>	Nadzor
92	<i>Ni težko dilat notri, torbo ti pregledajo, drugače pa nič.</i>	Prodaja
93	<i>Če te dobijo, da si zakajen, si za vikend notri.</i>	Kaznovanje
94	<i>Nobenega horsiča ni notri. En je bil, pa je dobil Radeče v treh tednih.</i>	Mehke droge/trde droge Kaznovanje
95	<i>To je grdo, ne bom horsičev gledal, kako se mi pribijajo.</i>	Stigmatizacija Težnja po homogenosti
96	<i>Jaz sem bil tri leta na heroinu.</i>	Odvisnost Zmanjšanje uživanja p. d.

97	<i>Ko je prišel notri, je bil en mesec bolan.</i>	Odvisnost
98	<i>On je edini, ki mu nismo gnjavili zaradi horsa. Podpirali smo ga, ker smo videli, da ima sam voljo.</i>	Medsebojna pomoč
99	<i>Trenutno ni belega, ni spida, nič ni, samo trava.</i>	Mehke droge/trde droge
100	<i>Recimo ko sem jaz prišel notri, takrat sem še kaj vzel, ko je bilo več takega folka notri.</i>	Povečanje uživanja p.d. Negativni vrstniški vzori
101	<i>Kar si prineseš, to je to. Včasih skadiš s kom notri.</i>	Nabavljanje
102	<i>Ko enkrat skadiš joint, je v redu, če te pa dobijo, da kadiš, je pa slabo.</i>	Uživanje p.d.
103	<i>Vzgojitelji vedo, da si kadil.</i>	Nadzor
104	<i>Ponavadi je tako, ko ni za kaditi, si zadet, ko pa kadiš, si pa v redu.</i>	Slaba detekcija
105	<i>Moraš se pogovarjati z vzgojitelji. Gnjava ti celo noč.</i>	Odnosi z vzgojitelji
106	<i>V zavodu sem prekinil z drogo, ker nočem biti za vikend notri.</i>	Kaznovanje Zmanjšanje uživanja p.d.
107	<i>Jaz sem dilal, ko sem bil star 16, 17. Od kar sem polnoleten, ne delam nobenih pizdarij več.</i>	Prodaja Prenehanje prodaje
108	<i>Lani je bilo boljše. Če so te dobili z jointom v šoli, so ti od obračuna trgali 200 sit. Zdaj pa si celi vikend notri.</i>	Kaznovanje
109	<i>Moral sem se pogovarjati s psihologom.</i>	Svetovalni delavci
110	<i>Par ljudi je šlo v Radeče, in ves čas so testi.</i>	Nadzor Kaznovanje
111	<i>Če bi imel še kaj drugega kot THC, ne bi smel hoditi v šolo v Ljubljano.</i>	Kaznovanje
112	<i>Če mi ne bi bili pridni, ne bi mogli imeti takšnih pravil.</i>	Sprejemanje pravil
113	<i>Nihče noče biti notri za vikend. Prej pa jim je bilo vseeno, je razbil pol skupine in je ostal notri, pa kaj.</i>	Različni gojenci Kaznovanje
114	<i>Za vikende se skadi več trave kot čez teden.</i>	Pogostost uživanja Manjši nadzor

115	<i>Težko je najti prostor. Ponavadi greš (navaja prostor).</i>	Prikrivanje
116	<i>Notri so vsi živčni, prideš bolj živčen iz zavoda, kot si pa notri prišel. Ti psihirajo ves čas vzgojitelji.</i>	Gostota teles Vpliv vzgojiteljev
117	<i>Če se ti dobro do njih obnašaš, so vzgojitelji v redu. Ali pa te vidi, da kadiš, pa se raje obrne in gre stran.</i>	Odnosi z vzgojitelji Toleriranje uživanja p.d.
118	<i>Kriza je, če ni trave v zavodu.</i>	Uživanje p.d.
119	<i>Vsi razen njega kadimo travo vsak dan.</i>	Razširjenost uživanja p.d.
120	<i>Meni je lani na testih enkrat pokazal heroin in kokain.</i>	Trde droge
121	<i>Lani je bilo dosti tablet.</i>	Zmanjšanje uživanja p.d.
122	<i>Ko ti enkrat najdejo heroin, te vsaj en teden redno testirajo, da te imajo pod kontrolo.</i>	Nadzor
123	<i>Tepsti bi ga morali vsak dan, horsiča, pa ga ne bi imeli.</i>	Iskanje grešnega kozla
124	<i>Zaradi tega zvijaš, da si živce umiriš.</i>	Umik

2.3.2. Kategoriziranje

Po izvedbi odprtega kodiranja sem dobil veliko pojmov različne stopnje abstraktnosti.

V drugem koraku sem ugotavljal, kateri pojmi se nanašajo na podobne pojave (Mesec, 1998: 109). Hkrati sem uporabljal več različnih postopkov. Različne opise, v katerih sem prepoznal skupno potezo (npr. uživanje prepovedanih drog), sem kodiral z isto besedo. Ker pa bi lahko to vodilo v neupravičeno poenostavljanje, sem izvajal tudi postopka dopolnjevanja klasifikacije in ekspliciranja kriterija klasifikacije. Pojem umik (izjavi 59 in 124) vsekakor sodi v kategorijo uživanje prepovedanih drog, saj se pojavlja v direktni povezavi z drogami, vendar bi, če bi se zadovoljil s tem, pretirano poenostavil informacijo, zato sem pridal nadrejeni pojem, v tem primeru prilagoditev.

POJEM (1 raven)	POJEM (2 raven)
<p>Stigmatizacija (3, 95)</p> <p>Iskanje »grešnega kozla« (25, 73, 123)</p> <p>Moralna panika (24)</p> <p>Krivica (32)</p> <p>Toleriranje uživanja p. d. (117)</p>	Stigmatizacija
<p>Manjši nadzor (9, 114)</p> <p>Prikrivanje (3, 22, 33, 37, 49, 58, 59, 68, 115)</p> <p>Mehke droge/trde droge (7, 8, 23, 86, 94, 99, 120)</p>	<p>Prikrivanje</p> <p>Prepovedane droge</p>
<p>Pogostost uživanja (4, 10, 41, 47, 60, 83, 114)</p> <p>Uživanje p. drog (2, 6, 39, 43, 44, 62, 77, 79, 82, 87, 102, 118)</p> <p>Povečanje uživanja p.d. (4,10, 13, 100)</p> <p>Zmanjšanje uživanja p.d. (11, 39, 88, 96, 106, 121)</p> <p>Umik (5, 9, 124)</p> <p>Razširjenost uživanja p.d. (89, 119)</p> <p>Abstinenca (48, 84)</p> <p>Učinek p.d. (78)</p>	<p>Uživanje prepovedanih drog</p> <p>Odstranitvena dejavnost</p> <p>Prilagoditev</p>
<p>Nabavljanje p.d. (34, 76, 101)</p> <p>Prodaja (35,64, 92, 107)</p> <p>Prenehanje prodaje (107)</p>	<p>Vnos p.d.</p> <p>Prepovedane droge</p>

Gostota teles (5, 116) Pomanjkanje zasebnosti (5)	Totalna ustanova
Negativni vrstniški vzori (13, 19, 100) Širjenje kroga uživalcev (15, 16) Odvisnost (15, 16, 20, 62, 63, 94, 96, 97, 110) Različne težave stanovalcev (12)	Odvisnost Kontaminacija
Dolgčas (9, 74) Pesimizem (20) Sprejemanje uživanja (26, 72, 85) Pričakovanja (27) Interesne aktivnosti (74) Sprejemanje pravil (112)	Prilagoditev
Ločevanje (17) Težnja po homogenosti (17, 95) Nasprotovanje ločevanju (18) Želje gojencev (24, 52, 53, 69, 80) Nizek prag (25) Težnja po redu (28, 69)	Interesi stanovalcev
Detekcija (30, 31, 61) Slaba detekcija (104) Odnosi z vzgojitelji (40, 57, 61, 67, 70, 81, 105, 117) Vpliv vzgojiteljev (36, 116) Nadzor (21, 55, 56, 61, 63, 90, 91, 103, 110, 122)	Osebj Totalna ustanova

Kaznovanje (29, 45, 46, 77, 93, 94, 106, 108, 110, 111, 113) Svetovalni delavci (109) Ritualni (65) Toleriranje uživanja p.d. (117)	
Gojenci (42, 75) Moški gojenci (14) Medsebojna pomoč (66, 98) Socialna mreža v zavodu (50, 51, 54, 85) Kritika vedenja (73) Različni gojenci (71, 113)	Stanovalci

2.3.3. Relevantni pojmi oziroma kategorije

Stigmatizacija

Prikrivanje

Prepovedane droge

Uživanje prepovedanih drog

Odstranitvena dejavnost

Prilagoditev

Vnos prepovedanih drog

Totalna ustanova

Odvisnost

Kontaminacija

Interesi stanovalcev

Osebe

Stanovalci

2.3.4. Definiranje pojmov

2.3.4.1. Totalna ustanova

Totalne ustanove so se v 20. stoletju specializirale in razvile metode in tehnike, s katerimi uresničujejo racionalni načrt ustanove. Uporabniki so predmeti dela, ki pridejo v določeno ustanovo v »obdelavo«, in jo, ko ustrezajo zadanim deklariranim ciljem, zapustijo kot »produkti«. Pomemben je urnik, ki da institucionalni ureditvi potrebno trdnost. Hkrati je tudi načelno demokratičen, saj velja za vse enako. Razvija se tudi normalizacija in sankcija. Obravnava posameznika se individualizira in obenem se ustvarja disciplinirani posameznik. Medtem ko je bila prej vidna oblast, postane zdaj viden subjekt. Tak posameznik ostaja podrejen ravno zato, ker je nenehno viden. Hkrati se razvija dokumentacija, ki spremeni varovanja neke specifične ustanove v primer, ki gre v promet. Virtualni dvojnik, ki živi v dokumentaciji, je negativna odslikava dejanske osebe. Pomembna postane vpetost oseb v dejavnosti, delo, zdravljenje ali vzgojne dejavnosti (Flaker, 1998: 115-156).

Stanovalci navajajo obremenjenost z večjo gostoto ljudi, to navajajo tudi kot povod za rabo drog. *Tu v zavodu so zaprti taki ljudje, ki ne zdržiš z njimi, pa moraš biti z njimi v enem prostoru in potem vzameš drogo.* Osebe ve, kateri stanovalci uživajo droge in večinoma tudi, katere so te droge. Uporabo marihuane sankcionirajo manj kot uporabo drugih drog.

Vzgojitelji vedo kdo se drogira po testih... Na začetku te pregledajo, da vidijo na čem si. Potem pa če samo travo kadiš, te samo občasno testirajo, da vidijo da kaj drugega ne kadiš... Vzgojitelji vedo kdo jemlje droge. Saj so tudi testi... Zaradi trave te zapiše, zdaj pa, če si zaradi sodišča tukaj, to sigurno ne pomeni nič dobrega. Če je hors ali koka, je pa že hujše... Če bi imel še kaj drugega kot THC, ne bi smel hoditi v šolo v Ljubljano... Če se ti dobro do njih obnašaš, so vzgojitelji v redu. Ali pa te vidi da kadiš, pa se raje obrne in gre stran.

Nadzor je zelo izražen, vendar nima večjega vpliva na pogostost rabe drog, bolj vpliva na sam način rabe. *Ampak tistega, ki je na heroinu, imajo potem redno na testih... Ve, da hočeš joint skadit, pa hodi za tabo. Pa ve, kaj bom naredil, itak ga bom zvil... Če bodo hoteli kaditi bodo, pa nima veze če jim dajo kazen, vzamejo izhode, karkoli... Par ljudi je šlo v Radeče in ves čas so testi..*

Predvsem v Logaškem zavodu je izraženo tudi kaznovanje. *Če te dobijo, da si zakajen, si za vikend notri... Nobenega horsiča ni notri. En je bil, pa je dobil Radeče v treh tednih... V zavodu sem prekinil z drogo, ker nočem biti za vikend notri... Če bi imel še kaj drugega kot THC, ne bi smel hoditi v šolo v Ljubljano... Nihče noče biti notri za vikend. Prej pa jim je bilo vseeno, je razbil pol skupine in je ostal notri, pa kaj. Drugje je kaznen manj izrazita tema, je pa kljub temu prisotna. Tukaj ni toliko kazni za vikend. Naj bi bili bolj samostojni... Za travo pa si takoj ob vikende, vse, kot da je to zdaj hujši problem.*

Zahteve osebja, ki ravna v skladu z racionalnim načrtom ustanove, doživljajo kot dodatno neprijetnost in pritisk. *Notri so vsi živčni, prideš bolj živčen iz zavoda, kot si pa notri prišel. Ti psihirajo ves čas vzgojitelji.*

Stanovalci razvijajo različne prilagoditve, poleg prilagoditve na totalno zajetje v ustanovo in večjo gostoto ljudi so opazne prilagoditve na nadzorovanje in kaznovanje. Posamezni stanovalci sicer navajajo tudi kaznen, kot povod za spremembo vedenja, vendar so prilagoditve bolj povezane s prikrivanjem, glede rabe drog pa navajajo različne odzive, tako povečanje kot zmanjšanje uporabe kot nespremenjeno vedenje glede pogostosti rabe drog.

2.3.4.2. Prepovedane droge

Droge so snovi, ki vplivajo na spremembo vedenja, počutja in mišljenja (Kastelic, 1999: 15), prepovedane droge pa so tovrstne snovi, ki jih zakonodaja prepoveduje. Mamila so zgolj snovi, ki imajo omamni ali opojni učinek (npr. opij in njegovi derivati - morfin, heroin, kodein...). Snovi, ki nimajo omamnih, ampak nasprotne učinke (poživitev, halucinacije ...) ne uvrščamo med mamila, temveč med psihotropne snovi. Med psihotropne snovi uvrščamo kanabis, stimulanse (kokain, kofein, nikotin, amfetamin, metamfetamin...) in halucinogene snovi (glej Hvalec, 1996). Po klasifikaciji Svetovne zdravstvene organizacije (glej WHO, 2006) so prepovedane droge tiste psihoaktivne snovi, katerih proizvodnja, prodaja ali v določenih okoliščinah uporaba so v določenem pravnem sistemu prepovedane. Delimo jih na depresorje, halucinogene, narkotike in stimulanse.

Tako kot drugje pri nas je v vzgojnih zavodih najbolj razširjena droga indijska konoplja (marihuana, trava). *Tukaj v zavodu je itak največ trave. Pri nas je samo trava. Razlika je v tem, da je uživanje te droge še bolj razširjeno kot drugje. Stanovalci, ki te droge ne uživajo,*

so izjeme. Druge droge so manj pogoste, stanovalci navajajo ecstasy, spide, heroin in kokain. O uživalcih heroina govorijo kot o »drugih«, medtem ko je uživanje trave med stanovalci splošno razširjeno, se druge droge pojavljajo občasno. *Nobenega horsiča ni notri. En je bil, pa je dobil Radeče v treh tednih. Ve, da hočeš joint skadit, pa hodi za tabo. Pa ve kaj bom naredil, itak ga bom zvil. Ali pa za vikende, ko samo kakšna dva ostaneta in si prinese spide, da lažje preživi in ga boli k... Meni je lani na testih enkrat pokazal heroin in kokain.*

Med drogami, s katerimi stanovalci eksperimentirajo, se pojavlja tudi heroin. *Heroina je manj, se ga zadevajo zunaj..* To, da se ta uživa zunaj, skrivaj, ali da se o tem govori kot o nečem iz preteklosti, sovpada z negativnim odnosom do heroina, ki prevladuje med stanovalci. *V bistvu proti travi nimam nič, ampak proti heroinu pa.* Negativen odnos stanovalcev do heroina se prekriva z netoleranco osebja do te droge in tistih, ki jo uživajo. *Tisti, ki se drogirajo, so na črni piki in nočejo imeti problemov, zato jo imajo rajši zase.*

Nekatere droge torej stanovalci uživajo občasno (speed, ecstasy), do heroina pa prevladuje negativen odnos. Kljub temu se ta pojavlja med drogami, s katerimi eksperimentirajo. Med stanovalci so tudi posamezniki, ki heroin uživajo redno. Predvsem trava je del kulture stanovalcev. Veliko se ukvarjajo s prikrivanjem, čeprav to ni težavno in osebje ve, da uživajo to drogo. *Zadevanje prikriti ni težko. To so že tako prostori določeni... Isto jemlješ drogo kot prej. Samo da se bolj paziš zaradi vzgojiteljev... Ni težko skriti. Če bi hoteli večjo količino, bi jo zunaj skrili... Ko se navadiš, ni težko skriti, na začetku pa seveda imaš problem, se moraš kam skriti, ne kot doma, kjer si kot ti je pasalo... Težko je najti prostor. Ponavadi greš (navaja prostor). Stanovalci imajo večino droge za lastno uporabo. Preprodaja ni izrazito prisotna dejavnost. Tisti, ki kupujejo, največ v šoli nabavljajo, iz šole prinesejo... Kar si prineseš, to je to. Včasih skadiš s kom notri... Tu bistvu več takih, ki jemljejo droge, ampak ne prodajajo tega... Če imaš veliko prodaš, če imaš komaj zase, pa ne... Ni težko dilat notri, torbo ti pregledajo, drugače pa nič.*

2.3.4.3. Stigmatizacija

Termin stigma so začeli uporabljati v antični Grčiji. Z njim so označevali telesno znamenje, s katerim so označili nenavaden ali negativni moralni status označenega. Znamenje je bilo vrezano ali vžgano v kožo in je zaznamovalo posameznika kot sužnja, kriminalca ali izdajalca, ki se ga je treba izogibati. Tudi danes se termin uporablja v podobnem smislu, s to razliko, da ne označuje telesne zaznamovanosti. Stigma v našem mišljenju reducira posameznika s celotne osebnosti na zaznamovano, odpisano. Termin stigma se nanaša na atribut, vendar je za samo stigmatizacijo potreben odnos, ne atribut. Lahko ločimo tri različne tipe stigme. Prvo so telesne značilnosti, kot so različne telesne deformacije. Stigma se lahko nanaša na posameznikov značaj, ki naj bi ga označevala šibka volja, nenaravne strasti, nepoštenost, kar se sklepa iz posameznikove zgodovine, duševne motnje, zapora, odvisnosti, homoseksualnosti, nezaposlenosti itd. Nazadnje stigma lahko označuje posameznika zaradi njegove rasne, narodne ali verske pripadnosti (Goffman, 1986: 11-14).

V vzgojnih zavodih je najopaznejša stigmatizacija odvisnih od heroina s strani drugih stanovalcev. *To je grdo, ne bom horsičev gledal, kako se mi pribijajo.* Včasih se kaže v precejšnji nestrpnosti. *Tepsti bi ga morali vsak dan, horsiča, pa ga ne bi imeli.* izraža se tudi z željo nekaterih stanovalcev po odstranitvi, fizični ločitvi od stigmatiziranih. *Tiste, ki so na heroinu, bi morali dati ven.* To je v nasprotju s pričakovanji, saj sicer uporabniki v svojem dožemanju droge ne delijo na mehke in trde ali na dovoljene in prepovedane (glej Kvaternik Jenko, 2005). Možen vir nestrpnosti je posredno lahko osebje, ki s povečano pozornostjo do uživalcev heroina vzbuja nejevoljo pri ostalih. *Preveč se ubadamo s tem, še posebej na sestankih... Ko imamo oni sestanek, pa če si kaj narobe naredil, potem te vsi gledajo kot kako črno ovco.* Toleranca do rekreativne rabe drog in netoleranca do odvisnosti pri stanovalcih se prekriva z večjo toleranco do marihuane in nestrpnostjo do heroina s strani osebja, ki uživanje drugih drog, predvsem heroina, sankcionira bistveno strožje kot rabo marihuane. O stigmatizaciji s strani osebja stanovalci ne govorijo neposredno, možno jo je prepoznati posredno, ko je govor o preprodaji. *Tisti, ki se drogirajo, so na črni piki in nočejo imeti problemov, zato jo imajo rajši zase.*

Osebjem bolj nadzira stanovalce, ki jih sumi uživanja trdih drog in jih postavlja v vlogo uživalca. *Včasih te kar na blef obtožijo, da si zadet.* Kot je razvidno pri definiranju pojma nadzorovanje, je odnos osebjem do odvisnika drugačen in je strožje nadzorovan.

2.3.4.4. Odvisnost

Odvisnost je bio-psiho-socialna bolezen. Čeprav imajo vse odvisnosti nekatere skupne značilnosti, ima odvisnost od prepovedanih drog specifične zdravstvene in socialne posledice. Največje tovrstne posledice v Evropi povzroča odvisnost od opiatov. V poznih šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih je odvisnost od heroina porasla do razsežnosti epidemije med mladimi ljudmi v severozahodni Evropi, čemur je sledil porast v Španiji, na Portugalskem in v Grčiji v poznih sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih. Srednje in vzhodnoevropske države (tudi Slovenija) so jim sledile v devetdesetih letih. Nekatere severno evropske države, kot sta Švedska in Finska, imajo primerjalno nižjo raven heroinskih odvisnikov in več uživalcev in odvisnikov od amfetaminov (Verster in Buning, 2001: 11).

Stanovalci vzgojnih zavodov odvisnost praviloma povezujejo z uživanjem heroina. O odvisnikih govorijo večinoma negativno (glej definiranje pojma stigmatizacija) ali kot o nečem, kar je bilo. *Nobenega horsiča ni notri. En je bil, pa je dobil Radeče v treh tednih.* Kljub temu nekateri odgovori vodijo k zaključku, da so v vzgojnih zavodih tudi posamezniki odvisni od prepovedanih drog. *Jaz ne vidim tu nobene rešitve, da bi se sploh dalo prekiniti zdaj heroin.* Osebjem je do rekreativne rabe drog, predvsem marihuane, bolj tolerantno kot do uživanja heroina. Stanovalci tudi s tem povezujejo mnenje, da je v zavodih manj uživalcev heroina. *Par ljudi je šlo v Radeče, in ves čas so testi.* Ravno tako velik pomen pripisujejo večjemu nadzoru. *Največ je trave, kar se heroina tiče, se najde kateri, samo to je že izjema..* Poleg tega, da so v zavodih tudi odvisni posamezniki, odvisnost v veliki meri obstaja kot mit. Kljub omenjanju tako imenovane kontaminacije, *to je tako, pride en tak, ki je na heroinu, in reče ti boš probala in jih povleče 10 za sabo,* (glej tudi definiranje pojma kontaminacija), ne navaja o tem nobenih konkretnih primerov ali podatkov. Ugotavljam torej, da se odvisnost pojavlja pri stanovalcih vzgojnih zavodov, vendar dokaj redko. Pomemben je mit o odvisnosti in odvisnikih, do katerih so stanovalci dokaj nestrpni, kar je

lahko povezano tako s kulturo rekreativne uporabe drog med stanovalci kot drugačnim odnosom osebja do uživalcev trdih drog.

2.3.4.5. Kontaminacija

S kontaminacijo v vzgojnih zavodih označujejo širjenje odvisnosti prek socialnih mrež, se pravi, ko vrstnik sledi vzoru svojega prijatelja ali v nekaterih primerih partnerja. V zavodu funkcionira kot mit, o katerem vsi govorijo, nihče pa nima realne izkušnje z njim. Primernejši izraz bi bil vrstniški vpliv, ki pa je le en izmed dejavnikov tveganja. Dekleva ugotavlja, da pritiski k uživanju drog praviloma ne prihajajo s strani preprodajalcev, ampak s strani vrstnikov (Dekleva v Rozman, 2004: 17).

Kljub temu da se mladostniki najpogosteje odločajo za uživanje drog zaradi pritiska vrstnikov, pa pritisk vrstnikov ni tako zelo pomemben, kot se pogosto misli. Večina mladih o drogah razmišlja trezno. Ne mislijo jih jemati kar naprej in ne mislijo postati odvisni od njih (Kastelic in Mikulan, 1999: 50-84).

Stanovalci omenjajo tudi širjenje uživanja prepovedanih drog ali odvisnosti od stanovalca do stanovalca. *To je tako, pride en tak, ki je na heroinu, in reče ti boš probala in jih povleče deset za sabo... Eden povleče dva za sabo in ta dva še dva in tako naprej.* To pripisujejo tudi dejstvu, da so stanovalci v odnosu do uživanja prepovedanih drog heterogena populacija. *Problem je v tem, da sem pridejo ljudje, ki imajo druge probleme in taki, ki imajo probleme z drogo, in se pomešajo tukaj in tako ljudje začnejo tukaj..* Vendar pa nikjer ne navajajo konkretnega primera ali konkretne izkušnje s kontaminacijo. Ta izraz uporabljam namenoma, saj ga v vzgojnih zavodih občasno uporabljajo za označevanje širjenja odvisnosti s stanovalca na stanovalca. V resnici pa med stanovalci funkcionira kot mit. Pripovedujejo, *da je to tako in tako začnejo ljudje tukaj*, pri tem pa ne navajajo nobenih tovrstnih izkušenj. Nekatere izjave stanovalcev pa kažejo, da imata vrstniški vpliv in dostopnost drog lahko vpliv na pogostost rabe prepovedanih drog. *Jaz sem se pomešala bolj s takim folkom, ki kadi, ker sem bolj tak karakter in sem kadila... Najbrž bi v tisti skupini, kjer bi bili samo taki zaradi droge, potem jemali še več droge.* Svoja opažanja o vrstniškem vplivu povezujejo z mitom o širjenju odvisnosti kot neke vrste virusa. Z izrazom

kontaminacija torej označujem ta mit, ki pa ima lahko izvor v realnem obstoju vrstniškega vpliva kot možnega dejavnika tveganja.

2.3.4.6. Prilagoditev

Pomoč, ki jo prejmejo vredni in nevredni, je v bistvu enaka in temelji na zapiranju. Toda okvir ustanove deli ljudi na dobre in slabe glede na prilagodljivost, neubogljivost in pripravljenost za delo. Racionalizacija upravljanja pa zahteva racionalizacijo vsakega ukrepa in razumevanje geneze nekega statusa (npr. revščine ali vedenjske motenosti), ki je podrejen racionalizaciji upravljanja. Obravnava, ki jo je posameznik deležen v instituciji, torej ni povezana s samo motnjo ali stanjem, ampak z upravljanjem institucije, posameznikovo prilagodljivostjo in vedenjem v instituciji (Flaker, 1998: 80).

Tako gojenci kot osebje se močno zavedajo, da je zavod umetna tvorba. Prilagoditve in spremembe vedenja, ki jih tisti, ki živijo v zavodu razvijajo, so usmerjene v to, kako živeti v takšni tvorbi. Na to kažejo tudi pogostejši begi iz zavoda kmalu po prihodu gojenca v zavod. Beg je znak upora; ko pa mladostnik ponotranji cilje zavoda, veliko manj bega. Nazadnje se dejansko sam odloči, ali bo nadaljeval šolanje in s tem ostal v zavodu ali ne; vendar tudi takšno odločitev lahko zaznamo kot prilagoditev na umetno ustvarjeno okolje (glej Jakopin, 2002). Tudi uživanje prepovedanih drog je del te prilagoditve, pojavlja se kot sprejemanje kulture stanovalcev, posamezni stanovalci pa uživanje prepovedanih drog navajajo kot del odziva na značilnosti totalnih ustanov.

Po prihodu v zavod mladostniki razvijejo različne prilagoditve. Nekateri sprejmejo cilje ustanove in se vedejo v skladu s pričakovanji osebja. *Če si delaš dolgčas, ti je dolgčas. Tu imaš drugače dosti stvari, ki jih lahko greš delat..* Pravila sprejemajo s ponotranjanjem ciljev ustanove ali v izogib sankcijam. *Če mi ne bi bili pridni, ne bi mogli imeti takšnih pravil..* Ena od prilagoditvenih strategij je tudi umik, ki je včasih povezan z uživanjem drog... *Tu v zavodu so zaprti taki ljudje, ki ne zdržiš z njimi, pa moraš biti z njimi v enem prostoru in potem vzameš drogo.* Uporaba drog je med stanovalci večinsko razširjena. *Preden prideš, pričakuješ, da tega ne bo v zavodu, potem pa prideš, pa je droge veliko.* Gre kar za kulturo uživanja drog med stanovalci. *Nikogar od nas ne moti, da je droga v zavodu..*

Stanovalci sprejemajo rekreativno uporabo drog kot normalno. *Trava je normalna.* Zanimalo me je, kakšne prilagoditve na takšno kulturo stanovalcev le ti razvijejo po prihodu v zavod. Pokazalo se je, da nekateri rabo drog povečajo. *Ko sem prišel v zavod, sem začel jemati več droge kot prej... Prej sem kdaj probala, ko sem prišla v zavod, sem prvi letnik vsak dan kadila.* Večina stanovalcev je droge uživala že pred prihodom v zavod (*večinoma smo že prej uživali droge*) in kljub dostopnosti nekateri navajajo zmanjšanje po začetnem povečanju rabe drog. *Ko sem jaz prišla, sem veliko droge jemala, zdaj sem zmanjšala.* To ocenjujem kot prilagoditev po prvem odzivu na večjo ponudbo drog in gostoto uživalcev le teh. Nekateri navajajo zmanjšano rabo drog, kar včasih povezujejo tudi s strahom pred sankcijami. *V zavodu manj kadim... V zavodu sem prekinil z drogo, ker nočem biti za vikend notri.* Nekateri pa z rabo drog nadaljujejo brez posebnih sprememb. *Isto sem jemal (droge) ko sem prišel notri.* Kljub temu da imamo celo paleto možnih reakcij, ocenjujem, da gre tudi tu za prilagoditve, tako na ustanovo kot na kulturo stanovalcev, saj se te reakcije pojavljajo kot odziv na le te, tako povečanje (kot odziv na ponudbo) kot zmanjšanje (zaradi strahu pred sankcijami ali zaradi sledenja ciljem ustanove).

2.3.4.7. Interesi stanovalcev

V eni perspektivi so potrebe mladih določene strukturno in v povezavi z družbeno urejenostjo. Naslednja perspektiva kaže potrebe mladih, ki so določene z vidika vpetosti v medsebojne relacije, tu so pričakovanja staršev, učiteljev, delodajalcev, vplivnih drugih. Poleg tega »pogleda od zgoraj« pa obstaja tudi »pogled od spodaj«, to je perspektiva mladih samih v odnosu do zavedanja vseh opisanih dimenzij, ki pomeni raven njihovega osebnega doživljanja, vrednotenja in vpliva na dogajanja. (Mrgole, 2003: 34)

Tako kot druge pojme tudi pojem interesi stanovalcev obravnavam z vidika teme te naloge, to je uživanje prepovedanih drog v vzgojnih zavodih. Ta pojem se tesno povezuje z nekaterimi drugimi pojmi, ki jih definiram. Nekateri interesi kažejo na stigmatizacijo odvisnikov. *Tiste, ki so na heroinu, bi morali dati ven... Tiste, ki pridejo zaradi šolskih problemov, naj jih dajo posebej, tiste zaradi droge pa posebej.* Posamezni stanovalci izražajo interes po fizični ločitvi od odvisnikov, vendar so mnenja med stanovalci o tem deljena. Stanovalcem je v interesu manj represiven odnos do drog, za kar nekateri navajajo

argumente, drugi pa to izražajo le kot željo. *Legalizirali bi... Če bi legalizirali, ne bi bilo dilerjev... Če bi bilo po moje, bi bilo tu vse, in droge in denar.* Bolj strog represiven odnos do drog je v interesu stanovalcev, ki so se poistovetili s cilji vzgojnih zavodov, kar je povezano s prilagoditvijo na bivanje v zavodu. *Jaz jih ne bi tako ven spuščal, lahko gre v Maribor v šolo pa prinese kar hoče... Po moje so v zavodu glede trde droge preveč popustljivi.* Verjetno ni naključje, da so takšen interes izrazili stanovalci, ki že dalj časa bivajo v zavodu.

2.3.4.8. Prikrivanje

Kljub temu, da je uživanje prepovedanih drog, predvsem marihuane, med stanovalci splošno razširjena in so tisti, ki drog ne uživajo izjeme, in kljub temu da osebje praviloma ve, kateri stanovalci uživajo droge (glej definiranje pojma osebja), sklepam, da je prikrivanje uživanja prepovedanih drog pomemben del aktivnosti stanovalcev. Samo uživanje marihuane, za razliko od uživanja drugih drog, praviloma ni sankcionirano.

Medtem ko je bila prej vidna oblast, postane zdaj viden subjekt. Tak posameznik ostaja podrejen ravno zato, ker je nenehno viden. Hkrati se razvija dokumentacija, ki spremeni varovanca neke specifične ustanove v primer, ki gre v promet. Virtualni dvojnik, ki živi v dokumentaciji, je negativna odslikava dejanske osebe. Pomembna postane vpetost oseb v dejavnosti, delo, zdravljenje ali vzgojne dejavnosti. Telo je instrument teh dejavnosti in ta instrumentalnost je povezana z instrumentalnostjo same ustanove, četudi je fiktivna in jo varovanci pogosto doživljajo kot absurdno (Flaker, 1998: 115-156). Izmikanje stalnemu nadzoru in vidnosti zmanjšuje podrejenost stanovalcev osebju.

Izjave, ki se nanašajo na ta pojem, se pojavljajo dokaj pogosto. Ni povsem jasno, ali je raba drog med vikendi povečana zaradi lažjega prikrivanja. *Za vikende se skadi več trave kot čez teden.* Stanovalci to povezujejo z dolgčasom. *Ali pa za vikende, ko samo kakšna dva ostaneta, in si prinese spide, da lažje preživi in ga boli k....* Možnosti, da je to povezano s socialno kontrolo med mladimi, ki so razvili določene mehanizme rekreativne rabe drog, pa na podlagi pridobljenih podatkov ni možno zadovoljivo raziskati. Ocene o težavnosti prikrivanja se med stanovalci razlikujejo. *Zadevanje prikriti ni težko. To so že tako prostori*

določeni... Ni težko skriti. Če bi hoteli večjo količino, bi jo zunaj skrili... Težko je najti prostor. Ponavadi greš (navaja prostor). Samo prikrivanje se prilagaja večjemu ali manjšemu nadzoru. Ko pride v zavod, pusti zunaj, ko gre v šolo, pa vzame. Ni težko... Isto jemlješ drogo kot prej. Samo da se bolj paziš zaradi vzgojiteljev. Ne glede na nadzor pa stanovalci razvijejo uspešne strategije prikrivanja. Ko se navadiš, ni težko skriti, na začetku pa seveda imaš problem, se moraš kam skriti, ne kot doma kjer si kot ti je pasalo..

2.3.4.9. Vnos prepovedanih drog

Ker je vnos drog v zavod prepovedan, ga stanovalci prikrivajo. Mladostnik, ki uživa drogo, lahko to priskrbi tudi svojim prijateljem. Od takšnega posredništva ima lahko koristi, vendar pa zanje ne zahteva plačila. Mladostnik s takšno vlogo med vrstniki sicer pogosto uživa ugled, vendar pa je izpostavljen tudi različnim tveganjem (Rozman, 2004: 11).

Stanovalci navajajo, da prinašajo drogo v zavod predvsem za lastno uporabo. Vnos z namenom preprodaje je redkejši. *Kar si prineseš, to je to. Včasih skadiš s kom notri. Sam vnos kljub nadzoru s strani osebja ne ocenjujejo kot težaven. Ni težko dilat notri, torbo ti pregledajo, drugače pa nič..* Tudi povečan nadzor ne vpliva na oceno o težavnosti vnosa droge v zavod. Nadzor vpliva le na spremembo strategije. *Ko pride v zavod, pusti zunaj, ko gre v šolo, pa vzame. Ni težko.* Stanovalci so mnenja, da se vnosa drog v zavod ne da preprečiti. *Če bodo hoteli, bodo vseeno prinesli. Če je prepovedano, jim je to izziv.* Nakup droge pogosto poteka zunaj ustanove. *Tisti, ki kupujejo, največ v šoli nabavljajo, iz šole prinesejo.* V ustanovi gre predvsem za vzajemne družbe in priložnostno prodajo. *Kar si prineseš, to je to. Včasih skadiš s kom notri... Če imaš veliko, prodaš, če imaš komaj zase, pa ne.*

2.3.4.10. Odstranitvena dejavnost

Ker tudi v vzgojnih zavodih obstaja ideologija, ki reducira, je življenje poenostavljeno, kar omogoča enotna interpretativna shema. Ta režim nadkodira vse druge prakse, ki jih tako ni mogoče označevati drugače kot sekundarno prilagoditev. V tem je totalna ustanova zelo

radikalna, tako da besede nimajo več učinka v dejanjih. Besede so zelo pomembne na ravni ideologije in povsem brez teže na ravni prakse (Flaker, 1998: 235-236). Vzgojni zavodi kot primeri totalnih ustanov delujejo kot racionalni stroj. Uživanje prepovedanih drog se pojavlja tudi kot dejavnost, s pomočjo katere se stanovalci umikajo iz vpetosti v ta racionalni stroj.

Gre za umik pred gostoto teles, ki je značilna za zavode: *tu v zavodu so zaprti taki ljudje, ki ne zdržiš z njimi, pa moraš biti z njimi v enem prostoru in potem vzameš drogo...* ali pa za odstranitveno dejavnost pred značilnostmi totalne ustanove, kot je npr. *dolgčas; ali pa za vikende, ko samo kakšna dva ostaneta in si prinese spide, da lažje preživi in ga boli k...* Stanovalci navajajo tudi zavod sam kot vzrok za napetost, ki jo navajajo kot povod za uživanje prepovedanih drog. *Drogo vzameš da pozabiš... Zaradi tega zvijaš, da si živce umiriš.*

2.3.4.11. Stanovalci

Kot je značilno za totalne ustanove tudi stanovalci vzgojnih zavodov izgubijo različne pravice (do razpolaganja z denarjem ipd.), osebe se lahko vmeša v vse podrobnosti. Meje, ki si jih posameznik zunaj postavi, da zavaruje predmete samoobčutenja, so često prekoračene. Zabeležijo se socialna in emocionalna dejstva, kartoteka je vedno na voljo osebju. Obstajajo različne oblike individualnih ali skupinskih spovedi, kjer naj varovanec odkrije svoje misli, dejstva in čustva. Pogosta je fizična kontaminacija, ni običajne ureditve v okolju, ki bi služila izolaciji posameznikove intime. Življenje v mešani skupini je kontaminirajoče, saj se lahko človek znajde v skupini, kjer mu nekateri niso prav nič všeč, pa je prisiljen biti z njimi. Posameznik v civilni družbi se glede mnogih dejavnosti razmeroma avtonomno odloča o preferencah in se npr. odloči, da odloži kosilo, ker bi rad nekaj dokončal. V totalni ustanovi so podrobnosti določene s sankcijami, urnikom, pravili. En vidik je regimentacija, s katero se regulirane oblike vedenja množijo zaradi skladnega delovanja večjih blokov ljudi (Goffman v Flaker, 1988: 67).

Stanovalci ustanovi ne pripisujejo vpliva na uživanje prepovedanih drog. Menijo, da je to odvisno predvsem od njih samih oziroma od tega, koliko uporabnikov drog je med

stanovalci. *Koliko je droge, je odvisno od ljudi, ki so notri, to je prvo... Koliko je droge v zavodu, je odvisno od tistih, kateri so v zavodu.* Tudi med sabo se ne diferencirajo glede na to, ali uživajo droge, tisti redki, ki so abstinenti, imajo enak položaj. *Če ne kadiš trave, nimaš nobenih problemov zaradi tega... Jaz se z njim normalno družim, čeprav ne kadi. Sva v redu kolega in to... Dol mi visi za njega ali se drogira ali ne..* Menijo, da osebje nima vpliva na njihove odločitve glede drog, zanašajo se predvsem na pomoč vrstnikov. *O drogi bi se pogovarjal s takim, ki to ve, kako je to, ki je to dal skozi... On je edini, ki mu nismo gnjavili zaradi horsa. Podpirali smo ga, ker smo videli, da ima sam voljo..* V tej izjavi je vidno nekaj nestrpnosti do uživalcev heroina. Za kulturo stanovalcev je značilno predvsem sprejemanje rekreativne rabe drog.

Samo dejstvo, da nekdo uživa droge, jo poseduje ali preprodaja nima trajnih učinkov na status posameznika med stanovalci. *Če imaš ti travo, če pol zavoda kadi, seveda bodo vsi hodili za tabo kot cucky.* Videti je, da se tisti, ki so dlje v zavodu, do neke mere identificirajo s cilji ustanove, ni pa videti, da bi to imelo vpliv na vedenje stanovalcev v odnosu do drog.

2.3.4.12. Osebje

Njihov predmet dela so varovanci. Osebje dojema svoje delo kot težavno, izpostavljeni naj bi bili posebnim pogojem (Horvat, 1999). Pojavlja se klasična dilema upravljanja z ljudmi in osebje mora pogosto tehtati med tistim, kar je dobro za varovanca in med žrtvovanjem drugih standardov (Goffman, 1961 v Flaker, 1988: 67).

V odnosu do vzgojiteljev oziroma osebja so opazne razlike med posameznimi zavodi. Odnos osebja do stanovalcev, pričakovan v totalnih ustanovah, je najbolj očiten v logaškem zavodu. V višnjegorskem in slivniškem zavodu nekatere izjave stanovalcev kažejo na delno bolj demokratične odnose med osebjem in stanovalci. *Drugačno okolje je, nisi tako napet, tudi z vzgojitelji se lahko pogovoriš, če te kaj muči, s starši pa ne moreš... Kaj se naučiš od vzgojiteljev, je od vsakega posameznika odvisno. Jaz sem se dosti.* Kljub temu še vedno prevladujejo odnosi značilni za totalne ustanove. Osebje nastopa iz pozicije moči in vednosti, mnenje osebja je pomembnejše od mnenja stanovalcev. *Moraš se pogovarjati z*

vzgojitelji. Gnjava ti celo noč... Notri so vsi živčni, prideš bolj živčen iz zavoda, kot si pa notri prišel. Ti psihirajo ves čas vzgojitelji.

Osebje veliko truda vlaga v nadzor. Gledano s perspektive stanovalcev je ta funkcija najbolj izpostavljena. *Ves čas špijonirajo. Ves čas hodijo za tabo... Ve, da hočeš joint skadit, pa hodi za tabo. Pa ve, kaj bom naredil, itak ga bom zvil... Vzgojitelji vedo, da si kadil.* Tako imenovano detekcijo, zaznavanje uporabe drog, vzgojitelji opravljajo, in osebje ima dokaj dober pregled nad uporabo drog v zavodih. *Vzgojitelji vedo, da si kadil... Eni bolj opazijo, drugi pa sploh ne.* Zunanje znake uživanja drog vzgojitelji prepoznavajo različno dobro. Pogosto se ravna po občutku ter stanovalce po krivem obtožijo uživanja drog. Pogosto pa zunanjih znakov ne prepoznajo. *Ponavadi je tako, ko ni za kaditi, si zadet, ko pa kadiš, si pa v redu... Vzgojitelji vedo, kdo jemlje droge.* Vpliv osebja na vedenje stanovalcev je omejen in se pojavlja samo takrat, ko ne prevladujejo odnosi značilni za totalne ustanove (težnja po socialni distanci, pozicija moči). Nadzorovanje stanovalci doživljajo kot igro moči, ki nima hujših posledic. *Moral sem se pogovarjati s psihologom... Vzgojitelji imajo nekaj vpliva, ne morejo pa imeti glavnega vpliva... Saj se trudijo vzgojitelji, pogledajo torbe, samo tega se ne da preprečiti.* To velja predvsem za rekreativno uporabo drog. Nadzor nad uporabniki trdih drog (heroina in kokaina) je izrazito strožji. *Zaradi trave te zapiše, zdaj pa, če si zaradi sodišča tukaj, to sigurno ne pomeni nič dobrega. Če je hors ali koka je pa že hujše... Na začetku te pregledajo, da vidijo na čem si. Potem pa če samo travo kadiš, te samo občasno testirajo, da vidijo, da kaj drugega ne kadiš... Ampak tistega, ki je na heroinu, imajo potem redno na testih.*

Kaznovanje pomembno vpliva na odnose med osebjem in stanovalci, osebje je tisto, ki kaznuje. *Če te dobijo, da si zakajen, si za vikend notri... Za travo pa si takoj ob vikende, vse, kot da je to zdaj hujši problem.* Kazni se nanašajo predvsem na pravico do izhoda. Kljub temu je kazen manj poudarjena kot nadzorovanje, kar pa ne velja za logaški zavod. *Tukaj ni toliko kazni za vikend. Naj bi bili bolj samostojni.* Mnenja stanovalcev o učinkih kazni so deljena, nekateri menijo, da nimajo učinka (*Če bodo hoteli kaditi, bodo, pa nima veze, če jim dajo kazen, vzamejo izhode, karkoli*), drugi pa kazen navajajo kot vzrok za spremembo vedenja (*V zavodu sem prekinil z drogo, ker nočem biti za vikend notri*).

2.3.4.13. Uživanje prepovedanih drog

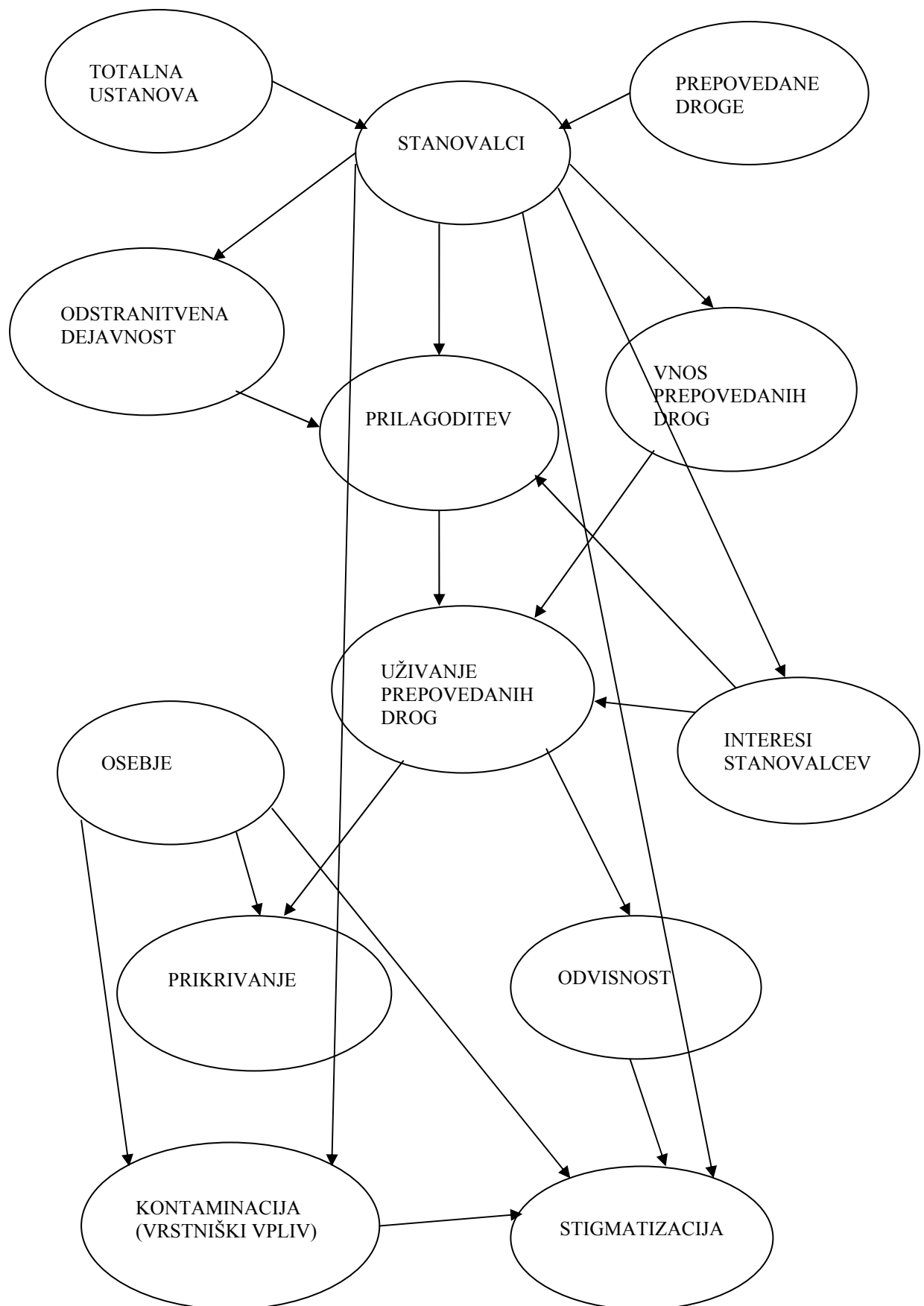
Pojem uživanje prepovedanih drog namenoma definiram ločeno od pojma prepovedane droge. Z njim označujem uživanje prepovedanih drog v specifičnih življenjskih pogojih stanovalcev, ki bivajo v vzgojnih zavodih. Ti pogoji, od arhitektonskih in bivanjskih (kot je večja gostota teles in pomanjkanje intimne) do vpetosti v delovanje ustanove (nadzorovanje, kaznovanje, vpliv osebja) lahko vplivajo na pojavne oblike uživanja prepovedanih drog. Pojem uživanje se mi zdi primernejši kot raba ali zloraba, saj med raziskovalci ni konsenza o tem, kolikokratna ponovitev uživanja v določenem časovnem obdobju postane zloraba (Rosenbaum v Hočevar, 2001: 104).

Prvo kar sem opazil je, da je delež uporabnikov drog med stanovalci višji kot navajajo viri za primerljive starostne skupine. *Pri nas je samo eden, ki ne uživa nobene droge... Vsi razen njega kadimo travo vsak dan.* Lahko bi torej zaključili, da je v zavodih večja gostota uživalcev kot zunaj teh ustanov. Sami stanovalci pa tega ne zaznavajo tako. *Včasih je tu več droge, včasih zunaj... Normalno, da je v Mariboru več droge kot tu... V zavodu je manj droge.* Možen vzrok je v tem, da stanovalci prihajajo iz okolij, vrstniških skupin in subkultur, v katerih je uporaba drog enako razširjena. *Večinoma smo že prej uživali droge.* Stanovalci navajajo različne odgovore, kako je bivanje v zavodu vplivalo na pogostost jemanja drog. Nekateri so uporabo povečali, drugi niso spremenili navad, spet tretji pa so uporabo zmanjšali. *Ko sem prišel v zavod, sem začel jemati več droge kot prej... Prej sem kdaj probala, ko sem prišla v zavod, sem prvi letnik vsak dan kadila... Isto sem jemal (droge) ko sem prišel notri... Ko sem jaz prišla, sem veliko droge jemala, zdaj sem zmanjšala... Letos v primerjavi z lani je droge več kot polovico manj... V zavodu manj kadim.*

Uživanje prepovedanih drog v zavodih je specifično zaradi dejavnosti, ki ga spremljajo. Najpomembnejše je prikrivanje, kar je v nasprotju z dejstvom, da osebje ve, kateri stanovalci uživajo droge. Pomemben vpliv ima tudi nadzorovanje in kaznovanje, ki ga izvaja osebje. Nekateri navajajo kazen kot vzrok za spremembo vedenja (*V zavodu sem prekinil z drogo, ker nočem biti za vikend notri.*), večinoma pa velja, da nadzorovanje in kaznovanje poteka kot igra brez realnega učinka, včasih skoraj kot ritual. *Če bodo hoteli kaditi, bodo, pa nima veze, če jim dajo kazen, vzamejo izhode, karkoli... Ko enkrat skadiš*

joint, je v redu, če te pa dobijo, da kadiš, je pa slabo. Predvsem uživanje marihuane je splošno razširjeno med stanovalci in je del kulture stanovalcev. Kriza je, če ni trave v zavodu. Pojavljajo se tudi druge droge (lani je bilo dosti tablet), tudi odvisnost, ki pa je pomembnejša kot mit. Največ je trave, kar se heroina tiče, se najde kateri, samo to je že izjema.

2.3.5. Odnosno kodiranje

3.FORMULIRANJE TEORIJE

3.1. Raba drog v vzgojnem zavodu

Motiv za raziskovalno področje te naloge so bila vprašanja, ki so se mi postavljala ob mojem delu v vzgojnem zavodu in ob razmišljanju o širšem kontekstu le tega. Obenem pa sem zaznal, da je porast uživanja prepovedanih drog prisilil vzgojne zavode, da so se na ta pojav odzvali z različnimi programi, ki so v veliki meri usklajeni z delovno kulturo vzgojnih zavodov, na katero je zelo vplival Logaški eksperiment z naravnostjo k permisivni vzgoji ter socio-terapevtski model in načeli integracije in inkluzije.

V iskanju odgovora, zakaj ti načini dela, dobro pripravljene in strokovno utemeljene, dajejo najmanj rezultatov ravno na področju uživanja prepovedanih drog, sem se odločil za kvalitativno raziskavo, saj sem ocenil, da mi bo ta omogočila boljši vpogled v dogajanje kot sami podatki o številu stanovalcev, ki droge jemljejo. Vzgojni zavodi na področju zlorabe drog delujejo predvsem preventivno in s programi, ki vključujejo zunanje sodelavce, segajo že na področje kurative, niso pa represivno naravnani in zahvaljujoč temu se ta pojav ne dogaja izrazito prikrito in subkulturno, tako da je samo zaznavanje pojava s strani ustanove dovolj dobra. Tako vemo, da droge v zavodu so, tudi katere se pojavljajo pogosteje ipd., zanima pa me, kako je dogajanje videti iz perspektive uporabnikov. Zaradi cilja videti pojav tudi iz perspektive uporabnikov, sem za pomoč pri raziskavi zaprosil nekaj stanovalcev, kar mi je pomagalo odpreti nova vprašanja in poglede. To sodelovanje mi je še bolj kot pri sami izvedbi intervjujev, kjer se je opazilo pomanjkanje potrebnih spretnosti in prisotnost nekaterih drugih primanjkljajev (slabe socialne veščine itd.) pomagalo prek bolj sproščenih pogovorov o temi širše razumevati dinamiko v ustanovi.

3.2. Podoba uživanja prepovedanih drog v vzgojnem zavodu

Po pripovedovanju stanovalcev sodeč je predvsem uživanje mehkih drog, največkrat trave, v vzgojnih zavodih splošno razširjen pojav med stanovalci in z njihove strani večinoma sprejet kot nekaj običajnega in sprejemljivega. Ob prihodu v zavod so bili nekateri presenečeni nad

tem, koliko droge je v zavodu (*pričakuješ, če je zavod, da ni tega, potem pa prideš, pa je tega veliko*), drugi pa so prihajali iz okolij, šol, kjer je bilo droge še več.

Dobil sem vtis, da je uživanje mehkih drog bolj kot del zavodske subkulture del zavodske kulture in zelo razširjeno, saj je samo ena stanovalka izjavila, da je droge ne zanimajo. Iz pogovora je bilo moč razbrati, da osebje sankcionira tudi uporabo mehkih drog (*za travo pa si tukaj ob vikende, ne, kot da je to zdaj hujši problem*), da pa so »na piki«, kot je dejala stanovalka, predvsem uživalci trdih drog. Tu lahko pritrdimo Deklevi (Dekleva, 1999a), ki ugotavlja, da uporaba drog ni več stvar mladinskih subkultur, saj so se mladinske subkulture razvodenele, saj si mladi in stari delimo merila in kriterije uspeha, tako imajo droge v uresničevanju mladosti podobno mesto, kot ga imajo v prostorih odraslosti. To je mesto, ki ga določa farmacevtska industrija in temelji na zamisli, da je mogoče večino problemov reševati z ustrezno drogo.

Predvsem do uživanja heroina stanovalci izražajo izrazito odklonilno stališče, zdi se jim manj sprejemljivo, želijo si manj popustljiv odnos ustanove do pojava. Ob razraščanju kulture obvladovanja tveganj se srečujemo tudi s povečanim številom mladih, ki za tako obvladovanje nimajo na voljo dovolj sredstev, izmed njih se rekrutirajo mladi, ki droge uporabljajo na najbolj nefunkcionalne načine, ki postanejo zasvojeni, po več dimenzijah socialno izključeni (Dekleva, 1999b: 284).

Glede na to da so stanovalci vzgojnih zavodov praviloma slabše opremljeni za obvladovanje tveganj, bodisi ker izhajajo iz deprivilegiranih družbenih slojev bodisi zaradi drugih primanjkljajev, na primer slabših socialnih spretnosti, pogoste travmatiziranosti, je nekoliko paradoksalno, da ti stanovalci, ki v kulturi sprejemanja rekreativne uporabe drog začnejo droge uporabljati na kaotičen način in razvijejo zasvojenost, postanejo stigmatizirani in izločeni s strani vrstnikov. Kot navajajo stanovalci: *»Preveč se ubadamo s tem, še posebej na sestankih... tiste, ki so na horsu bi morali dati ven, v Radeče ali kaj... Tepsti bi ga morali vsak dan, horsiča, pa ga ne bi imeli.«*

Kljub začetnem bolj pogostem uživanju mehkih drog pa nekateri navajajo kasnejše zmanjšanje pogostosti uživanja, bodisi na lastno pobudo ali s pomočjo osebja. *»Jaz ko sem prišla v zavod sem veliko droge jemala, zdaj sem zmanjšala. Če jo, jo tako zdravo jemljem.«*

3.2.1. Prikrivanje

Na vprašanja o prikrivanju uživanja, morebitnem uživanju v določenih prostorih ali času, ko je manj nadzora, stanovalci niso želeli podrobneje odgovarjati. Povedo, da s tem ni posebnih težav, da so določeni prostori, za katere osebje ne ve ali pa jih ne nadzira. *»To so že tako prostori določeni... Ni težko.«* Vtis je, da samo prikrivanje ni težavno, kar povezujem že s prej omenjeno trditvijo, da je uživanje mehkih drog del kulture zavoda. To pa ne pomeni, da osebje ne poskuša vršiti nadzora in da stanovalci ne vlagajo truda v prikrivanje. *»Ko se navadiš, ni težko skriti, na začetku pa seveda imaš problem, se moraš kam skriti, ne kot doma kjer si kot ti je pasalo.«*

Osebje poskuša preprečevati vnos drog v prostore zavoda, kot poročajo iz večine totalnih ustanov tudi v tem primeru neuspešno. Ob prihodu v zavod osebje izvaja preglede osebnih stvari, vendar to za stanovalce ne predstavlja težave: *»pusti zunaj, pa naslednji dan pobere, ko gre v šolo«*

Do nadzora vnosa drog, ki ga izvaja osebje, je opaziti dvojen odnos. Iz ene perspektive ocenjujejo to kot brezpredmetno ravnanje, ki nima nikakršnega učinka na to, koliko droge pride v ustanovo. Kljub temu pa o tem ne govorijo nenaklonjeno temveč kot *»saj se vzgojitelji trudijo, pregledujejo torbe...«* in kot da ta trud bolj kot sporočilo na simbolni ravni pričakujejo in je del rituala. Kljub temu da to ocenjujejo kot neuspešno, tega ne zavračajo, predvsem stanovalci, ki menijo, da je osebje preveč tolerantno do drog. Tisti, ki želijo vnesti drogo v zavod, pa to doživljajo kot neko niti ne preveč vznemirljivo igro. *»Če bodo hoteli, bodo vseeno prinesli. Če je prepovedano, jim je to izziv.«*

Medtem ko je izdelan sistem izmikanja med samim dejanjem uživanja pa samega dejstva da jemljejo droge, pred osebjem večinoma ne skrivajo; povedo, da osebje ve, kdo uživa droge, bodisi s pomočjo testov ali opazijo sami.

3.2.2. Nabavljanje

Samo nabavljanje poteka predvsem zunaj zavoda v stiku z zunanjim okoljem, v šoli izven zavoda. Vsi ki uživajo droge, niti ne kupujejo, očitno je prisotno omogočanje droge iz drugih koristi, verjetno zadovoljevanje nekaterih socialnih motivov. Nekaj drog se proda tudi znotraj zavoda, prodajajo tisti, ki je imajo več kot je potrebujejo za lastno uporabo, sicer ne. *»Se že najde kakšen, ki ima kaj več, potem pa hoče prodati, da pride do malo denarja.«* Na podlagi tipologije, ki so jo oblikovali avtorji knjige Traffickers (Dorn in drugi, 1992 v Rozman, 2004), preprodajalce v zavodu lahko uvrstimo v tip »dobrodelne preprodaje« in »vzajemnih družb«.

Pri dobrodelni preprodaji se uporabniki s preprodajo ukvarjajo zaradi svojega življenjskega stila, ki ga zaznamuje tudi uporaba drog, dobiček pa je postranskega pomena. Delujejo neorganizirano, neprofesionalno in nesistematično. Ta način preprodaje je povezan z pozitivnim odnosom do marihuane, ki je med stanovalci močno razširjen. Skleпам, da se v ustanovi oblikujejo tudi vzajemne družbe kot način oskrbovanja, ki je neprofesionalen in nedonosen. Uživanci se v te družbe povezujejo iz praktičnih razlogov, saj je tako lažje priti do droge. Ta način oskrbovanja v zavodu ni presenetljiv, saj je v razmerah totalne ustanove oskrbovanje manj stabilno kot sicer (glej Dorn in drugi v Rozman, 2004). Stalnih preprodajalcev znotraj ustanove ne omenjajo. Kot možen razlog stanovalci navajajo večji nadzor osebja nad tistimi stanovalci, ki so prepoznani kot redni uživanci drog. *»Problem je v tem, ker tisti, ki se drogirajo, so na črni piki in nočejo imeti problemov. Imajo rajši zase.«*

3.2.3. Socialna mreža – vrstniški vpliv

Sociološko raziskovanje mladine ugotavlja, da so mladi aktivni agensi svojega razvoja. Zanje pomembno življenje se odvija v majhnih neformalnih socialnih mrežah. Pri tem so pomembne naslednje značilnosti: orientacija k vrstnikom, težnja k avtonomiji, ustvarjanje lastnega komunikacijskega in medijskega prostora ter simpatiziranje z marginalnimi skupinami (Mrgole, 2003: 36).

Na socialno mrežo mladih vpliva tudi formalna struktura okolja, v katerem se oblikuje. Znotraj posameznih vzgojnih skupin, kjer se osebe ravna po socioterapevtskem modelu, katerega osnova je mala skupina, se oblikujejo psihodinamski procesi značilni za male skupine. Ravno tako se oblikujejo odnosi tudi med posameznimi skupinami, pomembne pa so tudi neformalne skupine, ki se oblikujejo med stanovalci samimi in tudi z vrstniki iz okolja. Te vrstniške skupine se oblikujejo glede na skupne interese (glasba, subkulturne norme...). Med temi interesi je tudi uživanje prepovedanih drog, opaziti je ločevanje na tiste, ki jemljejo droge, in tiste, ki ne, vendar zaradi gostote ljudi v ustanovi te ločnice niso tako jasne, saj je ob bližnji fizični prisotnosti nemogoče ne komunicirati (tudi zavračanje komunikacije je že neko sporočilo), tako, da se prepletajo odnosi med vsemi temi skupinami mladih.

»Jaz sem prišla zaradi špricanja in pizdarij. Ko sem prišla sem, sem se pomešala bolj s takim folkom, ker sem karakter bolj takega folka in sem kadila.« Stanovalci navajajo zelo heterogeno populacijo, ki jo narekuje heterogen vzgojni sistem, kot enega izmed dejavnikov, ki naj bi vplivali na širjenje uživanja prepovedanih drog, predvsem to povezujejo z opiaty.

»Samo to je tako, pride en tak, ki je na heroinu, in reče, a boš probala, in jih povleče deset za sabo. En dva pa ta dva še dva in tako.«

Moje predvidevanje, da je začetek uživanja droge po prihodu v zavod ali bolj pogosto uživanje povezano s socialnim statusom mladostnika v vrstniški skupini, se ni potrdilo na osnovi pridobljenih podatkov. Stanovalci ne potrjujejo domneve, da ima posameznik, ki uživa drogo, višji socialni status kot tisti, ki droge ne uživa. Ravno tako je s preprodajanjem droge. Mladostniki povedo, da je tisti, ki ima več droge, zanimiv, dokler jo pač ima, ni pa opaziti, da bi to trajno vplivalo na njegov položaj v skupini. *»Če imaš ti travo, če pol zavoda kadi, seveda bodo vsi hodili za tabo kot cucki.«*

3.2.4. Pomoč drugih in vpliv osebja

O starših in domu mladi stanovalci ne govorijo dosti, kot da pripadajo nekemu drugemu svetu, tistemu zunaj. S starši se videvajo predvsem čez vikend, med tednom so njihovi stiki omejeni na občasne telefonske pogovore. Starši praviloma ne prihajajo na obiske v skupine,

redki se udeležujejo govorilnih ur. Tudi stiki osebja s starši so omejeni na telefonske pogovore. Podobno ugotavlja Flaker za stanovanjske skupine, da namreč bivanje v skupini pomeni hkrati odtujitev in avtonomizacijo od staršev in družine. Tako so sorodniki tako zaradi razvojnih momentov kot svoje motečnosti ali motenosti, pa tudi zaradi institucionalne logike iz stanovanjskih skupin izločeni in se jih ne obravnava kot del okolja. (Flaker, 1992: 55-57)

Stanovalci navajajo, da ima osebje vpliv na njihove odločitve, vendar ta vpliv ne ocenjujejo kot ključen dejavnik. Kot pomemben dejavnik navajajo okolje, v katerem je možen pogovor z odraslimi. *»Drugačno okolje je, nisi tako napet, tudi z vzgojitelji se lahko pogovoriš, če te kaj muči, s starši pa ne moreš.«*

Nadzorno vlogo vzgojiteljev prepoznavajo kot neuspešno in brezplodno početje, menijo, da na ta način ni mogoče nadzirati vnosa in uporabe drog. Na represivno ravnanje se odzivajo z večjim prikrivanjem, večja represija tako samo pripomore k bolj prikritemu (z vidika osebja) dogajanju in oblikovanju subkulture ustanove. *»Isto jemlješ droge kot prej...samo da se bolj paziš«.*

3.2.5. Uživanje prepovedanih drog kot odstranitvena dejavnost

Kljub izboljšanju materialnih pogojev stanovalci še vedno navajajo obremenjenost z gostoto stanovalcev in pomanjkanjem zasebnosti. Navajajo nezmožnost dejanskega, fizičnega umika interakcijam in jemanje drog kot eno izmed strategij umika.

»Zaradi tega, ker so notri taki ljudje in ne zdržiš notri, ko nočeš biti z njimi, pa moraš biti v enem prostoru in potem vzameš drogo, da sploh lažje si.«

Nekateri navajajo pritisk osebja, ki je posledica zahtev po spremembi vedenja kot vzrok za težnjo po umiku. *»Notri so vsi živčni, prideš bolj živčen iz zavoda, kot si pa notri prišel. Ti psihirajo ves čas vzgojitelji.«*

Kot je razvidno iz drugih odgovorov, razvijajo stanovalci različne prilagoditve po prihodu v ustanovo. Poročajo o pogostejši uporabi drog po prihodu v zavod, kasnejše zmanjšanje

pogostosti uživanja, navajajo tudi pasivnost in ponotranjanje ciljev ustanove, ki so manj abstraktni (izobraževanje).

Jemanje drog kot odstranitvena dejavnost se ne povezuje samo z gostoto ljudi in nezmožnostjo umika ampak tudi z dolgčasom, ki je pomembna značilnost totalnih ustanov. To je najbolj izrazito med vikendi, ko v ustanovi ostane malo stanovalcev, bodisi ker nimajo možnosti iti na izhod (materialnih, skrbniki jih ne sprejmejo...), ali ker so izgubili pravico do izhoda zaradi kršitev hišnega reda. Medtem ko osebje uživanje drog med vikendi povezuje z manjšim nadzorom, stanovalci to povezujejo z dolgčasom. *»Ali pa za vikende, ko samo kakšna dva ostaneta, in si prinese spide, da lažje preživi in mu je vseeno.«* Vendar ta dolgčas izvira bolj od samih stanovalcev kot iz objektivnih razmer. *»Če si delaš dolgčas, ti je dolgčas. Tu imaš drugače dosti stvari, ki jih lahko greš delat.«*

Med vikendi naj bi bilo bolj pogosto tudi uživanje drugih drog, ne le trave. To je lahko povezano s tem, da za vikende običajno ostanejo posamezniki, ki so tudi sicer bolj moteči za osebje in bolj pogosto uporabljajo druge droge. Se pa tudi sklada z navedbami stanovalcev, da so tisti, ki jemljejo trde droge, bolj pod nadzorom in jih ima osebje »na piki«.

3.2.6. Interesi stanovalcev

Če domnevamo, da se skozi interese mladih kažejo njihove potrebe, je potrebno poudariti, da te potrebe lahko zaznavamo iz različnih perspektiv. V eni perspektivi so potrebe mladih določene strukturno in v povezavi z družbeno urejenostjo. Naslednja perspektiva kaže potrebe mladih, ki so določene z vidika vpetosti v medsebojne relacije, tu so pričakovanja staršev, učiteljev, delodajalcev, vplivnih drugih. Poleg tega »pogleda od zgoraj« pa obstaja tudi »pogled od spodaj«, to je perspektiva mladih samih v odnosu do zavedanja vseh opisanih dimenzij, ki pomeni raven njihovega osebnega doživljanja, vrednotenja in vpliva na dogajanja (Mrgole, 2003: 34).

Predvsem tisti stanovalci, ki si želijo več svobode pri uživanju mehkih drog, kažejo posebej odklonilen odnos do uživalcev trdih drog in pričakujejo bolj represiven odnos ustanove do le teh. Izražena je bila tudi želja po manj heterogeni populaciji in ločevanju tistih, ki jemljejo

droge, od tistih, ki jih ne. »Kdor pride zaradi špricanja sem naj jih dajo posebej, tiste zaradi droge pa pač posebej.« Ob tem pa je tudi med njimi izražen pomislek, da bi to lahko negativno vplivalo na uživalce drog. »Ma ne, brez veze. Skupine se itak pomešajo med sabo.« »Čeprav, najbrž bi potem oni sami še več jemali drog v tisti skupini.«

Močno je izražen interes po nerepresivnem odnosu do mehkih drog.

3.3. Racionalni stroj

Očitno je torej, da so vzgojni zavodi totalne ustanove. Kljub spremembam, ki jih je vanje vnesel vpliv dezinstucionalizacije, imajo vse osnovne značilnosti totalnih ustanov. Kot vse totalne ustanove tudi vzgojni zavodi uresničujejo nek racionalni načrt, ki opravičuje njihov obstoj. V tem primeru je to vzgoja mladostnikov, ki so v zavod nameščeni s sklepom sodišča ali odločbo centra za socialno delo in se jih označuje kot mladostnike z motnjami vedenja in osebnosti ali v zadnjem času kot mladostnike z vedenjskimi in čustvenimi težavami. Vzgojni zavodi so za uresničevanje tega racionalnega načrta, kot visoko specializirane totalne ustanove, razvili različne metode in tehnike oziroma jih je zanje razvila socialna pedagogika, ali pa so bile razne metode in tehnike v socialno pedagogiko dokaj eklektično prenesene iz drugih ved, predvsem psihologije.

Te metode in tehnike se uporabljajo znotraj različnih vzgojnih sistemov. Kljub temu da je opaziti, da je v mnogih zavodih populacija uporabnikov homogena po spolu (samo fantovski zavodi) ali starosti (osnovnošolska populacija, srednješolci), kar kaže na težnjo po homogenosti, ima pa svoj izvor tudi v prevladujočem homogenem sistemu v preteklosti. Vidne so tudi razlike med zavodi, tako je vzgojni sistem v Višnji Gori bolj heterogen kot vzgojni sistem v Logatcu. Kljub temu je težko govoriti o prevladujočem homogenem sistemu, če v isti vzgojni skupini bivajo npr. 15-letniki iz socialno ogroženih družin, katerih vedenje je za okolico moteče, in 19-letniki z dolgo kariero kaznivih dejanj, ki jim je vzgojni ukrep izreklo sodišče. Ugotavljam torej, da imamo v naših vzgojnih zavodih različne vzgojne sisteme tako heterogene kot homogene, vendar ti sistemi niso »čisti«, saj imajo prvi nekatere komponente drugih in obratno. Ravno tako se razlikujejo načini vodenja, saj je v nekaterih zavodih način vodenja avtoritaren, spet v drugih pa horizontalen. Tudi tu pa ni »čistih« modelov vodenja, saj so v horizontalnem načinu vodenja zavodi obdržali nekatere

prvine avtoritarnosti, ravno tako pa so se v avtoritarnih sistemih vodenja razvile nekatere prvine horizontalnega vodenja.

Ne glede na to, kakšen vzgojni sistem ali način vodenja se je oblikoval v posameznem zavodu, pa ugotavljam, da je populacija stanovalcev zavodov bolj heterogena kot sem pričakoval. Še posebno z vidika, ki nas posebej zanima, se pravi uporabe prepovedanih drog, je populacija stanovalcev heterogena, saj nekateri ne uživajo prepovedanih drog, drugi jih uživajo rekreativno, spet tretji pa redno ali so tudi odvisni. Iz rezultatov raziskave izhaja, da so redki stanovalci, ki ne uživajo nobene prepovedane droge. Med stanovalci prevladuje rekreativna raba drog, predvsem marihuane in kljub heterogenosti je ta kultura prevladujoča. K heterogenosti pripomore tudi zelo široko pojmovanje disocialnosti. Kljub temu, da se stanovalce pogosto označuje z enim skupnim imenovalcem, kot je na primer »motnje vedenja in osebnosti«, ima ta »motnja« zelo različne pojavne oblike in stanovalci zelo različne značilnosti, interese in potrebe.

3.4. Mit o kontaminaciji

Pred izvedbo raziskave sem si postavil raziskovalno vprašanje 1 – ali se odvisnost s kontaminacijo prenaša s stanovalca na stanovalca?

Kot kažejo raziskave o uporabi prepovedanih drog med srednješolsko mladino o razširjenosti tega pojava, ni nobeno presenečenje, da se uživanje prepovedanih drog pojavlja tudi v vzgojnih zavodih za srednješolsko mladino. Pojavlja se v razmerah populacije, ki je z vidika tega pojava heterogena, in v razmerah totalne ustanove, s katero je povezana večja gostota teles in interakcij ter ločitev na svet »zunaj« in »znotraj«. Po prihodu v zavod se mladostniki srečajo z uporabo droge. Nekateri, vendar redki, so presenečeni nad dostopnostjo droge v instituciji. Večina navaja izkušnje z drogo že pred prihodom v zavod, nekateri teh izkušenj nimajo. Prihajajo iz okolij, v katerih je bilo droge še več, drugi spet iz okolij, kjer je droga manj prisotna.

Po prihodu v zavod mladostniki navajajo različne prilagoditve, nekatere od njih so povezane tudi z uživanjem prepovedanih drog. Kljub izboljšanim materialnim pogojem mladostniki

navajajo obremenjenost z gostoto stanovalcev ter dejstvom, da se ne morejo izogniti interakcijam, kadar si to želijo, saj so vpeti v formalne skupine pa tudi v sam ustroj delovanja totalne ustanove. Kot eno izmed odstranitvenih dejavnosti navajajo tudi uživanje prepovedanih drog kot vrsto umika iz realnosti, ki jo ustvarja totalna ustanova.

Pogosteje navajajo povečanje uživanja prepovedanih drog po prihodu v zavod. Kot vzrok navajajo vpliv neformalnih skupin, možni vzroki pa so tudi večja dostopnost drog povezana z večjo gostoto rekreativnih uživalcev drog. Nekateri navajajo, da so po začetnem povečanju pogostosti uživanja prepovedanih drog le to zmanjšali, kar je vsaj pri nekaterih povezano s ponotranjanjem nekaterih manj abstraktnih ciljev totalne ustanove (predvsem izobraževanje) in vplivom osebja, drugi pa po začetni pogosti rekreativni uporabi drog razvijejo nekatere mehanizme kontrole nad pogostostjo in načinom uporabe drog. Nekateri navajajo tudi manj pogosto uporabo drog po prihodu v zavod, kar povezujejo predvsem z večjim nadzorom s strani osebja.

Kljub temu da je rekreativna uporaba drog, predvsem marihuane, v vzgojnih zavodih tako razširjena, da prej kot o subkulturi lahko govorimo o kulturi uživanja marihuane pri stanovalcih vzgojnih zavodov, torej nekateri mladostniki zmanjšajo pogostost in količino uživanja prepovedanih drog po prihodu v zavod.

Tako uživanje prepovedanih drog kot odstranitvena dejavnost kot povečanje uživanja prepovedanih drog po prihodu v zavod se lahko razvije v kaotično uporabo drog in odvisnost. Pri tem je potrebno povedati, da nekateri mladostniki po prihodu v zavod le nadaljujejo z uživanjem prepovedanih drog neodvisno od vpliva ustanove, nekateri pa pridejo v zavod že odvisni od prepovedanih drog.

Površen pogled na vzročno posledični model rabe prepovedanih drog v vzgojnih zavodih bi lahko deloval kot argument k teoriji kotaleče se kepe, predpostavki, da raba ene vrste drog nujno vodi k drugi, še škodljivejši. Podroben pogled pa razkrije, da to ne drži. Večina posameznikov, ki po prihodu v zavod uporabljajo droge kot način prilagoditve na bivanje v totalni ustnovi tega tipa, ne razvije odvisnosti. Mnogi kasneje rabo drog zmanjšajo ali opustijo, ravno tako pa nekateri razvijejo odvisnost, ne da bi po prihodu v zavod uporabljali

drogo kot način prilagoditve, bodisi kot povečano uživanje drog v neformalnih skupinah ali kot odstranitveno dejavnost.

K tem za zavode specifičnim dejavnikom lahko dodamo tudi dejavnik pritiska vrstnikov, ki pa je splošen pojav in ni specifičen samo za institucionalno okolje. Zaradi pritiska vrstnikov se mladostniki najpogosteje odločajo za uživanje drog in z njimi tudi nadaljujejo. Motiv za uživanje slednjih izvira iz nekakšnega nenapisanega običaja ali rituala (Kastelic in Mikulan, 1999: 50). Ista avtorja pa tudi navajata, da pritisk vrstnikov ni tako zelo pomemben, kot se pogosto misli. Večina mladih o drogah razmišlja trezno. Ne mislijo jih jemati kar naprej in ne mislijo postati odvisni od njih. Gotovo je koristno, če je mladostnik na možne okoliščine, v katerih mu bodo ponudili drogo, pripravljen, in je že imel priložnost razmišljati. Tedaj mu prelomne odločitve ne bo potrebno sprejeti tako rekoč pet pred dvanajsto. Odreči se drogi je bistveno lažje, če si si zastavil določene cilje, imaš osebe, ki so ti blizu, in stvari, ki ti kaj pomenijo. Res pa nekateri mislijo, da bodo pritegnili pozornost, za katero se sicer trudijo, če bodo med vrstniki prvi v skupini začeli uživati to ali ono drogo (Kastelic in Mikulan, 1999: 84).

Ugotavljam, da so ocene o nevarnosti kontaminacije, ki jo navajajo tudi mladostniki pretirane. Večina posameznikov, ki so odvisni od prepovedanih drog, je to odvisnost razvilo že pred prihodom v zavod, ali pa so le prešli iz faze instrumentalne rabe v habitualno ali kompulzivno fazo. Dejstvo pa je, da je pri stanovalcih praviloma že prisotnih veliko dejavnikov tveganja in družba vrstnikov, ki uživajo droge, je še en dejavnik tveganja več. Zmotno pa bi bilo domnevati, da je to edini in odločujoči dejavnik.

Če ponovim: stanovalci, pri katerih je prisotnih več dejavnikov tveganja in malo varovalnih dejavnikov in po prihodu v zavod razvijejo prilagoditve povezane s povečano ali kaotično rabo drog družba vrstnikov odvisnih od drog (kontaminacija) ogroža, saj je to še en dejavnik tveganja več, nikakor pa to ni edini ali odločilen dejavnik.

3.5. Ustreznost storitev

Drugo raziskovalno vprašanje, ki sem si ga postavil pred izvedbo raziskave, je bilo ali stanovalci, odvisni od prepovedanih drog, dobijo ustrezne storitve.

Ugotavljam, da je sedanje stanje takšno, da zavodi na deklarativni ravni zavračajo obravnavo mladostnikov, odvisnih od prepovedanih drog, ki odklanjajo sodelovanje pri vzpostavljanju abstinence oziroma zdravljenju in zato nimajo razvitih programov ustreznih za tovrstne uporabnike.

Ugotavljam, da se običajno pojavi eno od naslednjih treh ravnanj:

- a) Takšen uporabnik še naprej biva v vzgojnem zavodu (zaradi stališč CSD, sodišč, dolgotrajnih postopkov), pri tem pa ni deležen ustrezne obravnave, saj zavodi ne razvijajo programov za uporabnike, ki jih na deklarativni ravni ne sprejemajo
- b) Mladostnika odvisnega od prepovedanih drog, ki odklanja sodelovanje pri vzpostavljanju abstinence oziroma zdravljenju, se premesti v prevzgojni dom
- c) Mladostnika se vrne v njegovo domače okolje

Kot ugotavljam, je način obravnave, ki sledi iz ukrepa *a* nekoristen ali celo škodljiv tako za konkretnega mladostnika kot njegove sostanovalce. Tudi ukrep *b* je nepravičen, saj se mladostnika tudi pod pretvezo njegovih drugih neprimernih ali kaznivih dejanj premesti v bolj strukturirano ustanovo to je iz izobraževalne v pravosodno institucijo, čeprav je njegov največji »greh« uživanje prepovedanih drog in nepripravljenost na zdravljenje. Tudi tretji ukrep je praviloma neprimeren, primeren je le takrat, ko v domačem okolju ni dodatnih dejavnikov tveganja (Kastelic in Mikulan, 1999: 103), kar pa je pri stanovalcih vzgojnih zavodov bolj izjema kot pravilo.

3.6. Stigmatizacija uživalcev prepovedanih drog s strani osebja in ostalih stanovalcev

Tretje raziskovalno vprašanje, ki sem ga postavil pred izvedbo raziskave, je bilo, ali so uživalci prepovedanih drog stigmatizirani s strani osebja in ostalih stanovalcev.

V vzgojnih zavodih je najopaznejša stigmatizacija odvisnih od heroina s strani drugih stanovalcev. Včasih se kaže v precejšnji nestrpnosti, tudi z željo nekaterih stanovalcev po odstranitvi, fizični ločitvi od stigmatiziranih. Možen vir nestrpnosti je posredno lahko osebje, ki s povečano pozornostjo do uživalcev heroina vzbuja nejevoljo pri ostalih. Toleranca do rekreativne rabe drog in netoleranca do odvisnosti pri stanovalcih se prekriva z večjo toleranco do marihuane in nestrpnostjo do heroina s strani osebja, ki uživanje drugih drog, predvsem heroina, sankcionira bistveno strožje kot rabo marihuane. O stigmatizaciji s strani osebja stanovalci ne govorijo neposredno, možno jo je prepoznati posredno, ko je govor o preprodaji.

Osebje bolj nadzira stanovalce, ki jih sumi uživanja trdih drog, in jih postavlja v vlogo uživalca. Kot je razvidno pri definiranju pojma nadzorovanje, je odnos osebja do odvisnika drugačen in je strožje nadzorovan.

3.7. Povezava med uživanjem in preprodajo drog ter socialnim statusom stanovalca in njegovo vlogo v skupini

Četrto raziskovalno vprašanje, ki sem ga postavil pred izvedbo raziskave, je bilo ali je uživanje in preprodaja prepovedanih drog povezana s socialnim statusom stanovalca in njegovo vlogo v skupini.

Moje predvidevanje, da je začetek uživanja droge po prihodu v zavod ali bolj pogosto uživanje povezano s socialnim statusom mladostnika v vrstniški skupini, se ni potrdilo na osnovi pridobljenih podatkov. Stanovalci ne potrjujejo domneve, da ima posameznik, ki uživa drogo, višji socialni status kot tisti, ki droge ne uživa. Ravno tako je s preprodajanjem droge. Mladostniki povedo, da je tisti, ki ima več droge zanimiv, dokler jo pač ima, ni pa opaziti, da bi to trajno vplivalo na njegov položaj v skupini.

Na položaj stanovalca vpliva odvisnost, saj ta ni v skladu z v zavodih prevladujočo kulturo rekreativnega uživanja drog. Posameznik odvisen od prepovedanih drog je strožje nadzorovan s strani osebja, na kar se odzove z umikom, saj ne želi imeti težav. Na večji nadzor se odzove s še bolj poudarjenim prikrivanjem.

4. RAZPRAVA IN SKLEPI

Iz rezultatov raziskave tako sklepam, da so vzgojni zavodi s storitvami, ki jih nudijo trenutno, za obravnavo odvisnosti od prepovedanih drog neprimerne ustanove. Ne zagotavljajo primerne obravnave odvisnosti pri mladostnikih, ki ne zmorejo ali nočejo abstimirati in nimajo ustreznih storitev zanje.

Ker se vzgojni zavodi na deklarativni ravni razglashajo za nekompetentne za delo z užívalci prepovedanih drog, ki ne sprejemajo pomoči oziroma ne želijo zdravljenja, se ni iskalo možnosti za učinkovito obvladovanje situacije, ko ti uporabniki bivajo v zavodu, predvsem zaradi zahtev drugih institucij, centrov za socialno delo in sodišč.

Mogoče bi bilo primernejše sodelovanje med zavodi in centri za socialno delo za iskanje primernejše pomoči posamezniku, če jo le ta sploh želi in sprejema. Mogoče bi bilo v primeru vzgojnih ukrepov bolje razmisliti o ukrepu obveznega zdravljenja, kot vzgojni ukrep izvajati v vzgojni ustanovi, ki nima storitev za užívalce od prepovedanih drog, ki ne želijo vzpostaviti abstinence.

Dejstvo je, da so v zavodih užívalci drog, ki ne sprejemajo pomoči. Za soočenje z dejavnikom tveganja kot je vrstniški vpliv je verjetno bolje pozornost usmeriti k stanovalcem, ki drog še ne uživajo oziroma niso odvisni; o tem je primerno govoriti odkrito, se pogovarjati o nevarnosti, ki jo prinaša dostopnost droge, radovednost in bivanje z odvisnim vrstnikom, se pogovarjati o možnosti vrstniškega posredovanja in se tega lotiti kot skupnega problema vseh, ne samo osebj. Fizična ločitev odvisnikov bi pomenila korak nazaj v razvoju stroke in omejila možnost pozitivnega vpliva okolice, za zmanjševanje rizičnih dejavnikov je boljša prej navedena možnost odkritega pogovora in sodelovanja s stanovalci kot tak ukrep, ki bi pomenil nadaljno stigmatizacijo užívalcev.

Kot pravita Kastelic in Mikulanova (1999: 102) vse prevečkrat terapevt ponudi le tisto, kar je po njegovem najbolje, odvisnik pa tega še ne zmore ali noče narediti. Bistvo vseh programov pri obravnavi užívalcev droge je, da ti v njih sodelujejo. Le tako si je mogoče obetati kakršen koli napredek. Gotovo je boljše, da so vključeni v zdravljenje in napredujejo, čeprav počasneje, kot bi želeli svojci in terapevti, kakor da so prepuščeni ulici.

Zato je smiselno, da zavodi, v kolikor bodo še naprej v njih tudi stanovalci odvisni od drog, ki ne želijo vzpostaviti abstinence, ponudijo zanje pomoč, kakršno bodo le ti hoteli ali mogli sprejeti. Takšne storitve usmerjene v zmanjševanje škode, bi bile smiselne za tiste mladostnike, ki so motivirani za bivanje v zavodu, v kolikor pa so ti mladostniki v zavodu zaradi pritiska drugih ustanov ali drugih okoliščin in načelo prostovoljnosti ni uresničeno, se je dobro vprašati o ciljih njihovega bivanja v zavodu.

Za večino uživalcev v instrumentalni fazi in seveda tudi za tiste v habitualni in kompulzivni fazi je potrebna bolnišnična obravnava, še posebej, če so bili že pred tem neuspešni v zunajbolnišničnih programih. Za tiste z resnimi razvojnimi in vedenjskimi motnjami pa je potrebna še poznejša rehabilitacija v nezdravstvenih programih terapevtskih skupnosti ali pa v različnih oblikah domskega bivanja in v stanovanjskih skupnostih. Smiselno bi bilo, da bi se pri nekaterih oblikah tovrstnega bivanja specializirali za delo z mladostniki, bivšimi uživalci drog. Pogoj za bivanje v takih skupnostih pa naj bi bila seveda abstinenca od vseh psihoaktivnih snovi (Kastelic in Mikulan, 1999: 103). V tem primeru je dovolj argumentov za oblikovanje ločene skupine, da se tako mladostnikom zagotovi varno okolje (varno tudi glede zmanjševanja dejavnikov tveganja) v katerem lahko vzdržuje abstinenco.

Glede na ugotovitve o razširjenosti uporabe - predvsem rekreativne - prepovedanih drog v vzgojnih zavodih se lahko vprašamo, ali ni morda potrebna sprememba paradigme preventivnega dela v vzgojnih zavodih. Kot ugotavlja Sande (Sande, 2004), je uporaba drog med mladimi tako razširjena, v nekaterih mladinskih subkulturah ali med dijaki poklicnih šol večinsko, da ne moremo govoriti, da je vsako uživanje drog patološko, razen če ne trdimo, da je večina patološka. Mladi so razvili nekatere svoje oblike socialne kontrole nad uživanjem drog in le majhen del uživa droge na kaotičen način, tako da nimajo nadzora nad pogostostjo in količino rabe drog. Na področju preventive pa prevladuje predpostavka, da je raba drog enaka zlorabi, mladi pa občasne rabe (npr. enkrat na mesec) ne pojmujejo kot zlorabo ampak le kot rabo (Rosenbaum v Hočevvar, 2001: 104).

Van der Stel (2000: 32) je mnenja, da bo liberalna ali tolerantna politika do drog hočeš nočeš pripeljala do naslednjega: število uporabnikov bo raslo; poraba po glavi glede na populacijo izkazuje tendenco rasti, medtem ko ima povprečna količina, ki jo porabi

povprečni uporabnik, tendenco upadanja; trdovratni zasvojenec postane manjšina znotraj uporabniške populacije; sčasoma se večina uporabnikov nauči substanco uživati nadzorovano; razmerje med uporabnikom in socialno dezintegracijo postane manj samoumevno; potreba po iskanju pomoči (pri odvisniških skrbstvenih ustanovah) se sčasoma zmanjša. Če se bodo te napovedi uresničile bo možna tudi sprememba paradigma odnosa do stanovalcev vzgojnih zavodov, ki uživajo prepovedane droge. Te spremembe v družbi bi šele omogočile, da osebje vzgojnih zavodov; namesto na eni strani zaščitniškega vedenja, ko poskuša stanovalce obvarovati pred tveganjem, ki ga predstavljajo droge in na drugi strani preganjanja tistih, ki droge uživajo; ponudi tiste storitve, ki jih uporabniki želijo, na primer storitve zmanjševanja škode in informiranja.

Flynn meni, da je prišel čas, ko bo potrebno razlikovati med ljudmi, ki droge uporabljajo in tistimi, ki jih zlorablajo. Večino tega kar vemo in tega kar mislimo o dejavnikih, ki vodijo k odvisnosti, je pridobljeno s študijami ljudi, ki imajo težave z drogami in jih je obravnavala policija ali medicina. Vidimo jih v času, ko jim je uporaba drog že ušla izpod nadzora uporabe. Tako je nemogoče priti do zanesljivih zaključkov o dejavnikih uporabe, ki so vodili k zlorabi, saj gre v večini za retrospektivne podatke. Razlikovanje med uporabo in zlorabo je v naši kulturi sprejeto za nekatere legalne droge, predvsem alkohol. Ta razlika je tako pomembna, da so se vsi poskusi, da se izbriše s prohibicijo, končali neuspešno, in so povzročili več škode kot koristi (Flynn, 1993: 149-151).

Če se ne bo zgodila sprememba paradigme odnosa do prepovedanih drog v družbi, je iluzorno pričakovati, da bodo vzgojni zavodi tisti, ki bodo spremenili to paradigmo. So namreč visoko specializirane totalne ustanove, ki za svoje uporabnike in plačnike, to pa so država, starši uporabnikov in uporabniki izvajajo določene storitve. Tako se zavodi in osebje pri definiranju realnosti ne nahajajo v institucionalnem vakuumu, ravnanje in delo ki se pričakuje in zahteva od osebja in zavodov pa je bolj v skladu z definicijo terapije, kot jo definirata Berger in Luckmann. Terapija sproži uporabo pojmovnega mehanizma, ki jamči, da ostanejo dejanski ali potencialni odkloni znotraj institucionalnih definicij realnosti, ali z drugimi besedami, da ščiti "prebivalce" pred "izselitvijo" iz omenjenega sveta (Berger in Luckmann, 1988).

Ljudje težimo k enostavnim odgovorom, tako ne čudi, da tudi v primeru tako imenovane kontaminacije tako stanovalci kot osebe težijo k poenostavitvam. A odvisnost se ne širi od posameznika do posameznika kot nekakšen virus ali kot kepa, ki sproži plaz. Takšno prepričanje ima svoj izvor v opažanju, da je bivanje mladostnika z drugim mladostnikom, odvisnim od prepovedanih drog, lahko rizično. Vrstniški vpliv je pri mladostnikih lahko pomemben dejavnik tveganja. Dejstvo je, da je pri stanovalcih v vzgojnem zavodu prisotnih veliko dejavnikov tveganja in le malo varovalnih dejavnikov, in ima ta dejavnik tveganja lahko večji učinek, kot pri mladostnikih, ki imajo manj dejavnikov tveganja in več varovalnih dejavnikov. Tega dejavnika zato ne smemo zanemariti hkrati pa ne smemo spregledati, da je to le eden izmed dejavnikov tveganja.

Tudi na vprašanje, ali je koristno, da posameznik odvisen od prepovedanih drog in nemotiviran za zdravljenje biva v vzgojnem zavodu, ni enoznačnega odgovora. Odgovor je seveda odvisen od konkretnega posameznika in od konkretne življenjske situacije pa tudi izvajanja oziroma neizvajanja dodatne podpore. V primeru, da takšen posameznik biva v vzgojnem zavodu (bodisi ker presodimo, da je zanj bolje, da je vključen v obravnavo kot prepuščen ulici, bodisi zaradi drugih dejavnikov, na katere ne moremo vplivati), menim da je koristno postaviti nek časovni okvir temu bivanju. Ta je lahko poljubno dogovorjen z uporabnikom in trajanje tega okvira ni bistveno, pomembno je, da s pomočjo časovnega okvira, v katerem si zadamo določene rezultate problematiziramo samo odvisnost. Če tega ne storimo, se lahko zgodi, da odvisnost postane življenjsko dejstvo v zavodu in se vzpostavi navidezna normalizacija v umetno ustvarjenem institucionalnem okolju, ki ustvarja dodatne rizične dejavnike in s totalnim zajetjem in popolno oskrbo dodatno pasivizira stanovalca, kar zaradi te navidezne normalizacije lahko spregledamo. Da pojav odvisnosti v vzgojnem zavodu problematiziramo, so lahko primerni redni mesečni sestanki z mladostnikom, starši in vpletenimi zunanjimi ustanovami. Odvisnost moramo problematizirati tudi v vzgojni skupini, pri tem pa je pomembno, da se naš odnos do odvisnosti ne prenaša tudi na odvisnega posameznika. Naše jasno stališče mora biti, da zavračamo uživanje prepovedanih drog, da pa smo vedno pripravljeni pomagati posamezniku, ki jih uživa, če bo potreboval ali želel pomoč. Na vseh drugih področjih življenja pa moramo ravnati enako kot pri drugih stanovalcih. Prav nobenega razloga ni, da bi bil odnos osebja do posameznika, odvisnega od prepovedanih drog, drugačen kot do posameznika, ki ni odvisen. Seveda se tukaj in zdaj soočamo z konkretno težavo (v tem

primeru odvisnost, v kakšnem drugem pa sladkorna bolezen, MCD, samopoškodbe ...), odnosa do posameznika pa zaradi tega ne spreminjamo. Vedno ko ravnamo drugače, odvisnega posameznika stigmatiziramo in ta pojav je zelo razširjen v vzgojnih zavodih. Zelo verjetno iz njega izhajajo tudi trenutne slabe rešitve, in neprimeren način obravnave odvisnih posameznikov v vzgojnih zavodih.

Naslednji pomemben korak je zmanjšanje dejavnika tveganja, ki ga predstavlja družba vrstnika, ki je odvisen od prepovedanih drog. Glede na rezultate te raziskave, ki kažejo na stigmatizacijo odvisnikov, bi bilo dobro razmisliti o tem, da tega ne poskušamo doseči z osredotočanjem na posameznika, ki je odvisen, temveč na sostanovalce, ki to niso. Vzgojno-izobraževalni programi so v odnosu do uživanja prepovedanih drog visokopražni, posameznik v kompulzivni fazi ali v fazi odvisnosti, pa potrebuje drugačne informacije in podporo kot stanovalci, ki so npr. v eksperimentalni fazi ali ne uživajo prepovedanih drog. Odvisnost je potrebno obravnavati kot zdravstveno stanje, ki je posledica pretirane rabe drog in ima različne zdravstvene in socialne posledice za posameznika in njegove bližnje. Zlorabe drog ne smemo definirati kot občasne rabe, razen kadar gre za vzorec rabe, ki ima omenjene posledice (Flynn, 1993: 151).

Ker je istočasno izvajanje visokopražnega in nizkopražnega pristopa težavno, je možno odvisnemu posamezniku nuditi storitve zmanjševanja škode individualno. Ker so vzgojitelji tisti ključni delavci, ki odvisnost v vzgojnem zavodu problematizirajo, bi bilo koristno preskusiti možnost, da storitve zmanjševanja škode (informacije, zdravstvene storitve) izvajajo specializirane službe v isti ustanovi (medicinska sestra, psiholog).

Še najlažje lahko prej naštete dejavnike tveganja zmanjšamo, če mladih brez potrebe ne institucionaliziramo. Velik del mladih stanovalcev vzgojnih zavodov, v nekaterih zavodih celo večji del, se nahaja v zavodih, ne na podlagi vzgojnih ukrepov sodišč, temveč na podlagi odločb CSD. Glede na dejstvo, da imamo dobro razvite druge oblike pomoči mladim z vedenjskimi in čustvenimi težavami, kot so na primer stanovanjske skupine, in da zakon omogoča razvoj novih oblik, kot je na primer strokovna družina, je povsem nepotrebno in nerazumno mlade izpostavljati nekaterim dejavnikom tveganja, ki se v totalni ustanovi pogosto pojavljajo.

Za konec bi dodal le še naslednje. Pred izvedbo te raziskave sem bil v dilemi. Kljub temu, da so vse meni znane raziskave potrjevale, da se odvisnost ne širi kot virus od posameznika do posameznika, sem sam kot del osebja v vzgojnem zavodu povsem izkustveno doživljal mit o kontaminaciji kot realnost. V realnost obstoja kontaminacije so me prepričevala mnenja supervizorja, osebja in stanovalcev. Že po nekaj fazah raziskovanja pa se je očitno pokazalo, kako tako imenovana kontaminacija v zavodih funkcionira kot mit, s katerim je povezana tako stigmatizacija odvisnikov kot kultura uživanja marihuane med stanovalci. Menim, da se je tudi s tem pokazalo, da kljub temu, da je neizogibnost interpretacije eno izmed načel kvalitativnega raziskovanja (glej Mesec 1998) to ne vpliva negativno na relevantnost rezultatov.

5. LITERATURA

Ashton, Robert (2002): This is heroin. London: Sanctuary Publishing Limited.

Barber, James G. (1995): Socialno delo na področju zasvojenosti. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.

Bečaj, J. (1980): Predgovor. V Redl F.: Agresivni otrok. Ljubljana: Svetovalni center.

Berger Peter L. in Thomas Luckmann (1988): Družbena konstrukcija realnosti. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Borgatti, Stephen P. (2005): Introduction to Grounded Theory. Dostopno na <http://www.analytictech.com/mb870/introto.htm> (12. september 2005).

Brake, Michael (1990): Comparative youth culture. London: Routledge.

Brownlee, Nick (2002): This is cannabis. London: Sanctuary Publishing Limited.

Cohen, Stanley in Laurie Taylore (1992): Escape Attempts: The Theory of Resistance and Practice of Everyday Life. London: Routledge.

Dekleva, Bojan (1998): Metodologija kvalitativnega raziskovanja škodljivih posledic uporabe drog med mladimi. Zaključno poročilo raziskovalne naloge. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Dekleva, Bojan (1999a): Rekreativna uporaba drog. Socialno delo 38(4-6), 281-287.

Dekleva, Bojan (1999b): Ekstazi in plesne droge. Ljubljana: Društvo za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela: Pedagoška fakulteta.

Dežman, Aleš (2002): VIZ Višnja Gora – totalna ustanova? Ptiki brez gnezda 21(40), 6-34.

Flaker, Vito (1988): Erving Goffman: Azil (povzetek). V Flaker, Vito in Mojca Urek (ur.): Hrastovski anali za leto 1987, 73-137. Ljubljana: RK ZSMS.

Flaker, Vito (1992): Opis stanovanjskih skupin v Sloveniji (raziskovalno poročilo). Ljubljana: VŠSD.

Flaker, Vito (1998): Odpiranje norosti: Vzpon in padec totalnih ustanov. Ljubljana: Založba /cf.

Flaker, Vito (1999): Družbena konstrukcija kariere uživalca drog. Socialno delo 38(4-6), 211-241.

Flaker, Vito (2002): Živeti s heroinom I. Ljubljana: Založba /cf.

Flaker, Vito (2002): Živeti s heroinom II. Ljubljana: Založba /cf.

Flynn, John C. (1993): Cocaine: an in-depth look at the facts, science, history and future of the world's most addictive drug. New York: Carol Publishing Group.

Foucault, Michel (1984): Nadzorovanje in kaznovanje. Ljubljana: Delavska enotnost.

Foucault, Michel (1998): Zgodovina norosti v času klasicizma. Ljubljana: Založba /cf.

Frith, Simon (1986): Zvočni učinki- Mladina, brezdelje in politika rock and rolla. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS in Republiška konferenca ZSMS.

Goffman, Erving (1981): Stigma. New York: Penguin Books.

Haig, Brian D. (1995): Grounded Theory as Scientific Method. Dostopno na http://www.ed.uiuc.edu/EPS/PES-Yearbook/95_docs/haig.html (17. oktober 2005)

Haralambos, Michael in Martin Holborn (1999): Sociologija. Teme in perspektive. Ljubljana: DZS.

Hočevar, Andreja (2001): Preventiva (zlo)rabe drog v šoli ali meje (ne)možnega. *Sodobna pedagogika* 52(5), 92-110.

Horvat, Jože (1997): Evalvacija nekaterih elementov vsebinske prenove v vzgojnoizobraževalnem zavodu v Višnji Gori. Ljubljana: Diplomaska naloga

Horvat, Marica (1999): Profesionalne obremenitve delavcev v slovenskih institucijah za vedenjsko in čustveno motene osebe. *Ptički brez gnezda* 18(37), 21-52.

Hoffman, A.M. and Summers R.W. (2001): *Teen violence*. London: Greenwood Press.

Hvalec, Edvard (1996): Sintetična mamila in prekursorji. Ljubljana: Diplomaska naloga.

Jakopin, Medeja (2002): *Begi iz Vzgojno izobraževalnega zavoda Višnja Gora*. Ljubljana: Diplomaska naloga.

Javornik, Marija (2001): Vzgoja v mladoletniškem kazenskem pravu. *Sodobna pedagogika* 52(4)

Kastelic, Andrej in Marija Mikulan (1999): *Mladostnik in droga*. Ljubljana: Domus.

Kobolt Alenka (1997): Teoretične osnove socialno pedagoških intervencij. *Socialna pedagogika* 1(1).

Kranjčan, Mitja (1995): Doživljajska pedagogika: metoda praktične uspešnosti in teoretične praznine. *Ptički brez gnezda* 15, 33-65.

Kvaternik Jenko, Ines (2005): Izhodiščne smernice za načrtovanje preventive (politično-antropološki vidik). V Matej Košir (ur.): *Zbornik 7. nacionalne konference lokalnih akcijskih skupin*, 20-28. Ljubljana: Ministrstvo za zdravje, Urad za droge.

Lightfoot, Cynthia (1997): *The culture of adolescent risk-taking*. New York: The Guilford

press.

Mesec, Blaž (1998): Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu. Ljubljana: VŠSD.

Mrgole, Albert (1999): Malopridna mladež med zaščitniki in preganjalci. Ljubljana: Založba /cf.

Mrgole, Albert (2003): Kam z mularijo. Maribor: Aristej.

Poštrak, Milko (2002): Uporniške mladinske subkulture- Razkazovanje lastne drže. V Aleš Debeljak, Peter Stankovič, Gregor Tomc, Mitja Velikonja (ur.): Cooltura- uvod v kulturne študije. Ljubljana: Študentska založba.

Rozman, Saša (2004): Preprodajanje drog na srednjih in nižjih ravneh distribucije- sociološki vidik. Socialna pedagogika 8(1), 1-27.

Sande, Matej (2004): Uporaba drog v družbi tveganj - Vpliv varovalnih dejavnikov in dejavnikov tveganja. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Salleebey, Dennis (1997): The Strength Perspective in Social Work Practise. New York: Longman.

Singer, Mladen in Ljiljana Mikšaj-Todorović (1993): Delinkvencija mladih. Zagreb: Globus.

Skalar Vinko (1988): Strokovni tokovi, ki so vplivali na razvoj vzgojne in prevzgojne doktrine v vzgojnih zavodih. Ptiki brez gnezda 13(26)

Skalar Vinko (1995): Okvirni vzgojni program za delo v vzgojnih zavodih, stanovanjskih skupinah, mladinskih domovih in prevzgojnem domu. Ljubljana: Zavod republike Slovenije za šolstvo.

Skalar, Vinko (2000): Vzgojni zavodi v funkciji preprečevanja delinkventnosti. V Alenka Šelih (ur.): Prestopniško in odklonsko vedenje mladih - Vzroki, pojavi, odzivanje. Ljubljana: Bonex založba.

Schinke, Steven P., Gilbert J. Botvin, Mario A. Orlandi (1991): Substance abuse in children and adolescents. New Yorku: Sage Publications Inc.

Šakić V., Franc R. Brajša-Žganec A. (2002): Samoiskazana sklonost adolescenata socijalnim devijacijama i antisocijalnim ponašanjima. Društvena istraživanja (2-3)

Thomas, Gareth (2002): This is ecstasy. London: Sanctuary Publishing Limited.

Tomc, Gregor (1999): Teze o telesu. V Peter Stankovič, Gregor Tomc, Mitja Velikonja (ur.): Subkulture v Sloveniji v devetdesetih. Ljubljana: Študentska založba.

Ule, Mirjana in Tanja Rener (ur.) (1998): Youth in Slovenia: new perspectives from the nineties. Ljubljana: Ministry of Education and Sport, Youth department.

Ule, Mirjana (2000): Socialna ranljivost mladih. Maribor: Aristej.

Van der Stel, Jaap (ur.) (2000):Preprečevalstvo po priročniku: alkohol, droge in tobak: kako olajšati preprečevalcev vsakdan. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Velikonja, Mitja (1999): Drugo in drugačno. V Peter Stankovič, Gregor Tomc, Mitja Velikonja (ur.): Subkulture v Sloveniji v devetdesetih. Ljubljana: Študentska založba.

Verster, Annete in Ernst Buning (2001): Metadonske smernice. Ljubljana: Koordinacija Centrov za preprečevanje in zdravljenje odvisnosti od prepovedanih drog pri Ministrstvu za zdravje Republike Slovenije.

World Health Organisation (2006): Lexicon of alcohol and drug terms published by the World Health Organisation. Dostopno na

http://www.who.int/substance_abuse/terminology/who_lexicon/en/index.html (12. marec 2006)

Weber, Max (1988): Protestantska etika in duh kapitalizma. Ljubljana: ŠKUC/FF.

Zalokar, Leonida (2005): Vzgoja v zavodu. Ptički brez gnezda 23 (42-43), 94-107.